

CEP ÜNİVERSİTESİ

Sosyoloji Yöntemleri

RAYMOND BOUDON

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Sosyoloji Yöntemleri

Les méthodes en sociologie

RAYMOND BOUDON
Sorbonne Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi

Çeviren
ALEV TÜRKER

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç,
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (İç) / Ayhan Matbaası (kapak)
Dağıtım: Hür Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. · Cep Üniversitesi 44 · ISBN 975-470-143-1

1 Basım · İletişim Yayınları, Ağustos 1991.
Şubat 1991 tarihli 8. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France, 1969
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris-France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991
Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 22 60 · 61 · 62

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

A quoi sert la nation de structure? Paris, Gallimard.
Les mathématiques en sociologie, PUF, Paris.
L'inégalité des chances, Paris, Colin.
La crise de la sociologie, Paris, Cenevre, Droz.
Mathematical Structures of Social Mobility, New York/Amsterdam, Elsevier.
Effets pervers et ordre social, PUF, Paris.
La logique du social, Paris, Hachette.
La place du désordre, PUF, Paris.
Le vocabulaire des siciences sociales, Paris, Mouton.
L'analyse empirique de la causalité, Paris, Mouton.
L'analyse des processus sociaux, Paris, Mouton.
Quantitative sociology, New York, Academic Press.
L'art de se persuader, Paris, Fayard.
L'idéologie ou l'origine des idés reçues, Paris, Fayard.

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir meslekî eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim
Yayınları

İçindekiler

GİRİŞ 7

I. BÖLÜM

Temelsiz Yöntem Anlaşmazlıkları 19
Anlama ve Açıklama 19
İnsanın Özgüllüğü 22
Bütünlük Anlaşmazlığı 26

II. BÖLÜM

Kantitatif Araştırma Yöntemleri 32
Varsayımların Formüle Edilmesi 33
Gözlem Planının Oluşturulması 37
Değişkenlerin Oluşturulması 47
Değişkenler Arası İlişkilerin Analizi 58

III. BÖLÜM

Anketlerin Analizinde Matematiksel Yöntemler 71
Göstergelerin Oluşturulmasına Uygulanan Matematiksel Model 71
Değişkenler Arası İlişkilerin Analizine Uygulanan Modeller (Çok Değişkenli Analizin Genelleştirilmesi) 78
Başka Problemler 85

IV. BÖLÜM

Kalitatif Yöntemler 86
Kalitatif Yöntemlerin Sınırları 86
Karmaşık Fenomenlerin Analizinde Kalitatif Yöntemler 96
Kantitatif Analizin İkamesi Olarak Kalitatif Analiz 113
Doğal Birimlerin Tasviri 115
Kantitatif Metodoloji ve Kalitatif Metodoloji 118

SONUÇ 120

BİBLİYOGRAFYA 122

GİRİŞ

Sosyoloji yöntemlerini küçük bir kitapta ele alıp işlemek, psikoloji ya da ekonomi yöntemlerini işlemekten çok daha zordur. Bunun nedeni sosyolojinin metodolojisinin diğer ikisininkine göre daha gelişmiş ya da daha karmaşık olması değil, sosyolojinin diğer disiplinlerden daha dolambaçlı bir tarihe sahip olması ve sosyolojik problemlerin, çeşitlilikleriyle, ekonominin ya da psikolojininkilere göre daha çok çeşitliliğe sahip yöntem sorularına varmalarıdır.

Tarihsel bakış açısından sosyolojinin birçok kaynağı vardır. Geleneksel olarak, bu kaynakların ilkinin, bilindiği gibi sosyoloji teriminin yaratıcısı olan Auguste Comte'un eseriyle temsil edildiği düşünülür. Auguste Comte'un sosyolojisi özellikle insan toplumlarının evrimsel yasalarının araştırılmasıyla belirginleşir. Eserinin bu yönüyle Condorcet ve Marx'a yaklaşmaktadır. Fakat sosyolojinin bu adı almasının bir rastlantı sonucu olmasının da akla getirdiği gibi, sosyolojinin birçok başka kaynağı daha vardır. Gerçekten de, Comte'un bilimler sistemini taçlandırmaya adanmış disiplini adlandırmak istediği terim başlangıçta "sosyoloji" değil "sosyal fizik"ti. Bu değişikliğin nedeni neydi? Çünkü bu arada Comte'un lanet okuduğu Belçikalı astronom ve "sosyolog" Adolphe Quételet *Essai de Physique Sociale*[1] (Sosyal Fizik Denemesi) başlıklı bir sosyoloji

(1) Quételet'nin 1835'de tam olarak *Sur l'Homme et le Développement de ses Facultés ou Essai de Physique Sociale* başlığıyla

kitabı yayınlamıştı. Quételet kitabında, toplumsal olguların çeşitli kategorileriyle ilgili çok sayıda istatistiksel veri toplamıştı: Suç oranının evrimi üzerine veriler ve ayrıca bugün demografik olarak sınıflayacağımız veriler. Quételet, bir toplumsal bilim oluşturmak için başka bilimlerde değerini kanıtlamış bir yönteme göre hareket etmek gerektiğini düşünüyordu. Şöyle ki, toplumsal olguları elden geldiğince aynı doğrulukta gözlemlemek ve gözlem tutanaklarını açıklayıcı teoriler yardımıyla analiz etmek. Toplumsal olguların doğa olgularından farklı türden oldukları şeklindeki itiraz Quételet'ye açıkça temelsiz görünüyordu. Gerçekten de, örneğin suçluluk olgularına ilişkin istatistiksel veriler doğa bilimlerinde gözlemlenen türden düzenlilikler sergilemiyor muydu?

Comte'un sert tepkisi anlaşılıyor. Kendisi bilimlerin süreksizliğini kanıtladığı ya da kanıtladığına inandığı halde, Quételet fizik sözcüğünü gerçek anlamında ele alırmış gibi görünerek, toplumsal olguların bilimini bir "sosyal fizik" haline getiriyordu. O, olasılık hesaplarını bir "aldanma" olarak mahkum ettiği ve kamu kovuşturmasına açtığı halde, Quételet bu hesapları toplumsal olgulara uygulama düşleri kuruyordu.

Durkheim'da hem Comte'un hem de Quételet'nin etkileri bulunur. Durkheim, *La Division du Travail Social* (1893) (Toplumsal İşbölümü) üzerine doktora tezinde, büyük bir evrim yasası ortaya koymaya çalışır. *Le Suicide*'de (1897) (İntihar), suç istatistiklerinin kendine sağladığı istatistiksel verileri, bu kez Comteçu türden tarihsel yasaları değil, değişkenler arasındaki zamana bağlı olmayan ilişkiler gibi, doğa bilimleri türünden yasaları aydınlı-

yayınlanan kitabı. 1869'da *Physique Sociale* ana başlığıyla yeniden basıldı.

ğa kavuşturmak için büyük bir titizlikle analiz etti.

Fakat modern sosyolojinin esin kaynakları sadece Comte ve Quételet değildir. Montesquieu'de bazı modern araştırmalara özgü zihinsel bir tutum ve bir sorunsal bulunur. Gerçekten de Montesquieu'nün *L'esprit des Lois*'da (Yasaların Ruhu) ele aldığı problem, biraz şematize edilirse, toplumsal sistemlerin tutarlılığıdır. Bilinen bütün toplumlar tarafından benimsenen politik rejimler, yasalar ve yaşam tarzları arasındaki karşılıklı bağımlılıktan etkilenen Montesquieu, bu karşılıklı bağımlılığın nedenlerini analiz etmeye girişir ve böylelikle önceden modern yapısalcı-işlevselcilerin araştırmalarının haberini verir.

Dolayısıyla sosyolojik yöntemlerin çeşitliliğinin tek sorumlusu tarihsel anlaşmazlıklar değildir. Bu çeşitlilik, aynı zamanda, sosyolojinin geçmişte ve bugün mantıksal yapıları çok farklı olan ve bu yüzden çok farklı yöntemleri gerektiren problemler ortaya koymasından ileri gelmektedir.

Düşünceleri sabitlemek için, bugün sosyoloji teriminin kapsadığı çeşitli çalışma alanlarının bir tablosunu oluşturma denemesine girilebilir. Sunduğumuz sınıflamanın -bütün sınıflamalar gibi- keyfi bir yan içerme kusuru vardır. Ancak "sosyoloji" sözcüğünün belirttiği çok çeşitli çalışma alanlarının derli toplu bir görüntüsünü verme avantajına sahiptir.

Çerçevesi global toplumlar olan ilk büyük araştırma kategorisi, *(A)* ayırdedilebilir. Bu kategorinin içinde toplumsal değişimlerin analizini merkez alan araştırmalar *(Aa)* ile, toplumsal sistemlerin analizini merkez alan araştırmalar *(Ab)* arasında bir altbölümleme yapılabilir.

Aa- Bu kategori içinde yine iki tip araştırma ayırdedilebilir: Nitel mütasyonları ya da değişimle-

ri açıklamaya yönelik olanlar ve nicel değişimleri analiz edenler.

Birinci tip araştırma, örnek olarak, Max Weber'in ünlü *L'éthique Protestante et l'Esprit du Capitalisme* (Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu) çalışmalarıyla temsil edilir. Weber'in ortaya koyduğu soru modern toplumun neden belli bir anda önemli bir mütasyon geçirdiğini açıklamaktır: Kapitalizmin doğuşu. Kuşkusuz başka toplumlar tefecilik gibi ya da pazarda değiştokuşun örgütlenmesi gibi olguları tanımışlardı. Fakat 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'yı ayırdeden sermaye yatırımı ve birikimi genelleşmesine hiç bir yerde ve hiç bir zaman tanık olunmadı. Weber'in yanıtı kapitalist girişimcinin davranışına yön veren değerlerle Protestanlık'ın ya da daha kesin olarak Kalvinizm'in değerleri arasındaki paralelliğe işaret etmekten ibarettir.

Lucien Goldmann'ın *Sociologie du Roman* (Romanın Sosyolojisi) adlı eserinde, modern edebiyat tarihinde özel bir edebiyat formunun -roman- giderek daha fazla kabul edilen bir hegemonyasına tanık olmamızın nedenini sorguladığında ortaya koyduğu, aynı mantığa ait bir sorudur. Yanıt, basitleştirirsek, modern sanayi toplumlarının ekonomik örgütlenmesinin, bireyi, gündelik yaşamın kaygılarına temel bir önem vermeye yönelttiğini saptamaktan ibarettir.

Bu kalitatif araştırmaların yanısıra, başka çalışmalar kantitatif verilerden yola çıkarak global toplumlardaki değişimi analiz ederler. Bu tür araştırmaların çok kullanılan bir örneği Durkheim'ın *La Division du Travail Social* üzerine tezidir. Burada Durkheim örneğin işbölümünün artmasıyla baskıcı yasaların oranının azaldığını gözlemler. Simiand'ın *Le Salaire, l'Evolution Sociale et la Monnaie*

(1932) (Ücret, Toplumsal Evrim ve Para) üzerine dev yapıtında bütün bir cilt, bir ekonomik ve toplumsal olgular bütünü arasındaki birlikte değişimleri ortaya koyan grafiklerin sunulmasına ayrılmıştır. Durkheim, *Le Suicide*'de (İntihar) ekonomik devirlerle intihar devirleri arasındaki karşılıklı bağıntıyı göstermişti. Bu tanıtlama, birlikte değişimlerin (covariation) analizinde rafine bir yöntem kullanan Henry ve Hort'un[2] yeni bir eserinde kesinleştirilmiş ve düzeltilmiştir. Mesleki hareketlilik ve daha genel olarak toplumsal hareketlilik olguları da çok sayıda kantitatif araştırmaya yol açmıştır. P. Sorokin'in *Social and Cultural Dynamics* (1937) (Sosyal ve Kültürel Dinamikler) adlı klasik yapıtında, basit göstergelerden yola çıkılarak oluşturulmuş istatistik serileri arasındaki birlikte değişimlerin analizleri bulunur. Daha yakın bir tarihte, mesleki hareketlilik analizi, özellikle Blumen, Kogan ve McCarthy'nin[3] çalışmalarında rafine bir metodolojik takımın kullanımına yolaçtı.

Verilen örnekler, *Aa* kategorisine ve onun iki altbölümüne ait araştırmaların, sosyolojinin başlangıcından itibaren varsalar, varolmaya devam ettiklerini gösterir.

Ab- İkinci bir araştırma kategorisi, çerçevesi hâlâ global toplumlar olan, fakat amacı toplumsal değişimden çok toplumsal *sistemler*in analizi olan araştırmalara aittir.

Bu başlık altına, kuşkusuz sosyolojinin resmi doğuş bağıtından öncesine ait olan fakat Raymond Aron gibi çok değerli bir sosyolog tarafından haklı olarak sosyolojinin büyük metinleri arasına yerleştirilen *L'esprit des Lois* gibi bir yapıt sokulabi-

(2) *Suicide and Homicide*, Glencoe, The Free Press, 1954.
(3) *The Industrial Mobility of Labor as a Probability Processus*, Cornell studies in industrial and labor relations, 1955.

lir.[4] Montesquieu tarafından ortaya konulan, toplumsal sistemleri oluşturan kurumların tutarlılığı problemi, gerçekten de modern sosyolojinin merkezinde yeralmaya devam etmektedir.

Tocqueville'in Amerika ve Fransa üzerine monografileri Montesquieu'nün etkilerini taşımaktadır.[5] Her iki durumda da Tocqueville, kurumların yapısının ve işleyişinin, yurttaşların politik tutumunun ve hatta bu toplumları ayırdeden zihinsel ürünlerin nasıl iki sistemin temel özelliklerinden ileri geldiğini gösterir.

Amerikalı sosyolog Talcott Parsons'un ekonomik sistemle sanayi toplumlarını ayırdeden aile ilişkileri sistemi arasındaki ilişkiyi sorgularken ortaya koyduğu da buna benzer bir problemdir.[6] Bu yazara göre, sanayi toplumlarının yüksek düzeyde coğrafi, mesleki ve toplumsal hareketlilik içeren ekonomik sistemi, sürekli ilişkilerin çekirdek aileyle sınırlandığı bir sistem olan bugünkü aile sisteminden farklı bir sistemle uyuşamaz.

Bir arkaik toplumlar örnekliği üzerinde toplumsal kurumların karşılıklı bağımlılığını istatistiksel olarak analiz eden Murdock'unki[7] gibi çalışmalardan da bu gelenek içinde sözedilebilir.

Lévi-Strauss ve okulunun akrabalık sistemleri üzerine çalışmaları da bu akıma aittir.[8] Akrabalık ilişkilerine göre evliliğe izin veren ya da engel olan kuralların -toplumdan topluma çok değişen kurallar-, birbirini içeren yüküm ve yasakların tutarlı

(4) *Les Etapes de la Pensée Sociologique*, Paris, Gallimard, 1967.
(5) *La Démocratie en Amerique* (1835 ve 1840), *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856).
(6) Bkz. örneğin, *The Social System*, Glencoe, The Free Press, 1951.
(7) *Social Structure*, Toronto, MacMillan, 1949.
(8) *Les Structures Elémentaires de la Parenté*, Paris, Presses Universitaires de France, 1948.

sistemlerini oluşturan unsurlar olarak düşünülebileceğini gösterirler.

İkinci büyük sosyolojik araştırmalar kategorisinin çerçevesi artık global toplumlar değil, daha iyi bir terim bulamadığımız için *toplumsal bölümler* dediğimiz şeydir.

B- A türü araştırmaların karşısında *B* türü araştırmaları ayırdeden, buradaki analiz çerçevesinin global toplum olmayıp, birey ile içinde bulunduğu toplumsal alan tarafından oluşturulan bütünlük olmasıdır.

Bu araştırma kategorisi sondaj yoluyla anketlerin seçim alanıdır.

En basit durumda, örneğin klasik kamuoyu sondajlarında, referans birimi bireydir. Bu sondajlar kuşkusuz, bireyin toplumsal sorular karşısındaki davranışlarını ya da tutumlarını gözlemlemeyi amaçlar. Dolayısıyla, bu anlamda, sosyolojinin alanına dahildirler. Fakat yararlanılan enformasyonlar sadece bireyler düzeyinde tanımlandığı için, bu bir tür a-sosyolojizme yol açar. Örneğin klasik bir seçim sondajı kadınların erkeklerden daha çok çekimser kaldıklarının ya da daha sık sağa oy verdiklerinin ortaya çıkarılmasına izin verir. Bu tür olgular kuşkusuz sosyoloğu ilgilendirir. Ancak bu tür sondajlar, haklı olarak, bireyleri yapay bir biçimde toplumsal çevrelerinden koparılmış soyutlamalar şeklinde ele almakla eleştirilmiştir.

Ancak bu kusur sondaj yoluyla anketlere içkin değildir. Aşağıda görüleceği gibi bu kusur daha çok *atomik* denilebilecek sondajları, yani bireyleri ait oldukları *ortamı* tasvir eden özelliklerden değil sadece bireysel özelliklerden yola çıkarak ayırdetmeye imkan tanıyan sondajlara özgüdür.

C- Üçüncü büyük araştırma kategorisi, kapsadıkları çalışmalar çerçeve olarak global toplumları

ya da toplumsal bölümleri değil; gruplar, kurumlar ya da topluluklar gibi -doğal- ve doğrudan gözlemlenebilir toplumsal birimleri alan araştırmalardan oluşur.

Bu kategoriye ait araştırmalar çok çeşitlidir ve bunları sınıflandırmak zor bir iş olacaktır.

Topluluk incelemeleri arasında bazıları temel olarak tasvire yöneliktir ve bazen pek de doğru olmayan bir terimle *etnolojik* diye nitelenen bir yöntem kullanırlar. Bu yöntem, sosyoloğun kendisini "katılımcı gözlem" konumuna yerleştirmesi, yani içerden kavramak için, gözlemlemek istediği birimle toplumsal olarak bütünleşmeye çalışması olgusuyla ayırdedilir. Gerçekten de -nesnellik bahanesiyle- bir kurumun, bir grubun ya da bir topluluğun dışarda kalarak gözlemlenmesi istendiğinde, temel enformasyonları gözden kaçırma riskine girildiği açıktır.

İdeal bir perspektif içinde, bu yöntemi ayırdeden ikinci genel ilke, bütün enformasyon seçiciliğinden elden geldiğince kaçınmak ve her enformasyonu kaydetmektir.

Ancak bu, "doğal birimler"in analizine uygulanan tek yöntem değildir. Hollingshead ve Warner'inki gibi topluluk monografileri, "etnolojik" yöntemi sondaj yoluyla anket prosedürleriyle birleştirir.[9]

Kullanılan yöntem tipi sadece araştırmacının kişisel zevkine değil aynı zamanda ortaya koyduğu sorulara da bağlıdır. *Nouville*'de ortaya konulan soru oldukça geneldir. İlişkiler sisteminin ve toplumsal algıların bir tür envanterini çıkarmak, topluluk yaşamını bütünü içinde yeniden kurmak ve *yaşantı*nın bir tasvirine ulaşmak sözkonusudur. Hollings-

(9) August B. Hollingshead, *Elintown's Youth*, New York, Wiley, 1949; Lloyd Warner, *The Status System of a Modern Community*, New Haven, Yale University Press, 1947.

head ve Warner'inki gibi, Amerikan kökenli başka topluluk incelemelerinde vurgu daha çok tabakalaşma ya da hareketlilik gibi özel toplumsal görünümler üzerindedir.

Kurum incelemeleri de aynı ölçüde çeşitlidir. Roethlisberger ve Dickson'ın[10] sanayi sosyolojisi incelemeleri gibi, bazı kurum incelemeleri, randımanın ve hoşnutluğun bir atölyeden diğerine neden değiştiği gibi çerçevesi çok sınırlı sorular sorarlar. Michel Crozier'nin *Le Phénomène Bureaucratique*'de (Bürokratik Olgu) sergilediği gibi, başka incelemeler hedef olarak, gözlenen sistemin, davranışların ardında ayırdedilebilecek rollerin ve stratejilerin daha genel bir analizini saptarlar.

Gruplar ya da kurumlar üzerine incelemelerde genel bir eğilim, bu toplumsal birimlerin oluşturduğu toplumsal sistemleri az sayıda değişkene ve bu değişkenler arasındaki az sayıda ilişkiye göre ifade etmeye çalışmaktır. Kısacası, eğilim yavaş yavaş işleyişin biçimsel modellerini araştırma yönündedir.

Bu eğilim March ve Simon'ınki[11] gibi çalışmalarda açıkça görülür. Ayrıca, özellikle açıklayıcı olarak, McCleery'nin, bir cezaevi kurumunun bölümlerini niteleyen ilişkiler sisteminin tasvirine yönelik incelemesinden sözedilebilir: Müdüriyet, gardiyanlar, seçkin tutuklular ve tutuklular. Bu inceleme daha sonra, ilişkileri basit bir matematiksel modele tercüme eden Barton tarafından yeniden ele alınmıştır.[12]

Kurum analizlerindeki bu formalizasyon eğilimi kuşkusuz deneysel sosyal psikoloji çalışmalarıyla desteklenmiştir. Laboratuvarda, bazı değişkenlerle

(10) *Management and the Worker*, Cambridge, Harvard University Press, 1939.

(11) *Les Organisations*, Paris, Dunod, 1964.

(12) Amitai Etzioni, *Comlex Organizations*, New York, Holt Rinehart, 1961.

oynayarak bir grubun işleyişi içindeki değişimleri incelemek gerçekten kolaydır. Örneğin Homans ya da Festinger gibi araştırmacıların kendilerini adadıkları iş budur. Gözlemlerinin sonuçları, Simon'ın matematiksel bir formalizasyon yardımıyla ifade edebileceği kadar kesindir.[13]

Kuşkusuz bu kesinlik derecesi istisnai bir durumdur. Fakat deneysel sosyal psikoloji çalışmalarının, bugün giderek bu tür incelemeleri niteleyen aşırı tutumluluk ve kesinlik arzusuna ilham kaynağı olduğu kuşku götürmez.

Sözünü ettiğimiz ayrımların özetini aşağıdaki tabloda veriyoruz.

Aa) Çerçeve: Global toplumlar.
Konu: Değişim.
1. Kalitatif incelemeler:
   Max WEBER, *L'éthique Protestante.*
   E. DURKHEIM, *La Division du Travail.*
   A. de TOCQUEVILLE, *L'Ancien Régime.*
   L. GOLDMANN, *Sociologie du Roman.*
2. Kantitatif incelemeler:
   E. DURKHEIM, *Le Suicide.*
   P. SOROKIN, *Social Dynamics.*
   F. SIMIAND, *Le Salaire.*
   R. BOUDON, *L'inégalité des Chances.*

Ab) Çerçeve: Global toplumlar.
Konu: Sistemler:
   MONTESQUIEU, *L'esprit des Lois.*
   A. de TOCQUEVILLE, *La Démocratie, L'Ancien Régime.*
   T. PARSONS, *The Social System.*
   G. MURDOCK, *Social Structure.*
   R. DAHRENDORF, *Demokratie und*

(13) *Models of Man*, New York, Wiley, 1957.

Gesellschaft in Deutschlana.

B) Çerçeve: Bireyler, bireyler + ortam.

G. TARDE, *Les Lois de l'Imitation.*
E. DURKHEIM, *Le Suicide.*
M. HALBWACHS, *Les Besoins de la Classe Ouvrière.*
S. STOUFFER ve arkadaşları, *The American Soldier.*

C) Çerçeve: Doğal birimler, gruplar, kurumlar,topluluklar.

W. F. WHYTE, *Street Corner Society.*
M. CROZIER, *Le Phénomène Bureaucratique.*
BERNOT ve BLANCARD, *Nouville.*

Metodolojik düşüncenin sosyolojik araştırma türlerini izleyerek eşitsizce ilerlediğine kuşku yok.

Parsons gibi modern yapısalcı-işlevselcilerin kullandıkları tanıtlama yolları Montesquieu ya da Tocqueville'ninkilerden çok farklı değildir. Toplumsal değişime ya da toplumsal sistemlere ilişkin kalitatif incelemeler alanında metodolojik ilerlemelerin katı sınırlar içinde gerçekleştiği izlenimi ediniliyor.

Gerçekten de, özellikle kantitatif yöntemler alanında, gözlem planlarının ve işleme prosedürlerinin iki yanlı ilişkileri altında, önemli ilerlemeler gerçekleştirildi.

Kendi açısından doğal birimlerin kalitatif analizi önemli metodolojik ilerlemelere hiç kuşkusuz ulaşabilir: Gözlem teknikleri çeşitleniyor ve kesinlik kazanıyor. Ancak bu alanda metodolojik bütün düşüncesine girişme sorunu olduğu gibi duruyor.

Sosyolojinin problemlerinin ve nesnelerinin çeşitliliği yöntemlerinin çeşitliliğine yol açıyor. Genel

bir envanter çıkarmak ve her noktadaki gelişimi ölçmek imkansızdır. Bu nedenle daha çok, özellikle kantitatif yöntemlerle ilgili sosyolojik metodolojideki yeni gelişmeler üzerinde duracağız.

BİRİNCİ BÖLÜM
TEMELSİZ YÖNTEM ANLAŞMAZLIKLARI

Sosyolojinin kökenlerinin çokluğu ve ortaya koyduğu problemlerin çeşitliliği, giderilmesi gereken bir dizi temelsiz yöntem anlaşmazlığına yolaçtı.

I. Anlama ve Açıklama

Bu anlaşmazlıkların birincisi sosyolojik bilginin öznesi ve nesnesi arasındaki ilişki seviyesinde yeralır.

Sosyolog doğal olayları gözlemleyen bilim adamının sahip olmadığı bir şekilde, nesnesinin bir tür sezgisel bilgisine sahip *toplumsal bir canlı varlık* olmak avantajından yararlanmaz mı? Anlaşmazlığın merkezindeki böyle bir sorudur.

Toplumsal davranışların benim için genellikle dolaysız bir anlamı olduğu doğrudur. Jaspers'in ünlü bir örneğini ele alırsak, çocuğuna tokat atan bir anneyi gördüğüm zaman bu davranışın nedenlerini hemen *anlarım*. Çocuk uslu değildir, oysa olması gerekir. Tokatın çocuğa anlatmak istediği budur. O halde bu davranışın açıklaması dolaysızdır. Kuşkusuz bu tür örnekleri çoğaltmak kolay olacaktır.

Açıklamanın kolaylığı benim sadece sosyolog olmayıp kendisi de tokat yemiş ya da atmış toplumsal bir varlık olmamdan kaynaklanmaktadır.

Bazıları, özellikle de Weber için iki prosedür farklı ama birbirini dışlayıcı olmadığı halde, Dilthey, Rickert, Jaspers ya da Max Weber gibi yazarlar tarafından az çok küçük ayrımlar ve sistem an-

layışlarıyla savunulan düşünceye göre, sosyoloji anlama *(Verstehen)* ve doğa bilimleri açıklama *(Erklären)* yoluyla ilerleyecektir. Birinci durumda, gözlemci için dolaysız anlamı olan işaretler arasındaki ilişkileri analiz etmek, ikinci durumda ise şeyler arasındaki ilişkileri ortaya koymak sözkonusu olacaktı.

Bu karşıtlık hakkında ne düşünülebilir? Pek usa yatkın olmadığını göstermek için -ki bu görüş bugün genel kabul görmektedir- toplumsal varlık oluşumuzun bazen bir ilişkiyi ne açıklamamıza ne de algılamamıza izin vermediği birkaç örnek saptamak yeterlidir.

1961'de Kuzey Fransa'daki Polonyalı göçmenler arasında yürütülen bir araştırmayı alalım.[14] Soru formlarıyla yapılan bir anket sözkonusuydu; bundan yola çıkılarak Fransız toplumuyla *bütünleşme* göstergesi oluşturulmuştu (bu gösterge Fransızlar'la girilen arkadaşlık ilişkilerinin yoğunluğu ve sayısıyla ilgili enformasyonları; ekonomik başarı, gelecek planlarının rasyonelliği ve açıklığı, bir gün Polonya'ya dönme arzusu vb.'yi ölçen çeşitli enformasyonları birleştiriyordu). Ayrıca bir *Polonya geleneklerine bağlılık* göstergesi kullanılıyordu. Elbette, toplumsal varlıklar olarak bu enformasyonların anlamını *anlıyoruz.* Hatta, görünüşte hata riskine girmeden Fransız toplumuyla bütünleşme derecesinin Polonya geleneklerine bağlılıkla ters yönde gelişeceğini önceden söyleyebiliriz.

Toplumsal olaylara ilişkin örtük bilgimizi kullanıyor ve anlama yoluyla hareket ediyoruz: Polonya geleneklerine bağlılık Fransız toplumuyla kötü bütünleşmenin *işaretidir;* buna karşılık, Fransız toplumu içinde rasyonel gelecek planları olanların, birçok Fransız arkadaşı bulunanların ve Polonya'ya

(14) *Cahier du Centre de Sociologie Européenne.*

dönme arzusu duymayanların Polonya geleneklerine çok bağlı olmaları ihtimali kuşkusuz pek azdır.

Anlama yönteminin mükemmel bir şekilde işlediği görülüyor. Fakat bu yöntem yanlış bir sonuca ulaştırma sakıncasını taşımaktadır: Çünkü gerçekte gözlenen, Polonya geleneklerine bağlılıkla Fransız toplumuyla bütünleşmenin aynı yönde geliştiğiydi. Zaten, göçmenlerin asimilasyonu mekanizmaları üzerine başka incelemelerde değişik biçimler altında ortaya çıkan bu sonucu açıklamak zor değildir. Gerçekten de bütün bu incelemeler, evsahibi toplum içinde asimilasyonun temel faktörlerinden birinin göçmene, kendisini çevreleyen birincil gruplar (aile, arkadaşlar, vb.) tarafından sağlanan destekte yattığını gösteriyor. Oysa bu destek ancak bu birincil gruplar da örgütsüz ve yönünü şaşırmış olmadığında etkili oluyor. Fakat bir bireyin Polonya geleneklerine bağlı olması olgusu kesinlikle, dayanışması bozulmamış olan ve böylelikle onun evsahibi toplumla bütünleşme çabasına destek olabilecek birincil gruplara ait olduğunun işaretidir.

Şimdi okuyucu anlama yöntemini uygulayarak şu önermenin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu kendisine sorsun: "Nevrotik arazlar daha eğitimli insanlarda daha sık görülür."

Eğitimin, bireyciliği ve dolayısıyla anksiyeteyi doğurduğunu ilan ederken sağduyunun bir doğrusunu dile getirmeyi düşünen Durkheim kuşkusuz bu önermeyi hemen kabul edecekti. Ancak burada da bir anket en azından bazı durumlarda bunun tersinin doğru olduğunu gösterdi.[15]

Anlama yönteminin ve toplumsal olguların dolaysız saydamlığına duyulan inancın naifliği Maurice Halbwachs'ın güzel bir metniyle ortaya konur:

(15) Paul Lazarsfeld, The American Soldier, an Expository Review, *Public Opinion Quarterly*, cilt. 13, Sonbahar 1949.

"Genellikle herkesin bildiği gerçekleri dile getirir gibi gözüktüğü için, her zaman sosyolojinin hakkının teslim edilmediği doğrudur. Morselli'den sonra Durkheim, evliliğin insanı intihardan koruduğunu ve çocuğu olan insanların çocuksuz evlilere göre daha az intihar ettiklerini gösterdiği zaman, birçok okuyucuya göre bu, sağduyunun gerçeklerinden biriydi ve bunu birçok rakamın yardımıyla kanıtlamaya hiç gerek yoktu. Fakat gerçeğe benzerlik alanında bir önermenin karşısında genellikle aynı derecede açık görünen başka bir önerme bulunur. Dolayısıyla gerçeğe yakın görünen iki düşünceden hangisinin gerçekliğe denk düştüğüne karar vermenin, tamamen yeni bir gerçeği ortaya çıkarmanın olduğu kadar bilimsel önemi vardır. Bu tam da bilimsel bilgiyi sıradan bilgiden ayıran sınırı aşmaktır.[16]

Bu, *anlama* kavramının basit bir *flatus vocis* olduğu ve hiçbir zaman sosyolojide uygulanmayacağı anlamına gelmez. Fakat, toplumsal bilimlerin ayırdedici bir yöntemini tanımlamaktan çok hemen hemen bütün sosyolojik araştırmalarda bulunan bir *ana* denk düşer. Herhangi bir toplumsal olayı *açıklamak, anlaşılması* gereken eylemlerin, davranışların sonucunu çıkarmaktır. Kuşkusuz, duruma göre, bu ilkelerin uygulanması az çok zordur.

II. İnsanın Özgüllüğü

Birinciye bağlı bir anlaşmazlık konusu, arzuları, projeleri, tahminleri, beklentileri, hesapları olan insanın, sosyolojiye, özgül bir yöntem dayatıp dayatmadığı sorusudur.

Oysa, sosyoloğu ilgilendiren, bir yandan arzunun, önceden düşünmenin, hesaplamanın belirlen-

(16) *Les Causes du Suicide*, Paris, Alcan, 1930, s. 197.

mesi ya da daha yansız bir terimle toplumsal koşulları; ve öte yandan bu öznel elemanların toplumsal sonuçlarıdır. Buna, toplumsal bir aktörü şu ya da bu şekilde davranmaya iten nedenlerin, zorunlu olarak kendisi için belirlediği nedenlere denk düşmediğini, öte yandan hareketlerinin sonuçlarını tamamen gözden kaçırabileceğini eklemek gerekir.

Öznel faktörlerin işin içine katılmasının analiz dilini bu anlamda etkilemediğini göstermek için, bu amaçla oluşturulmuş bir örneğe göz atalım. İyice belirlenmiş toplumsal bir role sahip bir kişilik düşünelim: Yeni bir diziyi -örneğin "Cep Üniversitesi" dizisini- yayınlayan bir yazı işleri müdürü; ve davranışını tasarlamayı deneyelim. Bir hedefi vardır: Dizinin yayınlanmasını sağlamak; yani işin başında ürünün asgari tüketimini ve daha sonra satışlarda gitgide ilerleyen bir artışı sağlamak.

Ayrıca etkinliğinin muhtemel sonuçlarına dair öznel bir görüşü vardır. Örneğin ilk metni 100.000 nüsha basarsa piyasaya sürme konusunda büyük güçlüklerle karşılaşma ihtimali olduğunu bilir. Dolayısıyla, hızlı bir satışı umut ettirebilecek makul bir tirajla hemen hemen aynı anda az sayıda metni yayınlamaya karar verecektir. Daha sonra ürününün ulaştığı tüketim seviyesini gözlemleyecek ve sonraki tirajları bu seviyeye göre ayarlayacaktır. O halde karşımızda arzular, tahminler, beklentiler ve hesaplarla donanmış insani kişilik var.

Şimdi onların tamamlayıcı rollerini açacak şekilde bu varsayımların nasıl biraraya getirilebileceğini görüyoruz. Üretici, dediğimiz gibi asgari bir üretim seviyesi *A* seçecektir; daha sonra önceki çalışmanın tüketimine bağlı olarak bir eklemede bulunacaktır.

Onun karşısında da tamamlayıcı bir kişilik durur: Davranışını ihtiyaçlarına, çıkarlarına, mali

olanaklarına ve üreticinin arzına göre düzenleyecek olan tüketici.

Özetle, t dönemindeki P_t üretimi A'ya ve bir önceki dönemde C_{t-1} tüketimine bağlı bir fazlalığa eşittir.

$$P_t = A + rC_{t-1}$$

Tüketicinin davranışı ise;

$$C_t = B + sP_t$$

denklemiyle gösterilebilir.

Bu örnek, aktörlerimiz ne kadar öznellik yüklü olurlarsa olsunlar, davranışlarının, bu öznelliğin tamamen yokolduğu bir dile tercüme edilebileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Hiçbir zaman aktörlerimizin arzuları olduğunu, hesaplar yaptıklarını yadsımadık. Bununla birlikte davranışları öznelliğin yokolduğu bir dile tercüme edilebilir.

Burada uç bir durum ya da bir elçabukluğu mu sözkonusudur? Kesinlikle hayır. Çünkü insanın niyetleri, arzuları, hesapları ancak toplumsal olgular haline geldiklerinde sosyoloğu ilgilendirirler. Tüketicilerin arzuları da üreticinin hedefleri gibi örneğimizde bir tüketim eğrisi ve bir üretim eğrisine tercüme edilir. Bu eğriler açıklanması gereken *olgular*dır. Bu açıklamayı yapmak için aktörler tarafından gerçekleştirilen belli bir hesabı işin içine katıyorum. Bu hesap bazı nicelikler arasındaki ilişkilerin varlığı ile kendini gösterecektir. Daha sonra kendime bu ilişkilerin gözlemlenen olguları açıklayıp açıklamadığını soracağım.

Matematik vazgeçilmez değildir. Durkheim *Le Suicide*'de, örneğin aynı yaştaki bekârlar ve evliler arasındaki intihar oranı farklarının, toplumda boşanmanın yaygınlığına bağlı olduğunu saptarken, buna benzer bir yol izlemektedir. Burada bir olgu sözkonusudur: Boşanmaların sık olduğu toplumlarda evliler arasındaki intihar sıklığının aynı yaşlar-

daki bekârlar arasında olduğundan yüz bin kere fazla olduğu gözleniyor. Boşanmalar seyrek olduğunda oran tersine dönme eğilimi gösteriyor; bekârlar arasında intihar aynı yaştaki evliler arasında olduğundan daha fazla görülüyor. Durkheim bu olguları iki varsayımdan yola çıkarak açıklıyor: Birincisi, boşanmanın sıklığı aile yapısındaki bir gevşemeyi gösterir; ikincisi evlilik bağının sağlamlığı insan üzerinde yararlı bir psikolojik etkiye sahiptir: Cinsel isteklerin karşılanmasını sağlama.

Burada da nicel farklılıklarla tanımlanan ve somutlanan, gözlemlenebilir toplumsal olguların, özgül olarak insani faktörlere denk düştüğü yeni bir örnekle karşı karşıyayız.

Dolayısıyla insanın arzularının, tahminlerinin ya da hesaplarının olması sosyolojinin doğa bilimlerininkinden tamamen farklı bir dille konuşmasını gerektirmez. Bu, iki örnek üzerinde görüldü: Doğal olguların analizi gibi toplumsal olguların analizi de bazı değişkenlerin ve daha sonra bu değişkenler arasındaki bazı ilişkilerin işin içine katılmasından ibarettir. Bu değişkenlerin, Durkheim'da olduğu gibi "cinsel özgürlüğün düzenlenmesi"[17] ve "evlilik çiftinin dayanıksızlığı" ya da diğer örnekte olduğu gibi üreticinin gösterdiği "risk arzusu" (r katsayısı ile ölçülen değişken) olması elbette daha aşağıda göreceğimiz gibi önemli metodolojik ve mantıksal problemler yaratmaktadır. Bunların uzunluk ya da hızdan daha zor gözlenebilir ve ölçülebilir olduğu açıktır. Bununla birlikte bu iki tipik örnek bütün bilimler gibi sosyolojinin de, temel sözcük dağarcığı değişkenlerden oluşan ve sözdizimi bu değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamaktan ibaret olan bir dil kullanacağını gösterir. Bu ilişkiler ise, temelini,

(17) Durkheim'ın düşüncesini kuşkusuz ona ait olmayan bir dille özetliyoruz.

gözlemcinin aktörlerin davranışlarından çıkardığı yorumda bulur.

O halde insanın özgüllüğü değişkenlerin içeriğini ve -belki de- gözlemlenmeleri ve ölçülmeleri konusundaki mantıksal güçlükleri etkiler. Fakat dilin biçimini etkilemez. Durkheim'ın *Le Suicide*'de işin içine kattığı değişkenlere verdiği *isimler*in yerine semboller konulursa, biçimsel olarak doğa bilimlerininkilerden ayırdedilemeyecek önermeler elde ederiz.

III. Bütünlük Anlaşmazlığı

Burada anlaşmazlık, araştırma nesnesi olarak toplumların özgüllüğüne dayanır. Toplumlar, bütünlükten ayrıldıklarında anlaşılmaları mümkün olmayan, karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı elemanların bütünlüğünden oluşmazlar mı?

Şunları yazarken Georges Gurvitch'in savunduğu bu tür bir düşüncedir:

"Sosyolojinin nesnesi, toplumun dış kabuğundan (coğrafi, demografik, ekolojik, belgesel vb.), esnek gündelik pratiklerle örgütlenen üstyapılarına, (...) kollektif değerlere ve düşüncelere (...) ve nihayet, hem kollektif hem de bireysel olarak toplumsal zihniyete kadar, her yönüyle derinliğine ele alınan toplumsal gerçekliktir -toplumsal gerçekliğin yapısını dokuyan sürekli bir sallanım vardır. Bütün bu derinliğine katmanlar çözülmez bir bütün oluşturarak birbirleri içine girerler -'bütünsel toplumsal fenomenler' (...)".[18]

Düşünce, bütün mercilerini ya da "derinliğine eksen yataklarını" kavramaya çalışmadan bir toplumun anlaşılmasının imkansız olduğudur. Bu ilke-

(18) *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, Paris, Presses Universitaires de France 1950, s. 7.

sel önermeden Gurvitch araştırma yöntemine ilişkin bir dizi önerme çıkarır. "Titizlikle sınırlanmış ve doğrulanmış toplumsal bir çerçeveye uygulanmadığı için istatistik, büyük sayılarla yapılan tamamen matematiksel manipülasyonlardan başka bir şey değildir." Daha ilerde, "Gallup'un gülünç usulleri - varolmayan ve tamamen keyfi, boşluktaki ortalamanın matematiksel araştırılması (...)"[19] sözkonusudur.

Bununla birlikte, toplumsal gerçekliğin bütün katmanlarının "bütünsel toplumsal olayları" oluşturmak üzere birbirine geçtiğini ileri süren önerme -bir anlamı olduğunu varsaysak bile- metodolojik açıdan özel bir sonuca ulaşmaz. Bunun en iyi kanıtı Gurvitch'in "gülünç" bulduğu Gallup tipi sondajların karmaşık toplumsal mekanizmalarla ilgili sosyolojik önermeler oluşturmak için kullanılabilmesidir. Okuyucu bu konuda, bir dizi kamuoyu sondajına dayanarak sanayi toplumlarında *toplumsal hareketliliğin kısır döngüsü* denilebilecek şeyi tanıtlayan Hyman'ın dikkat çekici bir metnine başvurabilir.[20] Tanıtlama aşağıdaki gibi dile getirebilir: Toplumlar toplumsal başarıyı değerli kılarlar, başka bir deyişle üyelerine, toplumsal kategoriler merdiveninde yükselmenin arzu edilirliğine yönelik kollektif inancı benimsetirler. Öte yandan, bu toplumlarda toplumsal yükselişin önünde hukuksal engeller yoktur. Bununla birlikte, işçi çocuğunun yüksek bir konuma ulaşma açısından doktor çocuğundan çok daha az şansı olduğu saptanır. Bu sadece ekonomik faktörlere değil, aynı zamanda, toplumsal hiyerarşideki yere göre değişen ve hareketliliği büyük ölçüde frenleme eğiliminde olan modellerin ve tas-

(19) A.g.e., s. 10-11.

(20) Farklı toplumsal sınıfların değerler sistemi, *Le Vocabulaire...* (Bkz. Bibliyografya).

virlerin gösterilebilmesi olgusuna bağlıdır. Bu nedenle, ayrıcalıksız sınıflar arasında başarı genellikle rasyonel bir çabadan çok şansa bağlı bir şey olarak görülür. Bu sınıflar arasında başarı faktörü olarak eğitime genellikle daha az önem verilir. Ayrıca, Chiney'nin çalışmalarının gösterdiği gibi, burada başarı genellikle belli bir maddi konforun sabırla elde edilmesi olarak anlaşılır. Başarmak, dengeli bir bütçe elde edilmesini, çocukların iyi bir eğitim almasını vb. sağlayan görece güvenceli bir işe sahip olmaktır. Gençler tarafından çok erken kabul edilir görünen bu zihinsel modeller bir işçi çocuğunun örneğin üniversiteye girmesi için son derece uygun koşulların biraraya gelmesini gerekli kılar.

Bu konuda, en klasik kamuoyu sondajları sözkonusu olduğu için, görece karmaşık bir mekanizmanın oldukça ilkel türden bir anketler analiziyle ortaya konduğu bir örnek var.

"Bütünlük" kavramının açık olmadığını ve bu kavrama en azından üç ayrı anlam verilebileceğini kabul edelim. Gerçekten de, toplumsal bir gerçekliğin eksiksiz bir şekilde betimlenmesi gerektiği düşüncesini esinleyebilir ya da bir toplumun, elemanları birbirine bağımlı bir sistem olarak analiz edilmesi gerektiğini belirtebilir. Değişim analizine uygulandığında ise değişimin ancak toplumsal gerçekliği oluşturan elemanların tamamına referans yapılarak anlaşılabileceğini ifade edebilir.

Birinci ideale görece özel koşullarda yaklaşılabilir. Bir gençlik grubu, bir kurum, kapalı bir topluluk incelenirken, bu çerçevenin içinde ortaya çıkan toplumsal olayların global görünümüne sahip olmak mümkündür. Bernet ve Blancard'ın *Nouville*'i gibi bazı incelemeler -doğru ya da yanlış- bu eksiksizlik izlenimini verirler.

İkinci postulat Montesquieu'nün, Tocqueville'in

ya da Parsons'ın postulatıdır. Bütün bu yazarlar gerçekten de kurumların, yaşam tarzlarının, toplumsal sistemlerin yapısal verilerinin birbirlerine bağımlı olduklarını ve böylelikle sadece diğerlerine göre anlaşılabilir olduklarını göstermeye çalışırlar.

Gurvitch'in yaklaşımı bir değişim sosyolojisine başvurur. Onun için, toplum karşılıklı olarak birbirine bağımlı elemanlardan oluşan bir toplumdan çok, sürekli değişim durumu içinde olan bir sistem olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bütünlük gerekliliği daha çok değişim analizine uygun düşer. Bu bütünlük gerekliliği, toplumsal değişimin, toplumsal gerçekliğin "derinliğine eksen yataklarının" tamamına başvurmadan anlaşılamayacağını ileri sürer. Fakat bu noktada, Comte, Marx ya da Max Weber'inki gibi, global toplumlar seviyesindeki bilinen değişim analizlerinin, "derinliğine eksen yataklarının" tamamını dikkate almak yerine tam tersine az sayıda değişkene önem verip bu değişkenlerden yola çıkarak bu değişimi açıkladıklarını kabul etmek gerekir. Comte için bunlar ünlü üç rejim yasasıyla betimlenen zihinsel değişimlerdir, Marx için ekonomik sistem yapısı içindeki değişimlerdir. Max Weber'in ise Batı kapitalizminin doğuşunu "bütün yönleriyle toplumsal gerçeklik" yoluyla değil, dinsel nitelikteki faktörlerle açıklamaya çalıştığı açıktır.

Ancak daha az karmaşık toplumlarda, değişimi toplumsal gerçekliğin bütünlüğünden yola çıkarak açıklama savında olunabilinir. Sanayi toplumları sözkonusu olduğunda bazı değişim faktörlerine önem veren modeller oluşturmak zorunda kalınır. Dolayısıyla bazı koşullarda -bazı konular ve bazı problemler için- sosyoloğun toplumsal gerçekliğin *bütünlüğüne* ulaşma idealini benimseyebileceği söylenebilir -bu gerçekliğin eksiksiz bir envanterini çıkarmak, toplumsal yaşantıyı yeniden kurmak anla-

mında. Fakat bu ideal ancak sınırlı boyutlardaki toplumsal birimlere yönelik olduğunda anlam taşır.

Başka koşullar altında da, hedef olarak toplumsal sistemlerin analizini benimsemek ve toplumları bütünlükler olarak analiz etmeye yönelmek mümkündür. Bu durumda, eksiksiz bir betimlemeye girişmek değil, bu sistemlerin elemanlarını elden geldiğince uygun biçimde açıklayan basit bir model kurmak sözkonusudur. Tocqueville'in idari merkezileşme kavramından Fransız toplumunun özgül niteliklerini çıkarsarken yaptığı budur. Değişim incelenirken de aynı yönde hareket edilir: Görece basit toplumların sözkonusu olduğu durumlar dışında, değişimi toplumsal gerçekliğin bütünlüğüyle açıklamak istemenin anlamı yoktur. O halde bütünlük düşüncesi işlemsel önemden yoksun bir kavramdır.

Fakat "gülünç" olarak suçlanamayacak, bununla birlikte *bütünlük* düşüncesinin tamamen eksik olduğu çok sayıda araştırma vardır: Okula yönelik tutumların, toplumsal sınıflara göre değişip değişmediğini ve bunun, eğitim şanslarının eşitsizliğinin açıklanmasına katkıda bulunup bulunmadığını sorabilirim. Aynı şekilde, bütün yönleriyle toplumu sözkonusu etmeden, intihar oranları arasında bir toplumdan diğerine gözlenen farkları sorgulayabilirim. Kuşkusuz Durkheim intihar oranını anomi derecesine bağlarken toplumu tamamı ile niteleyebilecek bir değişken tanımlıyor. Fakat burada bütünlükten sözedilemez.

Kısacası, nesne *eksiksizce dökümü yapılabilecek* olarak görülebildiğinde ya da bir *sistem* olarak kavrandığında, bütünlük düşüncesinin görece kesin bir anlama sahip olabileceği araştırmalar vardır; fakat bütünlük düşüncesinin kesinlikle hiçbir role ve yarara sahip olmadığı başka araştırmalar da vardır.

O halde bütünlük düşüncesi sosyolojide fizikte

olduğundan daha vazgeçilmez değildir. Şok yasaları incelendiğinde gereksiz olan bütünlük düşüncesi sibernetikte anlam kazanır. Aynı şekilde Montesquieu ya da Murdock'da bir anlamı vardır ama Durkheim'ın *Le Suicide*'inde hiçbir anlamı yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM
KANTİTATİF ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Kantitatif araştırmalar, bir elemanlar bütününden, bir elemanın diğeriyle karşılaştırılabildiği enformasyonlar toplamayı mümkün kılan araştırmalar olarak tanımlanabilir. Daha sonra sayımlara ve daha genel olarak verilerin kantitatif analizine izin veren, enformasyonların bu karşılaştırılabilirliğidir.

O halde kantitatif yöntemlerin uygulanması için zorunlu koşul gözlemin bir elemanlar bütünü üzerinde, karşılaştırılabilir bir şekilde yapılmasıdır. Genel olarak bu elemanlar bireylerdir, ama gruplar, kurumlar, toplumlar ya da başka tür birimler de olabilirler.

Herhangi bir araştırmanın -kantitatif ya da kalitatif- başlangıç noktası genellikle *neden?* türünde bir sorudur -Neden intihar yere ve zamana göre değişir? Neden şu ya da bu adaya oy vermeye karar veriliyor? Mesleki devamsızlık faktörleri nelerdir? Antisemitizmin nedenleri nelerdir? Bir işletmenin ortamı neden daha iyi ya da daha kötüdür?

Bu bölümde bu türden sorulardan yanıtlara geçmeyi sağlayan prosedürlerin sonuçlarını inceleyeceğiz. Kantitatif bir gözlem biçiminin mümkün görüldüğü ve kullanılmasına karar verildiği durumda, bu prosedürler bütün araştırmalarda aynı gibi görünür. Aşağıdaki gibi dört an ayırdedeceğiz:

1) Varsayımların formüle edilmesi;
2) Gözlem planının oluşturulması;
3) Değişkenlerin oluşturulması;

4) Değişkenlerin arasındaki ilişkilerin analizi.

I. Varsayımların Formüle Edilmesi

Varsayımların formülasyonu *a priori* yapılabilir. Çocuklukta bir azınlık grubuna dahil olmanın, depresif arazların ortaya çıkmasına yol açıp açmadığını,[21] otoriter bir ailede yetişmiş olmanın kişilik gelişimini tehlikeye atıp atmadığını ya da *bürokratik* bir örgütlenmenin tatminsizliğe ve etkisizliğe yol açıp açmadığını sorabilirim.

Bu durumda varsayım açık bir şekilde dile getirilebilir ve doğrudan bir sonraki aşamaya geçilebilir.

Bazen varsayımları doğrudan ifade etmek daha zordur. Olayın yapısı üzerine kesin varsayımlar ileri sürecek durumda olmadığım halde, intiharların toplumlar arasında çok eşitsiz bir şekilde dağılmış olmasından etkilenebilirim. Ya da yapmayı arzu ettikleri meslekle ilgili kesin niyetleri olup olmadığını öğrenmek için öğrencileri sorguya çektiğimde, kararsızların oranının bir kuruluştan diğerine ya da bir kesimden diğerine çok değiştiğini görebilir, fakat bu değişikliğin nedenleri üzerine kesin varsayımlarda bulunamayabilirim. Ya da sadece bazılarının neden kesin niyetleri olduğu halde diğerlerinin olmadığını kendi kendime sorabilirim.

O halde iki durum mümkündür. Birincisi *Le Suicide* üzerine incelemelere giriştiği zaman Durkheim'ın içinde bulunduğu durumdur. Problemin yapısına bağlı olarak ya da mali kısıtlılıklar nedeniyle sosyolog arzu ettiği enformasyonu kendi hesabına toplamayı olanaksız bulabilir ve istatistik kurumları tarafından sağlanan verilere dayanmak zorunda

(21) Rosenberg Morris, çelişik dinsel bağlam ve duygusal karışıklık, Boudon ve Lazarsfeld, *L'analyse Empirique de la Causalité.*

kalabilir.

Kullanımına uygun bir enformasyon toplamak mümkün olduğu durumda, varolan yazın yeterince sağlam varsayımlar vermiyorsa ya da sosyolog gözlem aracını doğru olarak formüle edememekten çekiniyorsa, genellikle *önanket* denilen bir yola gidecektir. Yani önyargıya dayalı düşüncelerinden ya da Bacon'ın dediği gibi önbilgilerinden kurtulmaya çalışarak, araştırdığı faktörleri ya da açıklayıcı değişkenleri ortaya çıkaracak şekilde alanın keşfine yönelecektir.

Bunu, *La Personnalité Autoritaire* (Otoriter Kişilik) üzerine ünlü incelemeyi örnek alarak görelim. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, o sıralarda Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmiş olan Alman felsefeci ve sosyolog Theodor Adorno'nın öncülük ettiği bir ekip psikososyolojik bir açıdan antisemitizm olgusunu analiz etmeye girişti. Başlangıçta, *Otoriter Kişilik* yazarları, antisemitizmin, kişilik sendromu olarak adlandırılabilecek arazlardan biri olduğunu ileri süren görece genel ve belirsiz bir varsayıma sahiptiler. Başka bir deyişle, düşünce, antisemitizmin, niteliklerinin dökümünün yapılması sözkonusu olan belirli bir kişilik tipine denk düşmesi gerektiği şeklindeydi.

Yazarlar bu düşünceden yola çıkarak belli sayıda öğrenciyle, çok çeşitli konularda tepkilerini ortaya çıkaran bir dizi görüşme yaptılar.[22] Antisemitik bir öğrenciyle yapılan bir görüşmenin kısa bir özeti:

"Yönetimde, emrinizdeki insanların sayısına göre ücret alıyorsunuz. Bu yüzden mümkün olduğunca çok adam topluyorlar. Kendilerinden başka bir

(22) Sosyolojide kullanılan görüşme ve soru tipleri için örneğin bkz. Festinger ve Katz, *Les Méthodes des Sciences Sociales*, Paris, Presses Universitaires de France.

şey düşünmüyorlar. Ben bu tutumu anlayabilecek kadar maddeci (çıkarcı) değilim. Ben yetkili bir yönetimle her şeyi basitleştirirdim... Karışıklığı ortadan kaldırmak gerekir. Yönetenler iş arkadaşlarını titizlikle seçmelidirler. Şu anda iyice tanımlanmış bir otorite yok."

Bu metinden bir dizi tema çıktığı görülmektedir: Suçlama teması: İdari sistem genelleşmiş karışıklıkla suçlanmaktadır. Maddeci ve egoist dürtülere boyun eğmekle, genel çıkarı küçümsemekle suçlanan *diğerlerinin* egoizmi teması. Otorite teması: Karışıklık otorite eksikliğinden kaynaklanmaktadır; buradan da sistemi sertçe değiştirme gerekliliği çıkmaktadır.

Bu temalar araştırılan sendroma mı aittirler? Kuşkusuz buna sadece bu görüşmeden yola çıkarak karar verilemez. Gerçekten de bu özel kişide "antisemitizm" arazına bağlı olmaları fakat bu bağın genel olmaması mümkündür. Görüşmenin nesnel bir durumu betimliyor olması da aynı ölçüde mümkündür.

Bununla birlikte, bunun gibi bir görüşme başlangıç varsayımlarını belirlemeye katkıda bulunur. Daha sonra bir sendromun oluşturucu elemanlarını etkili bir şekilde temsil edip etmedikleri çok sayıda kişi üzerinde doğrulanacak olan bir dizi tema sağlar.

Gerçekte bir önankette elde edilmeyen, fakat varsayımların formülasyonları için bu tür enformasyonun yararını göstermeye yardım edebilecek başka bir örnek sunuyoruz.

Eşit zekâya, eşit okul başarısına sahip oldukları halde, ayrıcalıksız sınıflardan gelen bazı çocukların yüksek eğitim seviyesine ulaşmasının, diğerlerinin ise bunu yapamamasının nedenlerini öğrenmek istediğimizi varsayalım. J. Kahl tarafından kaydedi-

len iki görüşmeden alıntılar veriyoruz.[23] Bunlar orta öğrenimlerini parlak bir başarıyla tamamlayan mütevazi ortamdan gelme iki oğulun babalarıyla yapılan görüşmeleri özetlemektedir. Birinci çocuk öğrenimine daha fazla devam etmek istemiyor. İkincisi ise üniversiteye girmeye karar vermiş.

Birinci durum (çocuk öğrenimine son vermek istiyor):

"Ben de hiçbir zaman parlak olmadım. Bütün arzum günü gününe yaşayacak kadar para kazanabilmekti... Oğlumun benden daha iyisini yapmasını isterdim... Onu zorlamıyorum... Ne yapmak istediğini bilmiyorum. Zaten bu benim işim değil, ne yapmasını istediğimi ona söyleyemem. Belki gereği gibi yetişmiş olmayacak. Ona doktor, avukat ya da bu tür bir şey olması gerektiğini söylemeyi denedim. İngilizce çalışması ve insanlarla karşılaşmayı öğrenmesi gerektiğini söyledim. Temsilci olabilirdi.. Bu ona yaptığım tek teklif... Kafasında kesin bir düşünce olup onun peşinde koşan çocuklar var, fakat benim konuştuklarımın çoğu işleri oluruna bırakıyor... Diplomanın bundan daha önemli olduğuna inanmıyorum. Yani bir yerlerde gösterirseniz ve "bir diplomam var" derseniz bu işleri kolaylaştırabilir ama sadece bu işe yarar."

Bunu ikinci görüşmeyle karşılaştıralım:

İkinci durum (çocuk üniversiteye girmek istiyor):

"Üniversiteye gitmiş insanlar daha başarılı görünüyorlar. Farklı türlerde işlere girmeleri daha kolay. Belki diğerlerinden fazla bir şey bilmiyorlar, fakat nasıl öğrenileceğini biliyorlar. Belli bir bakış açısından, daha kolay öğrenmeyi öğrenmişler... Hiç-

(23) A. H. Halsey, Jean Floud ve Arnold Anderson, *Education, Economy and Society*, New York, The Free Press, 1961, "Common Man Boys".

bir yere götürmeyen bir işleri varsa ayrılabilir ya da iş değiştirebilirler..."

Karşıtlık çarpıcı. Birinci durumda, eğitimin önemi en aza indiriliyor, diploma sadece bir giriş kartı olarak görülüyor. İkinci durumda, eğitim çokyönlülük kaynağı olarak görülüyor. Birinde, toplumsal durum tesadüflerin bir sonucu olarak ele alınıyor. Diğerinde üniversitede kazanılan kültürle kolaylaşan rasyonel bir araştırma tavrının türevi olarak sergileniyor. Ayrıca, iki durumda başarı anlayışı farklı. Birincide maddi konforun ve güvencenin elde edilmesi olarak anlaşılıyor. İkinci durumda, "bir yerlere götüren" bir meslek edinmek sözkonusu.

Kısacası, bu iki görüşme arasındaki karşıtlıktan bir varsayım çıktığı görülüyor: Toplumsal hareketliliğin frenlenmesine katkıda bulunan faktörlerden biri başarının ve başarıya ulaşma yollarının tanımıdır. Bu varsayımın geçerliliğini göstermek için, birinci görüşmeyle ifade edilen "değerler sistemi"nin mütevazi ortamlar için daha tipik olduğunun doğrulanması gerekecektir.

II. Gözlem Planının Oluşturulması

İster *a priori* olarak, ister bir önanketten yola çıkarak, varsayımlar oluşturulduktan sonra, bunları doğrulamak gerekir. Bunun için önce bir gözlem planının seçilmesi gerekir.

1. ***Veri Tipleri*** - Ortaya konulan problemlere, varolan imkanlara ve diğer koşullara bağlı olarak sosyolog çeşitli tipte veriler kullanmaya yönelir.

Durkheim intihar incelemesinde resmi istatistik verilerini kullanır. Thomas ve Znaniecki, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Polonyalı köylü göçmenler üzerine dev incelemelerinde yazışma derle-

melerini, biyografik dokümanları kullanıyorlar.[24] Polonyalı göçmenlerin dahil olduğu çeşitli olayları analiz ediyorlar, mahkeme ve polis arşivlerini inceliyor ve bu belgelerden yola çıkarak ülke değiştirmenin etkilerini ortaya koymaya çalışıyorlar. Fabrika komitelerinin işleyişi üzerine bir incelemesinde M. Montuclard sözlü toplantı tutanaklarından yararlanıyor.[25] Yüz yıldan bu yana öğretmenlerin öğretmenlik anlayışındaki değişimler üzerine süregiden bir araştırmada V. Isambert ödül dağıtım söylevlerindeki temaları analiz etmeye karar verdi.

Kullanılan verilerin türüne göre, önceden bilinmeyen metodolojik problemler ortaya çıkar. Dokümanların analizi malzemenin anlamlı elemanlarının doğru olarak çıkarılmasını gerektirir: Bu durumda *içerik analizi* problemleriyle karşılaşılır. Hazır istatistik verileri kaynakların eleştirisi problemini getirir. Halbwachs kadınlar arasındaki intihar oranının istatistiklerde erkekler arasındaki intihar oranından daha düşük görünmesinin ihtiyatla yorumlanması gerektiğine işaret ediyor.[26] Gerçekten de intihar tarzları cinsiyete göre farklılık gösteriyor: Kadınlar genellikle boğulma yoluyla intihara başvuruyorlar. Oysa boğularak intiharın kaza olarak gizlenmesi ateşli silahla intihardan daha kolaydır.

Kullanılan malzemenin türü ne olursa olsun, ideal her zaman kendi aralarında karşılaştırılabilen verilerin elde edilmesidir. Şu halde, öğretmenlikle ilgili ideolojilerin değişimini anlamak için ödül dağıtımı söylevlerine başvurmanın avantajlarından biri bu söylevlerin düzenli aralıklarla belirli bir kurumsal çerçeve içinde ortaya çıkmasıdır.

(24) *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-1920).
(25) *La Dynamique des Comités d'Entreprise*, Paris, CNRS, 1963.
(26) *Les Causes du Suicide*, Paris, Alcan, 1930.

Buraya kadar ele aldığımız veriler araştırmacıya dayatılmak gibi ortak bir özelliğe sahiptirler. Bu veriler araştırmacının girişimiyle oluşturulmamıştır. Tarihsel bir evrimin incelenmesi istendiğinde ve bazı başka koşullarda kuşkusuz başka türlüsü olamaz. Fakat kendi hazırlamadığımız verileri kullanmamızın açık bir sakıncası vardır: Bu veriler arasında aradığımız enformasyonları bulacağımız kesin değildir.

Bu nedenle soru formuyla ya da görüşmeyle yapılan anketler II. Dünya Savaşı'ndan bu yana büyük bir ilerleme kaydetti.

Sondaj yoluyla anketin istatistik kurumları tarafından sağlanan verilere göre mantıksal avantajlarını ölçmek için bir süre seçim sosyolojisinden alınan bir örnek üzerinde duralım.

Bir yoklamada oyların dağılımını açıklamak için, sosyolog oyların bölgelere göre dağılımını gösteren resmi seçim sonuçlarına sahiptir. Bu dağılım kuşkusuz bölgelere göre değişir ve sosyolog bu değişiklikleri, başka kaynakların ayırdetmesine izin verdiği bölgeler arası farklardan yola çıkarak açıklamaya çalışabilir. Böylelikle, en son sayım sonuçları, belediyelerin sosyo-mesleki yapısı üzerine kendisine bazı bilgiler sağlayacaktır. Bu durumda bu bilgileri yoklama sonuçlarıyla ilişkiye sokabilecektir.

Basit bir örnek alalım: Solun aldığı oy sayısı ile işçi oranının ilişkisini ortaya koymak istediğimi düşünelim. Her belediye için aşağıdaki tabloyla ortaya koyabileceğim verilere sahibim:

X Belediyesi

	İşçi sayısı	Nüfus içinde işçi olmayanların sayısı	
Solun aldığı oyların sayısı	N_{is} 7.000 0	$N_{\bar{i}s}$ 0 7.000	N_S=7.000
Diğer kategorilerin aldığı oyların sayısı	$N_{i\bar{s}}$ 3.000 10.000	$N_{\bar{i}\bar{s}}$ 20.000 13.000	$N_{\bar{S}}$=23.000
	N_i=10.000	$N_{\bar{i}}$ 20.000	

Başka bir deyişle N_S (sol oyların sayısı), $N_{\bar{S}}$ (diğer kategorilerin oylarının sayısı), N_I (işçilerin sayısı), $N_{\bar{I}}$ (işçi olmayanların sayısı) sayılarını biliyorum. Fakat tabloda N_{IS} (sola oy veren işçilerin sayısı), $N_{\bar{I}S}$ (sola oy veren işçi olmayanların sayısı) vb. sembolleriyle gösterilen sayıları bilmiyorum. Bunları tablodan çıkarmak da imkansız. Sonuç olarak varsayalım ki N_I = 10.000, $N_{\bar{I}}$ = 20.000, N_S = 7.000, $N_{\bar{S}}$ = 23.000. Aritmetik bir bakış açısından, solun 7.000 oyu teorik olarak işçilerden gelmiş olabileceği gibi (N_{IS} = 7.000, $N_{\bar{I}S}$ = 0), işçi olmayanlardan da gelmiş olabilir ($N_{\bar{I}S}$ = 7.000, N_{IS} = 0). Kuşkusuz burada gerçeğe pek uygun olmayan uç varsayımlar sözkonusudur. Fakat hazır veriler kullandığında sosyoloğun karşısına çıkan mantıksal güçlükleri gösteriyorlar.

Sondaj bu tür güçlükleri ortadan kaldırma avantajına sahiptir çünkü bir bireyin hem kullandığı oyun hem de ait olduğu sosyo-mesleki kategorinin bilinmesine imkan tanır. O halde bu durumda tabloda ortaya çıkan N_{IS}, $N_{\bar{I}S}$, $N_{I\bar{S}}$ ve $N_{\bar{I}\bar{S}}$ sayıları güçlükle karşılaşmadan değerlendirilebilir.

Kuşkusuz sondaj tekniği bazı sakıncalar sergiler. Öncelikle gözlenen nüfus tanım gereği kısıtlı olduğu için. Ayrıca, çarpıtmaların işin içine karışması ve yanıtların önemsiz olmayan bir kesiminin geçerli olmaması mümkündür. Fakat bu sakıncalar görece önemsizdir, çünkü sondaj tekniğinin yol açabileceği çarpıtmalar genel olarak ortaya çıkarılabilir.

Hazır verilere başvurmanın açık sakıncalarından biri de, bir olgunun analizi için önemli olan değişkenler üzerine hiçbir enformasyon bulamama ihtimalinin bulunmasıdır. Terfi umutları daha düşük olduğu zaman işçilerin sola oy vermeye daha eğilimli oldukları varsayımını ortaya atabilirim. Kuşkusuz resmi veriler bu "terfi umudu" değişkenini gözlememe imkan vermeyecektir. Oysa uygun soruları dahil ettiğimde sondaj yoluyla anket bu açıdan bana enformasyon sağlayabilecektir.

Sondaj yoluyla anketlerin metodolojik avantajı anlaşılıyor. Bir yandan, bir nüfusun elemanları üzerine standartlaştırılmış ve sonuç olarak bir bireyden ya da elemandan diğerine karşılaştırılabilir enformasyonlar elde edilmesine imkan tanırlar. Öte yandan, varsayımlar seviyesinde ortaya konulmuş bütün değişkenlerin gözlenmesini ve bu değişkenler arasında doğrudan ilişkiler kurulmasını mümkün kılarlar.

Kuşkusuz sondaj yoluyla anketin imkansız ya da pek tavsiye edilir olmadığı koşullar vardır. Küçük bir toplumun işleyişini analiz etmek için bu yönteme başvurmak saçma olacağı gibi, örneğin tarihsel bir sosyoloji incelemesinde bunu kullanmak imkansızdır.

2. ***Anket Türleri*** - Sondaj yoluyla anket dışındaki anket biçimleri bu kitabın çerçevesi içinde ele alamayacağımız özel metodolojik sorunlar yaratır-

lar. Bu yüzden bu konuda ortaya çıkan metodolojik problemler bazı durumlarda diğer anket biçimlerine de uygun düşebileceği halde bu bölümün devamında esas olarak sondaj yoluyla anketleri ele alacağız.

Öncelikle sondaj yoluyla anketin iki türü ayırdedilebilir. Birincisi atomik sondajlara, ikincisi bağlamsal sondajlara denk düşer.

Atomik sondaj ilke olarak ancak özel değişkenlerin oluşturulmasına imkan tanıyan bir sondajdır. Seçim sondajları genellikle bu türdendir. Bu sondajlarda bulunan bilgiler örneğin cevap verenin seçim tercihiyle, ait olduğu sosyo-mesleki kategoriyle, yaşı, cinsiyeti vb. ile ilgilidir. Ayrıca, politikayla ilgilenme seviyesi, önemli politik meseleler karşısındaki tavır ya da daha önce kullanılmış bir örnekle kişisel başarı duygusu, algılanan terfi şansları gibi daha karmaşık değişkenlerin oluşturulmasını mümkün kılan bilgiler de bulunur. Bütün bu olguların seçim davranışı üzerinde bir etkisi olması mümkündür. Fakat önemli olan bütün bu değişkenlerin birey seviyesinde tanımlanmış olmasıdır. O halde bu değişkenler bireyi nitelerler fakat ait olduğu toplumsal ortam üzerine sınırlı bir enformasyon verirler. Daha doğru bir deyişle, bu tür sondaj, oluşturulması mümkün ortamın niteliklerinin sayısını kısıtlar. Bu sakınca önemsiz olmaktan uzaktır, çünkü sosyoloğu öncelikle ilgilendiren tam da davranışın toplumsal faktörlerinin belirlenmesidir.

Buna karşılık bağlamsal sondajlar sadece bireyleri değil, ait oldukları ortamı da niteleyen değişkenlerin oluşturulmasına imkan sağlayan sondajlardır. Amerikan Tipograf İşçileri Sendikası'nın iç seçimleri üzerine bir ankette Lipset ve çalışma arkadaşları üç örnekleme seviyesine sahip bir gözlem planı oluşturdular. İlk önce yerel şubelerin bir ör-

nekliğini oluşturdular ve sonra yerel şubeler bütünü içinde işyeri şubelerinin bir örnekliğini çıkardılar. İşyeri şubelerinin içinde örnekleme yoktu, çünkü seçilen şubelere dahil bütün bireylerle anket yapılmasına karar verilmişti.[27]

Bu özel gözlem planının hiçbir şekilde zorunlu olmadığını hemen belirtelim. Doğrudan bir örnekleme de yapılabilirdi; yani sendikalıların bir listesi alınabilir ve bu listeden rastlantısal olarak bireylerin bir alt grubu seçilebilirdi.

Basit bir örnek üzerinde atlanmış olanı görelim.

Benimsenen gözlem planının avantajı sadece bireylerin değil şubelerin de belirtici özelliklerine dair değişkenlerin oluşturulmasına izin vermesiydi. Böylelikle, iki aday arasında seçim yapmanın sözkonusu olduğu bir seçimde verilen oyları gözlemleyerek, araştırmacılar, şubeleri, ortaya koydukları konsensus derecesine göre niteleyebildiler. Ayrıca şubelerin bu niteliğinin aşağıdaki tablonun gösterdiği gibi, bazı bireysel değişkenlerle sıkı bir bağ içinde olduğu görüldü. Sonuç olarak, bireylerin sendikal sorunlara dahil olma derecelerinin ait oldukları şubeyi niteleyen konsensus derecesine bağlı olduğu görülüyor (Tablo I).

Bu tablo çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Konsensusun bireysel dahil olmaya yolaçtığı ya da dahil olmanın konsensusa yolaçtığı ya da iki etkinin aynı anda varolduğu söylenebilir. Ne olursa olsun, burada bireysel bir davranışın, ortamın karakteristik bir değişkenine sıkı sıkıya bağlı olduğu saptanıyor.

(27) S.M. Lipset, M. Trow ve J.S. Coleman, *Union Democracy*, Glencoe, The Free Press, 1956.

Tablo I
Sendikal dahil olma ile konsensusun ilişkisi

	Yüksek bir konsensus derecesiyle nitelenen şubeler	*Düşük bir konsensus derecesiyle nitelenen şubeler*
Sendikal sorunlara yüksek bir seviyede dahil olan bireylerin yüzdesi	% 29	% 7
Şube sayısı	(125)	(28)

Kuşkusuz, bu olgu atomik türde bir sondajın kullanımıyla ortaya çıkarılamazdı. Sendikal dahil olma konusunda bilgi veren özel değişkenler elbette bulunacaktı. Fakat temel belirleyenlerden biri - ortamın politik havası- gözden kaçacaktı.

Bağlamsal sondajlar sosyolojik araştırmada temel bir rol oynarlar. Gerçekten de, atomik sondajlar birçok kez bu nedenle eleştirildikleri gibi[28] bireyleri bağlamlarından koparılmış ve adeta biçimsiz bir toplumsal alana yerleştirilmiş olarak ele alırken, bağlamsal sondaj bireysel davranışın "toplumsal bir yapı" içine yerleştirilerek analiz edilmesine imkan tanır.

Elbette, yukarıda verdiğimiz örnek son derece basitleştirilmiştir. Gerçek bir bağlamsal sondajda, toplumsal ortam bir değişkenle değil, bir değişkenler bütünü ile nitelenir ve bu değişkenlerin özel değişkenlerle girdikleri ilişkilerin yanısıra karşılıklı ilişkilerinin de çözümlenmesi gerekir.

Sırası gelmişken bir değil birçok bağlamsal gözlem planı biçimi olduğunu belirtelim. Yukarıda or-

(28) Herbert Blumer, *Public Opinion and Public Opinion Polling*, Daniel Katz ve arkadaşları, *Public Opinion and Propaganda*, New York, Henry Holt, 1960.

taya konulan bağlamsal değişken (politik konsensus) bireysel oylardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Fakat örneğin sosyometrik türde teknikler kullanılarak, bir grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin yapısını nitelemeye izin veren *ilişkisel* değişkenler de oluşturulabilir.

Bu tür değişkenler özellikle J. Coleman tarafından eğitim sosyolojisi çalışmalarında kullanılmıştır.[29] Bu değişkenler, okuldaki başarıdan ve genellikle hareketlilik incelemelerine dahil edilen bireysel niteliklerden bağımsız olarak, özellikle ayrıcalıksız tabakalardan gelen çocukların okulu vaktinden önce terketmelerinin nedenlerinden birinin, bir sınıfın öğrencilerinin oluşturduğu grupla bütünleşme eksiklikleri olduğunun saptanmasına izin verdi.

Bazı incelemelerde "kartopu" şeklinde bir örnekleme planının benimsenmesinin bile avantajları olduğu görüldü. Bu teknikte az sayıda kişiyi kapsayan dar bir örneklikle işe başlanır. Daha sonra bu kişilerin ilişkide olduklarını ifade ettikleri insanlar dahil edilir ve böyle böyle örnekliğin tamamlanmasına devam edilir. Bu plan bütün bireylerin gözlenemeyeceği kadar geniş olan ortamların incelenmesinde uygulanabilir. Bireysel değişkenler ile ilişkisel değişkenler arasındaki karşılıklı bağımlılıkların en az maliyetle belirlenmesine izin verir.

En azından Fransa'da bağlamsal gözlem planları bugün görece az kullanılıyorsa bunun nedeni atomik sondajlara göre çok yüksek bir maliyet gerektirmeleridir. Fakat sosyolojik analiz için önemleri o kadar büyüktür ki gelecekte bu alanda daha büyük bir yer tutmaları beklenebilir.

Sondaj yoluyla anketler arasında önemli bir ayrım daha vardır: *Anlık* sondajlar ile *panel* yoluyla

(29) James S. Coleman, *The Adolescent Society*, Glencoe, The Free Press, 1961.

sondajlar arasındaki ayrım.

Anlık sondaj veri bir anda uygulanır ve böyle analiz edilir. Panel yoluyla sondaj aynı örnekliğin birçok dönemde gözlemlenmesinden oluşur. Panel yoluyla sondaj değişim analizinde temel bir avantaj sergiler, çünkü toplumsal bir sistemin elemanlarının zaman içindeki durum değişikliklerinin izlenmesine imkan tanır.

Panel tekniği esas olarak politik sosyoloji alanına uygulandı; burada özellikle seçim dönemlerinde düşüncelerin billurlaşması mekanizmalarının analiz edilmesini mümkün kıldı. Fakat mesleki hareketlilik ve toplumsal hareketlilik olgularının analizi için de büyük öneme sahip bir araçtır.

Bununla birlikte kullanımını sınırlayan bazı güçlükler içerir.

Öncelikle uygulanması pahalıdır. Ayrıca örnekliğin "ölümlülüğü" problemi vardır; bu, gözlemin içerdiği dönemin daha uzun olması kadar ciddi bir problemdir.

Kuşkusuz, ortaya konulan ayrımlar arasında farklı kombinasyonlar yapılabilir. Örneğin, toplumsal çevre yapısının değişimine bağlı olarak bireysel değişimin incelenmesine imkan tanıyacak, bağlamsal türde panel yoluyla sondajlar düşünülebilir.

3. ***Ana Nüfusun Seçilmesi*** - Biraz da gözlem planının oluşturulmasındaki temel bir sorundan sözedelim: İçinden örnekliğin ayrılıp alınacağı ana nüfusun seçilmesi sorunu.

Burada esas olarak anlaşılması gereken nokta, problemin *tasvire* ya da *açıklamaya* yönelik bir ankete göre tamamen farklı bir biçimde ortaya çıktığıdır. Belli bir zamanda Fransa'da şu ya da bu yeni ilacı kullanan doktorların oranının ya da belli bir zamanda hükümetin ekonomik politikasını destekleyen Fransızlar'ın oranının tahmin edilmesi isten-

diğinde, örnekliğin temsil edeceği ana nüfus zorunlu olarak birinci durumda Fransız doktorların hepsi ve ikinci durumda belli bir yaşın üzerindeki Fransızlar'ın hepsi olarak tanımlanacaktır.

Şimdi toplumsal yayılma mekanizmalarıyla ilgilendiğimizi ve *neden* bazı doktorların yeni ilacı benimseyip de diğerlerinin benimsemediğini sorguladığımızı varsayalım. Bu durumda, anket ya bazı teorik sorulara yanıt vermeye ya da bazı varsayımları doğrulamaya yönelik olacaktır. Profesyonel ilişkileri özel müşterilerle sınırlı olan doktorların bir yeniliği benimsemeye, kişiler arası etkileşim mekanizmalarına açık olan hastane doktorlarına göre daha az hazır olacakları varsayılabilir.

Bu durumda Fransız doktorları nüfusunun temsil edici bir örnekliğini ayırmanın tamamen gereksiz olacağı açıktır: Varsayımıma göre gözlemlemeyi beklediğim ilişki, bir X şehrinin tıp çevrelerinden alınan bir örneklik üzerinde doğrulanırsa, bir Y şehrinde de doğrulanmaması için bir neden yoktur.

Bu örnekte ana nüfusun tanımlanmasının yanıt verilmek istenen soruların mantıksal doğasına göre farklı güçlükler getirdiği görülüyor. Şu ya da bu değişken arasında belli ilişkilerin varlığının doğrulanması sözkonusuysa, bu özel bağlamın sözkonusu ilişkileri etkileme riski taşımadığı garantisine sahip olma koşuluyla, özel bir ana nüfus seçilebilir. Tasvire yönelik sorular durumunda ise ana nüfus uygulaması zorunludur.

III. Değişkenlerin Oluşturulması

Herhangi bir sosyolojik önermeyi ele alalım, örneğin: Otoriter bir örgütlenme sisteminde işçilerin morali daha kötüdür; "okuldaki başarı, öğretime özgü düşünceler dilini kullanma yeteneğine sıkı sıkı-

ya bağlıdır";[30] göçmen dayanışma içinde olan bir aileye bağlı olduğunda evsahibi toplumun göçmen tarafından kabul edilmesi daha kolaydır; "aşırı bireycilik sadece intihar nedenlerinin etkililiğini arttırmakla kalmaz, kendisi de bu türden bir nedendir".[31]

Çeşitli yazarlardan alınan bu önermeler bir güçlüğü hemen gözler önüne sererler. Örneğin aile dayanışması ile evsahibi topluma uyumlanmayı birleştiren örneği tanıtlamak için, bir göçmenler örnekliği ayırmak, onları iki kriter ya da değişkene göre sınıflandırmak ve bu kriterler arasında bir ilişki olduğunu göstermek gerekir. Fakat bu kriterler anlamlı bir sınıflamaya ulaşacak şekilde nasıl tanımlanabilir? Başka bir deyişle, şüpheli olmayan bir şekilde, bir göçmenin bir diğerinden daha iyi uyum sağladığına, bir ailenin bir diğerine göre daha sıkı bir dayanışma içinde olduğuna nasıl karar verilebilir?

1. ***Kavramlardan Göstergelere*** - Ortaya konulan sosyolojik problem ya da tanıtlanması istenen varsayım ne olursa olsun, her zaman ***değişkenlerin oluşturulması***, yani kavramların ve nosyonların tanımlanmış araştırma işlemlerine tercümesi problemiyle karşı karşıya kalırız. Geçerken belirtelim, "değişken" sözcüğünün şüpheli bir tarihi vardır. Matematik ve teorik fizikten gelen bu sözcük toplumsal bilimlerde giderek genişleyen bir anlam kazandı ve kullanımı, yavaş yavaş değişken kavramından, bir ya da birçok özgül kritere göre nesne bütünlerinin partisyonunun sonucunu anlama şeklinde yerleşti: *Cinsiyet, vasıflılık seviyesi,* yaş değişken örnekleridir. Birinciye ve ikinciye denk düşen

(30) Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, *Les Héritiers*, Paris, Editions de Minuit, 1964.
(31) Durkheim, *Le Suicide*.

sınıflamalar sırasıyla nominal ve düzenlidir; sadece üçüncüsü niceldir ve fizikte kullanılan değişkenlerle aynı türdendir. Ayrımları ortaya koymak için cinsiyetin iki değerli bir *özel nitelik* olduğu, mesleki hiyerarşinin bir *düzen* olduğu, yaşın kelimenin *dar anlamıyla bir değişken* olduğu söylenebilir. Fakat genellikle, herhangi bir sınıflama kriterini belirtmek için değişkenden sözedilir, ki bu sınıflama kriteri basit bir şekilde farklı sınıfların *(kategoriler),* düzenli sınıfların *(sıralar)* ya da nicel bir değerle tanımlanan sınıfların *(ölçüler)* tanımına yöneliktir.

O halde değişkenlerin oluşturulması problemi kavramların göstergelere tercümesi problemidir. Başka bir deyişle soyut tanımdan ya da sosyolojik kavramların sezgisel çağrışımından ("bireycilik", "aile dayanışması", vb.) bu değişkenler üzerinde bir sınıflama saptamaya izin veren kriterlere geçmek sözkonusudur.

Lazarsfeld bu geçişin dört aşamasını şöyle tasvir ediyor:[32]

"a) Kavramın İmgelerle Temsili - Sanayi sosyolojisinin klasik bir problemi yönetimcilik kavramının analizi ve "ölçümü"dür. Fakat, "yönetimcilik", "yönetme" ve "idare"den ne anlaşılıyor? Ustabaşı bir yönetimcilik görevlisi olarak düşünülebilir mi? Yönetimcilik kavramı belki de aynı koşullar içindeki iki fabrikanın iyi ya da kötü idare edilebildiği farkedildiği gün ortaya çıkmıştır. O halde, insanların verimliliğini ve donanımın üretkenliğini destekleyen bu karmaşık faktör, "yönetimcilik" adı altında tanımlanmıştır. O zamandan beri, örgütlenme sosyologları bu kavramı kesinleştirmeye ve daha somut bir içerik vermeye çaba gösterdiler.

Aynı gelişme başka alanlarda da ortaya çıktı. Bugün zekâ testlerinin kullanımı yaygınlaştı. Fa-

(32) *Le Vocabulaire des Sciences Sociales*'de.

kat "zekâ" kavramı, başlangıçta, karmaşık ve somut bir zihinsel canlılık ya da uyuşukluk izlenimine denk düşer. Genellikle araştırmacının merakını uyandıran ve onu sonuçta bir ölçüm problemine ulaşan bir yola yönlendiren bu türden genel bir izlenimdir.

"b) Kavramın Belirlenmesi - Bir sonraki evre, bu ilk kavramın duruma göre "yönler" ya da "boyutlar" diye adlandıracağımız "bileşenlerini" analiz etmekten ibarettir. Bu bileşenler analitik olarak bunları kapsayan genel kavramdan ya da ampirik olarak karşılıklı bağıntılarının yapısından çıkarılabilir. Ne olursa olsun, bir kavram genellikle basit ve doğrudan gözlemlenebilir olgudan çok olguların karmaşık bir bütününe denk düşer.

"Bir işçi ekibinin randımanının tatmin edici olup olmadığını öğrenmek istediğimizi varsayalım. Başlangıçta elimizde tatmin edici bir randımanın ne olduğu konusunda sadece oldukça belirsiz bir kavram vardır ve kuşkusuz böyle bir ifadenin ne anlama geldiğini kendi kendimize soracağız. Hangi tür randımanı tercih etmek gerekir: Hızlı çalışan ve birçok parçayı bozan bir işçininkini mi yoksa yavaş çalışan fakat işinde özenli olanınkini mi? Bazı durumlarda, imalatın yapısına göre, düşük bir fire oranına yolaçan ortalama bir randıman kabul edilebilir; bununla birlikte bu mantığı aşırı sonucuna kadar götürerek, son derece düşük bir hızı benimseyip hata risklerini tamamen ortadan kaldırmayı kabul etmek pek muhtemel görünmüyor. Sonuç olarak randıman kavramını analiz etme ve çeşitli bileşenlerini belirleme noktasına geliyoruz: Çalışma hızı, ürünün kalitesi, donanımın verimliliği. Ölçüm teorisi bu faktörlere "boyutlar" adını veriyor; bu faktörlerin analizi, yönetimcilik kavramının ondokuz bileşeninin çıkartılabildiği bir uçak yapım fabrikası

üzerine bir incelemede görülebileceği gibi, genellikle karmaşık bir problemdir. Birkaç örnek: Grup içinde uyuşmazlıkların olmaması, hiyerarşik iletişimin iyi olması, otoritenin esnekliği, yönetimin rasyonel politikası, kadroların mevcudunun görece önemli olması...

"c) Göstergelerin Seçimi - Üçüncü adım eldeki boyutlar için göstergeler bulmaktan ibarettir. Burada da güçlükler vardır. Birincisi şöyle formüle edilebilir: Bir gösterge tam olarak nedir? William James *The Meaning of Truth*'da şöyle yazıyor: "...Bir kişinin ihtiyatlı olduğu söylendiğinde bu kişinin, ihtiyatlılığın belli sayıdaki karakteristik davranışlarını benimsediği söylenmek isteniyordur: Sigorta anlaşmaları yapar, bütün parasını aynı ata yatırmaz, bir girişime gözü kapalı atılmaz... "İhtiyatlı" terimi şu halde kişinin alışılmış hareketlerine soyut bir şekilde ortak bir özellik atfetmenin pratik bir yoludur... Psikofizik sistemi içinde kendisini sakınımlı bir şekilde davranmaya yönelten ayırdedici nitelikler vardır..."

Burada James'in yolu, bir izlenimden, doğrudan gündelik yaşam deneyiminden esinlenen bir göstergeler bütününe gitmektir. Bugün bu göstergelerin ilişkisini temel nitelik üzerinde belirleme eğilimi vardır: İhtiyatlı bir kişinin riske girmeden önce parasını her zaman aynı titizlikle bölüştürmesi ya da başına gelecek bütün risklere karşı kendini güvence altına alması gerekmemektedir. Sadece bazı özel hareketleri ihtiyatlılıkla yerine getirmesinin muhtemel olduğu söylenir. Kullanılabilir göstergelerin bireyin toplumsal ortamına göre büyük ölçüde değiştiğini biliyoruz. Örneğin dinsel bir yatılı okulda bahse girişme ya da sigorta sözleşmesi imzalama durumuyla karşılaşılmaz. Yine de bu özel ortamı hesaba katan bir ihtiyatlılık ölçümü hazırlamak

mümkündür.

Her gösterge ile temel kavram arasındaki ilişki kesinlik değil olasılık terimleriyle ifade edilince, mümkün olduğunca çok sayıda gösterge kullanmak zorunludur. Örneğin zekâ testlerinin incelenmesi bu kavramın birçok boyutunun ayrıştırılmasını mümkün kıldı: Elbecerisi, sözsel zekâ... Fakat bu boyutların kendileri de ancak bir göstergeler bütünüyle ölçülebilir.

"d) Göstergelerin Oluşturulması - Dördüncü evre önceki evrelerde elde edilen temel verilerin sentezini yapmaktan ibarettir. Bir işçi ekibinin randımanının ya da bir çocuğun zekâsının altı boyutunu ayırıp her boyut için on gösterge seçtikten sonra şimdi bu temel enformasyonlardan yola çıkarak tek bir ölçüm oluşturmak gerekir."

Bu prosedürü göstermek için önceden kullanılmış bir örneği alacağız: *Otoriter Kişilik.* Hatırlanacağı gibi burada antisemitizmin ve daha genel olarak etnosentrizmin bir kişilik sendromunun bileşenlerinden biri olduğunu göstermek sözkonusuydu. Bunun için araştırmacılar *otoriterlik* adını verdikleri bir değişken-sendrom oluşturdular. Bu kavramın *boyutlarının* sayısı araştırmacılara göre dokuzdur. Bu boyutlar, bir örneği bu bölümün ilk paragrafında verilen görüşmelerden tematik bir analizle çıkarılmıştır. Bu boyutların listesi aşağıdadır:

1. Geleneklere bağlılık; 2. Üst bir otorite ilkesine bağlılık; 3. Otoriter saldırganlık (geleneklere uymayanları dışlama eğilimi); 4. Intraception'a karşıt olma (öznelliğin, hayal gücünün çok gelişmesinin kınanması); 5. Boş inançlara ve basmakalıp düşüncelere eğilim duyma; 6. Otorite-itaat karşıtlığı üzerinde durma; 7. Yıkıcılık eğilimi; 8. Pesimizm (felaketlerin dünyayı tehdit ettiğine inanma eğilimi); 9. Cinsel ahlâkçılık.

Daha sonra, gözlemlenen denekleri bu boyutların her biri üzerinde sınıflamaya izin veren göstergeleri oluşturmak gerekir. Örnek olarak "üst bir otoriteye itaat"i ölçmek için "gösterge" görevi gören önermelerden birkaçını verelim. Bu önermeler açıkça tercüme edildi. Cevaplayıcıların bu önermelerden herbirine dair onaylarını ya da kınamalarını belirtmeleri gerekiyordu.

-Kişinin ana-babasına karşı bağlılık, minnettarlık ve saygı göstermemesi alçakça bir şeydir. -Öğretimin ya da işin etkililiği için, öğretmenlerin ya da üstlerin, kesin talimatlar önerdikleri görevleri biraraya getirmeleri zorunludur. -Herkes üstün bir doğaüstü güce inanmalıdır. -Tıp, fizik ya da kimya gibi bilimler önemli ilerlemeler kaydettiler ama hâlâ insan aklının yanıtlandıramadığı çok sayıda temel soru var. -İtaat ve saygı bir çocuğa öğretilmesi gereken esas niteliklerdir, vb.

Onaylayıcı ya da kınayıcı yanıtların sayısı cevaplayıcıların sözkonusu boyuta göre sınıflanmalarına izin verir.

Önceden bir *geçerlileştirme* çalışması yapılmıştır: Araştırmacılar, göstergelerin gerçekten tek bir boyuta ait olarak ele alınabilmeleri için, global sonuçla her göstergeye verilen yanıtlar arasındaki bağıntıların yeterince yüksek olduğunu doğrulamışlardır.

Lazarsfeld'in metniyle ortaya konulan ilkelerin *a priori* bir metodolojinin değil, sosyologlar tarafından gerçekleştirilen araştırmalar üzerine düşünmenin sonuçları olduğunu görelim. Bunlar adeta ampirik bir araştırmaya giren her sosyoloğun az çok ideal bir şekilde yöneldiği prosedürleri ortaya koyuyorlar.

Bu metinle gözler önüne serilen mantık, sadece yeni çalışmalarda değil, biraz değişik bir biçim al-

tında da olsa, klasik yapıtlarda da ortaya çıkar. Durkheim bireyciliğin ya da kendi dediği gibi *egoizmin,* intiharın nedenlerinden biri olduğunu göstermeye giriştiğinde, *Le Suicide*'in tamamen bilincinde olduğunu ortaya koyduğu bir güçlükle karşılaştı. Bu güçlük egoizmin soyut tanımından egoizmin nesnel kriterlerinin tanımlanmasına geçişte yatar. Kısacası, bir kavramı değişkene tercüme etmek zorundadır. Bunun için, Durkheim intihar oranlarıyla istatistiksel bağını ayrı ayrı incelediği bir dizi *göstergeye* başvurur. Bu göstergelerden biri bekâr-evli karşıtlığıdır. Yaşam tarzını kendi arzularına göre belirleme konusunda daha özgür olan bekâr kişi toplumsal baskılara evli kişiye göre daha az tâbidir ve dolayısıyla daha "egoist"tir. Aynı şekilde, aile babası çocuksuz eşe göre toplumun daha doğrudan denetimi altındadır. O halde bu ayrım başka bir gösterge doğurmaktadır. Üçüncü bir egoizm göstergesi "Protestan-Katolik" karşıtlığı ile tanımlanır, çünkü Protestanlar daha fazla intihar ediyorlarsa bunun nedeni Durkheim'a göre, Katolikler davranış kurallarını bireye dışsal görünen ahlâki bir otoriteden aldıkları halde, Protestanlar'ın dinlerinin davranış kurallarını kendilerinin araştırmalarını talep etmesidir.

Bu durumda Durkheim tarafından kullanılan egoizm göstergelerinin görece uzun bir listesi oluşturulabilir. Benzer bir liste *anomi* kavramına da uygun olacaktır. Durkheim tarafından benimsenen "ölçüm" prosedürleri ile Lazarsfeld tarafından betimlenenler arasındaki başlıca fark *Le Suicide*'de kullanılan göstergelerin kendi aralarında birleştirilmemeleridir.

Fakat başedilmez bir engelin bu birleşimi imkansız kıldığını belirtmek gerekir. Gerçekten de, Durkheim tarafından kullanılan istatistikler örne-

ğin bir yandan bekârlar ve evliler için öte yandan Protestanlar ve Katolikler için intihar oranlarının belirlenmesine izin veriyordu. Fakat hiçbir durumda bu kriterlerin birleşimlerine (bekâr Protestanlar, evli Protestanlar; bekâr Katolikler, evli Katolikler) denk düşen intihar oranlarının belirlenmesine imkan tanımıyordu. Durkheim bunu düşündüyse bile elinde bulunan enformasyon göstergelerin birleşimine yönelmesini engellemişti.

Başka durumlarda, Lazarsfeld'in metniyle ortaya konulan ideal daha da uzaktır, fakat yine de vardır. Örneğin Thomas ve Znaniecki'nin[33] ve Chicago okulunun[34] göçmenlerde gözlenen "toplumsal örgütsüzlük" ve "bireysel ahlâk bozulmasının" nedenleri üzerine çalışmalarını ele alalım.

Bu çalışmalarda kullanılan dokümanlar kalitatif yapıdadır (yaşam öyküleri, mektuplar, toplumsal ilişkilerin, çatışmaların vb. "etnolojik" tasviri). Hiçbir yerde dahil edilen değişkenler ("toplumsal örgütsüzlük", "ahlâk bozulması", vb.) formel bir analize fırsat vermez. Bununla birlikte bu araştırmacıların, örtük bir biçimde de olsa, göstergeler, değişkenler ve değişkenler arası ilişkiler dilinden yararlandıklarını göstermek kolay olacaktır. Şu halde göçmenler arasında sapkın davranışların sık sık ortaya çıkması (birkaç hafta sonra geri dönmek üzere ailenin terkedilmesi, yeni bir kaçamak yapılması, boşanmak istenilmesi, girişilen işin aniden bırakılması vb.), genellikle mesleki planların olmayışı ya da babanın çocukları üzerindeki otoritesinin kaybolması gibi başka göstergelerle birleştirilen bir "ahlâk bozulması" göstergesiyle yorumlanır. O halde bu kalitatif incelemeler seviyesinde bile satır aralarında, kavramların altında göstergelerin ve

(33) *The Polish Peasant...*
(34) Bkz. Madge, *The Origins...*

monografik tasvirlerin altında değişkenlerin ortaya çıktığı görülüyor.

Daha ileride göstergelerden yola çıkarak değişkenlerin oluşturulması problemine matematiksel bir açıklama getirilmeye çalışıldığını göreceğiz. Bu nedenle bu problemin *a priori* bir metodolojinin icadı olmayıp en somut ve bazen en kalitatif sosyolojik araştırmalara kök saldığının altını çizmek uygun olur.

2. ***Göstergelerin Birbirinin Yerine Geçebilirliği*** - Açıktır ki, sosyolojide doğa bilimlerinin kullandıkları ölçümlerle aynı geçerlilik derecesine sahip ölçümler saptamak mümkün değildir. *Otoriter kişilik* yazarları, otorite ilkesine bağlılığın etnosentrizmle ilişkisi olduğunu gösterdiler. Durkheim egoizmin, intiharın bir nedeni olduğunu açıkça ortaya koydu. Fakat bu sonuçlar, göstergelerin seçiminin her zaman bir şekilde keyfi olması olgusuyla kuşkulu hale gelmiyor mu? Gerçekten de, fiilen kullanılanlardan başka, otorite ya da egoizm ilkesine bağlılığın bin kriteri daha düşünülebilir.

Mantık planı üzerindeki bu güçlüğe getirilen tatmin edici hiçbir yanıtın varolmadığını hemen belirtelim. Seçilen göstergelerin insan icatlarına yol açmamasını garanti altına almanın tek yolu kuşkulu durumlarda başka göstergeler seçmek ve bunların aynı sonuçları verdiğini doğrulamaktır. Bir yanda intihar oranları ile öte yanda "egoizm" ya da "anominin" çok sayıda göstergesi arasındaki ilişkileri analiz ederken Durkheim'ın yaptığı budur.

Bu arada, yine Lazarsfeld'e borçlu olunan ve kendisinin bu durumun sakıncalarını fazla abartmamak gerektiği sonucunu çıkarttığı metodolojik bir deneyime göz atalım.

Asil profesörlük aşamasına terfi ile yaş ve bilimsel üstünlük arasındaki ilişkinin analiz edilmesi

sözkonusuydu.[35] Fakat üstünlük derecesi nasıl ölçülecekti? Bunun için iki farklı gösterge takımı seçildi. Birincisi alınan bilimsel görevleri ve üniversite ünvanlarını dikkate alıyordu. İkincisi üretkenlik göstergelerini kullanıyordu (kitapların, yayınlanmış makalelerin vb. sayısı). İki gösterge takımı, beklenebileceği gibi, profesörlerin çok farklı bir şekilde sınıflandırılmalarına yolaçtı, çünkü gözlemlenen bireylerin yüzde 36'sı iki göstergeyle farklı şekillerde sınıflanmıştı. Bununla birlikte her iki göstergeyle de ölçülen "üstünlük" değişkeni ile "yaş" ve "terfi" değişkenleri arasındaki ilişkilerin yapısı analiz edildiğinde, kullanılan "üstünlük" göstergesi ne olursa olsun bu yapının aynı olduğu bulundu.

İşte her yaş kategorisi ve her üstünlük sınıfı için asil profesörlerin yüzdesi (tablo II) (üstünlük tablonun ilk yarısında bilimsel görevler ve üniversite ünvanlarıyla ve ikinci yarısında üretkenlikle tanımlanıyor).

Tablo II
"Üstünlük" değişkeninin iki tanımına denk düşen ilişkilerin yapısı

	40 yaşın altı	*41-50 yaş arası*	*50 yaşın üstü*
Üstünlük (görevler, ünvanlar):			
Yüksek	% 18 (312)	% 65 (308)	% 88 (368)
Orta	6 - (298)	28 - (149)	73 - (148)
Düşük	2 - (488)	22 - (150)	44 - (132)
Üstünlük (üretkenlik):			
Yüksek	% 15 (324)	% 63 (358)	% 87 (421)
Orta	7 - (349)	39 - (131)	65 - (122)
Düşük	2 - (439)	23 - (126)	45 - (108)

(35). *Le Vocabulaire des Sciences Sociales.*

Yüzdeler bir tablodan diğerine gözle görülür bir biçimde değişiyor. Bununla birlikte, sosyolojik bakış açısından asıl önemli olan değişkenler arası ilişkilerin *yapısı*, okuyucunun da bu sonuçları grafikleştirerek doğrulayabileceği gibi, üstteki ve alttaki tabloda aynı.

Bu örnek, farklı göstergelerle elde edilen sınıflamalar çok farklı olabileceği halde, bu göstergelerle ölçülen bir değişken ile diğer değişkenler arasındaki ilişkilerin yapısının aynı olabileceğini göstermektedir. Bu zaten kolaylıkla açıklanabilir, çünkü bir profesörün terfisine karar veren kurum da kendini profesörün üstünlüğünü ölçmeye çalışan sosyologla aynı durumda bulur: Üstünlük değerlendirmesi aynı şekilde az çok açık göstergelerin yardımıyla gerçekleştirilir. Aynı şekilde, "egoizm" çeşitli biçimler alabilir. Yine de bu biçimler tek bir toplumsal gerçekliğe tercüme edildiği oranda, intihar eğilimi gibi değişkenlerle aynı ilişkileri ortaya koymaları beklenebilir.

IV. Değişkenler Arası İlişkilerin Analizi

Değişkenler bir kez oluşturulduktan sonra amaç ilişkilerinin analiz edilmesidir. Örneğin çeşitli incelemeler intiharın boşanmışlar arasında, mesleki devamsızlığın kadınlar arasında daha sık görüldüğünü; tutku seviyesinin otoriter yapıdaki bir ailede yetişen çocuklarda daha düşük olduğunu, 6. sınıfa girme şansının ayrıcalıksız sınıflara ait ailelerden gelen çocuklar için daha düşük olduğunu ortaya koyuyor. Sosyolojik analizin hareket noktası genellikle bu tür bağıntılardır. Durkheim'ın bütün *Le Suicide*'ı bu türden baz temel ilişkileri açıklama çabasıdır: Boşanma oranı ile intihar oranı arasındaki, gün uzunluğu ile intihar arasındaki vb. ilişkiler.

Toplumsal hareketlilikle ilgili incelemeler her zaman hareketlilik davranışları ile sosyo-mesleki kategoriler arasındaki ilişkilerden yola çıkar. Örneğin A. Girard'ın 6. sınıfa girme üzerine çalışmaları ya da R. Boudon'un *L'inégalité des Chances*'daki[36] incelemelerinde durum budur.

Ampirik sosyolojinin Durkheim öncesi evresinde, eğilim, ilişkileri oldukları gibi alıp körü körüne inanmak ve doğrudan yorumlamak yönündeydi. Bu uygulama iki değişken arasındaki istatistiksel bir bağıntının her zaman bu değişkenler arasındaki bir nedensellik ilişkisinin işareti olacağı şeklindeki yanlış bir postulata dayanıyordu.

Bu nedenle, Lombroso ya da Ferri gibi İtalyan pozitivistler istatistiklerin intihar oranı ile sıcaklık arasında kurulmasına izin verdikleri ilişkiyi (intihar oranı gerçekten de sıcaklıkla birlikte artmaktadır) bir nedensellik ilişkisi olarak yorumluyorlardı: Sıcaklık, diyorlardı, intihar eğilimini arttıran fiziksel bir uyarmaya yol açıyor. Okuldaki başarı ya da toplumsal başarı şanslarının eşitsizliği de Galton ve Pearson gibi yazarlar tarafından kalıtımsal faktörlerin ürünü olarak yorumlandı.[37]

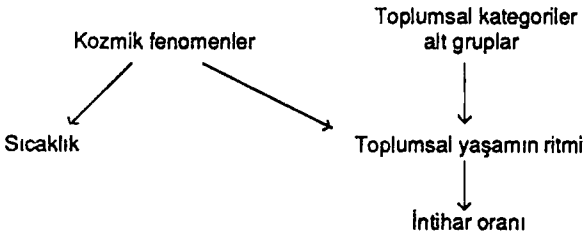
1. ***Sosyolojik Açıklama ve Nedensel İlişkiler Sistemleri*** - Durkheim, istatistiksel bir ilişkinin çok büyük bir ihtiyatlılık gösterilmeden nedensel bir ilişki gibi yorumlanamayacağını anlayan ilk kişiydi.

Örnek olarak Durkheim'ın intihar ile sıcaklık arasındaki ilişkiyle ilgili analizini alalım. Durkheim en sıcak günlerin aynı zamanda en uzun günler olduğuna dikkat çekiyor. Fakat bu, toplumsal yaşam daha yoğun olduğunda intiharın daha sık olduğunu göstermiyor mu? Gerçekten de, istatistikler

(36) Bkz. *Population*, 1963 ve 1964, ve R. Boudon, *L'inégalité*.
(37) Alain Girard, *La Réussite Sociale*, Paris, Presses Universitaires de France, "Que sais-je?" dizisi.

intihar oranının sadece mevsimlere göre değil, aynı zamanda günün saatleri gibi haftanın günlerini de niteleyen etkinlik ritmiyle de değiştiğini ortaya koyuyor. Ayrıca toplumsal zaman bir toplumun kategorilerine ya da alt gruplarına göre değiştiğinde, intihar oranı bu ritm değişikliklerini izler. Bu yüzden kadınların intihar oranı hafta sonunda artarken, erkeklerin intihar oranı düşer; bu -en azından Durkheim'ın yazdığı dönemde-, hafta sonunun kadınların toplumsal etkinliklerinin en yüksek ve erkeklerin toplumsal etkinliklerinin en düşük olduğu bir zaman olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, kentteki toplumsal zaman, o dönemde, astronomik zamana daha sıkı bir şekilde bağımlı olan kırsal toplumsal zamana göre çok daha düzenlemeye bağlıydı. Durkheim'a göre bu olgu, gözlemlenen birçok ülkede intihar oranının genellikle yazın en yüksek derecesine çıkmasını, öte yandan aynı ülkelerin şehir merkezlerinde kâh ilkbaharda kâh yazın yükselmesini açıklamaktadır. Ayrıca, ülkelerin tamamında intihar oranı intiharın en seyrek olduğu mevsimden (kış) en sık olduğu mevsime gelindiğinde yaklaşık yüzde 50 artarken, aynı ülkelerin büyük şehirlerinde bu artış en fazla yüzde 25 olmaktadır. Bu sonuç yine şehirlerde toplumsal zamanın düzenlenmesini ifade etmekte ve intihar oranının sıcaklıkla ve gün uzunluğuyla değişmesinin toplumsal yaşam ritminin intihar üzerindeki etkisiyle açıklanması gerektiğini göstermektedir.

Bütün *Le Suicide*'de görülen bu tür analiz mantıksal bakış açısından gerçek bir devrim olarak ele alınabilir. İki değişken arasındaki istatistiksel bir ilişkinin genellikle nedensel bir model içine dahilmiş gibi yorumlanamayacağını göstermektedir. Durkheim'ın intihar ile sıcaklık arasındaki ilişki üzerine analizi grafiğe tercüme edilebilir (Şekil 1).

Şekil 1. İntihar ile gün uzunluğu arasındaki ilişkinin Durkheimcı analizi

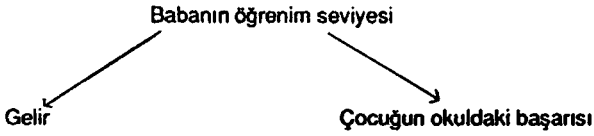
Bu şemayla, sıcaklık ile intihar oranı arasındaki ilişkinin kozmik fenomenlerin sıcaklık ve toplumsal yaşam ritmi üzerindeki çifte etkisiyle açıklandığı görülüyor. Fakat açıklama aynı zamanda sıcaklığın intihar oranı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını gösteriyor.

Durkheimcı analizlerden, istatistiksel bir ilişkinin açıklamasının, bu ilişkinin dahil edileceği nedensel bir model çıkaracak şekilde ek değişkenleri işin içine katmaktan ibaret olduğu düşüncesi çıkıyor.

Örneğin A. Girard'ın, ana-babanın geliri ile okuldaki başarı arasında gözlenen ilişkiyi açıklamak için izlediği yol bu türden bir prosedürdür.[38] Bu ilişki pozitiftir. Başka bir deyişle başarı gelir yüksek olduğu ölçüde büyüktür. Fakat bu olgunun anlamı nedir? Bunu doğrudan yorumlamak ve örneğin daha büyük bir ekonomik güvencenin ana-babaları daha uzun okuma dönemlerini düşünmeye ve çocuğun okuldaki çabalarını daha çok teşvik etmeye götürdüğünü mü kabul etmek gerekir? Bu

(38) *Population*, 1963 ve 1964; *La Réussite Sociale*, "Que sais-je?" dizisi.

muhtemel bir yorumdur. Bununla birlikte, benzer bir kültür seviyesine sahip ailelerden gelen çocuklar ele alındığında, gelir ile okul başarısı arasındaki ilişkinin yokolması olgusuyla kusurları ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç gelir ile başarı arasındaki ilişkinin aslında daha yüksek bir öğrenim seviyesinin ortalama olarak daha yüksek bir gelir seviyesine denk düşmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Fakat gerçekte çocuğun okuldaki başarısının sorumlusu ailenin kültür seviyesidir. Bu durumda ilk gözlenen ilişki şekil 2'deki şema ile temsil edilebilecek bir modelle açıklanır.

Şekil 2. Ailenin geliri ile çocuğun okuldaki başarısı arasındaki ilişkinin açıklaması

Bu model, gelir ile okuldaki başarı arasındaki istatistiksel ilişkinin doğrudan yorumlanmaması gerektiğini, bu ilişkinin ele alınan üç değişkeni niteleyen ilişkiler sisteminin bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Nasıl ki değişken kavramı bütün sosyolojik incelemelerde -kantitatif incelemelerde olduğu kadar monografik ve kalitatif incelemelerde de- mevcutsa, sosyolojik analizin, değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayan nedensel yapıları saptamaktan ibaret olduğunu ileri süren Durkheimci postulat sosyolojik araştırmacıların çoğunda ortak bir noktadır.

Fakat ancak bu değişkenlere denk düşen ölçümlere sahip olunduğu durumda toplumsal bir feno-

menin açıklayıcı nedensel ilişkiler sistemi doğru olarak saptanabilir. Bu olgu kantitatif türde anketlerin büyük gelişiminin nedenini açıklar.

2. ***Değişkenler Arası İlişkilerin Analizinin Mantıksal Problemleri: Çok Değişkenli Analiz*** - Değişkenler arası ilişkilerin analizi, bir sonraki bölümde görüleceği gibi, çok ciddi mantıksal problemleri ortaya çıkarır. Şimdilik, Lazarsfeld'le birlikte, iki değişken arasında ilksel olarak gözlenen bir ilişkiye ek bir değişken katıldığında mantıksal olarak ortaya çıkabilecek çeşitli durumları inceleyeceğiz.[39]

Lazarsfeld'in seçtiği örnek çok basit: Yaş ile üç çeşit radyo yayınına duyulan ilgi arasındaki ilişkiler sözkonusu. Bu ilişkiler tablo III'de sergileniyor.

Daha yaşlı insanlar daha çok ilk iki tür yayını izliyorlar. Buna karşılık, üçüncü tür programlarla ilgili olarak yüzdeler hemen hemen aynı.

Bu ilişkileri doğrudan yorumlamaya girişilebilir.

Tablo III
Yaş ile üç tür radyo yayınına duyulan ilgi arasındaki ilişkiler.

	Genç dinleyiciler	Yaşlı dinleyiciler
Dinsel programlar	17	26
Politik açık oturumlar	34	45
Klasik müzik programları	30	29
(Denek sayısı)	(1000)	(1300)

Bu ilişkilerin ilkine dair muhtemel bir teori orada gençlerin dinsel değerlere daha az bağlı olmalarının işaretini görmek olacaktır. Üçüncü durumda gözlenen ilişki eksikliği müziğe duyulan ilginin tam

(39) *L'analyse Empirique de la Causalité* içinde "istatistik ilişkilerinin araştırma prosedürü olarak yorumlanması".

bir zevk meselesi olması olgusuyla açıklanabilecektir.

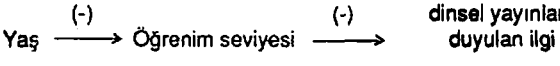
İşin içine Lazarsfeld'in test-değişkeni dediği ek bir değişken katılmasının yorumun aydınlatılmasına katkıda bulunabileceğini göreceğiz. Kullanılan test-değişkeni öğrenim seviyesidir. Önceki ilişkiler, gözlemlenen nüfus sırasıyla "üst" ve "alt" öğrenim seviyesiyle nitelenen iki gruba ayrılarak analiz edildiğinde ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki gibidir. Önce dinsel yayınlar durumunu inceleyelim (tablo IV).

Tablo IV
Yaşa ve öğrenim durumuna göre dinsel yayınlara duyulan ilgi

Gençler % 17		Yaşlılar % 26	
Üst öğrenim seviyesi		Alt öğrenim seviyesi	
Gençler	Yaşlılar	Gençler	Yaşlılar
% 9	% 11	% 29	% 32

Bu durumda, grupların öğrenim seviyesine göre, türdeşleştirilmesiyle, ilk başta gözlemlenen ilişki pratik olarak sıfıra düşme noktasına kadar zayıflamaktadır. Başka bir deyişle, yaş ile bu tür programlara duyulan ilgi arasındaki ilişki, öğretimde demokratikleşme sürecine tâbi bir toplumda gençlerin ortalama olarak daha yüksek bir öğrenim seviyesine sahip olmaları olgusuna bağlıdır. Dinsel yayınlara duyulan ilgi öğrenim seviyesine bağlı olduğu için (Tablo IV'ün 1. ve 3. sütunları ile 2. ve 4. sütunları karşılaştırıldığında böyle anlaşılıyor), yaş ile dinsel yayınlara duyulan ilgi arasında bir ilişki ortaya çıkıyor. Gruplar öğrenim seviyesine göre türdeşleştirildikleri zaman bu ilişki kayboluyor, bu öğ-

renim seviyesi değişkeninin etkisi tek gerçek etkidir. Analiz şekil 3'de gösterilen nedensel yapıyla özetlenebilir.

Şekil 3. Tablo IV'e denk düşen nedensel yapı

Okların üzerine yerleştirilen (-) işareti ilişkinin negatif olduğunu gösterir: Yaş yüksek oldukça öğrenim seviyesi ortalama olarak daha düşüktür; öğrenim seviyesi yüksek oldukça dinsel yayınlara duyulan ilgi ortalama olarak daha düşüktür.

Özellikle, ilişkinin, gençlerin dinsel değerlere daha zayıf bağlılığını ifade ediyor gibi yorumlanamayacağı görülüyor, çünkü yaş ne olursa olsun, öğrenim seviyesi aynı olduğunda bu bağlılık aynıdır.

Şimdi politik yayınlara duyulan ilgiyle ilgili sonuçlara bakalım (Tablo V).

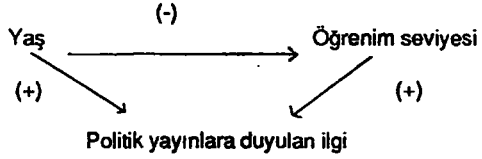
Tablo V
Yaşa ve öğrenime göre politik yayınlara duyulan ilgi

Gençler % 34		Yaşlılar % 45	
Üst öğrenim seviyesi		Alt öğrenim seviyesi	
Gençler	Yaşlılar	Gençler	Yaşlılar
% 40	% 55	% 25	% 40

Durum bu kez tamamen farklı. Gruplar öğrenime göre türdeşleştirildiğinde yaş ile politik ilgi ara-

sındaki ilişki devam ediyor. O halde iki değişken, yaş ve öğrenim, politik yayınlara duyulan ilgi üzerinde etkilidir. Buna denk düşen nedensel yapı şekil 4'de gösterilmiştir.

Burada da test-değişkeninin işin içine katılması yorumun geliştirilmesini sağlıyor. Öğrenim politikaya duyulan ilgiyi arttırma etkisine sahip; belki de bireyde politik olayları anlamaya yeterli olduğu, bu olayları yargılamaya hakkı olduğu, üzerlerinde etki sahibi olabileceği duygusunu uyandırdığı için. Fakat daha az eğitimli insanlardaki daha düşük ilgi de, ortalama olarak daha düşük toplumsal konumlarda olmaları, bir dışlanma duygusu hissetmeleri ve bir geri çekilme tavrı geliştirmeleri olgusuna bağlıdır. Bu iki yorum arasında seçim yapmak için yeni test değişkenlerini işin içine katmak gerekecektir. Yaşın ise öğrenimin etkisinden bağımsız bir etkisi vardır. Bu, belki de, yetişkinin toplumsal bağlanma türünün, kendisinde, politik olaylarla daha fazla ilgilenme duygusuna yol açtığını göstermektedir.

Şekil 4. Tablo V'e denk düşen nedensel yapı.

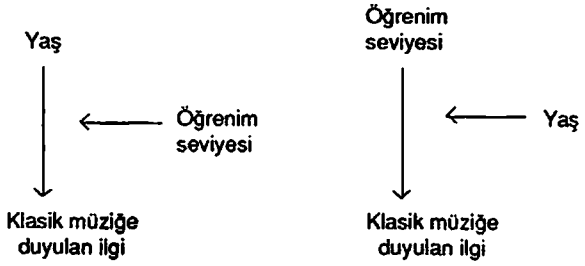
Klasik müzik yayınları meselesinde, ilişkilerin yapısı tablo VI'nın gösterdiği gibi daha da değişiktir.

Tablo VI
Yaşa ve öğrenime göre klasik müziğe duyulan ilgi

Gençler % 30		Yaşlılar % 29	
Üst öğrenim seviyesi		Alt öğrenim seviyesi	
Gençler	Yaşlılar	Gençler	Yaşlılar
% 32	% 52	% 28	% 19

Bu durumda, yaş ile klasik müzik yayınlarına duyulan ilgi arasındaki başlangıçta sıfır olan ilişki üst öğrenim grubunda *pozitif* ve alt öğrenim grubunda *negatif* oluyor. Bu yapının, alt öğrenim seviyesinden kişilerde, *kültür* ile temasın daha doğrudan olduğu anın okul süreci olduğu olgusunu gösterdiği düşünülebilir; okul sürecinin sonrasında bu kişiler klasik kültürün hiç de merkezi bir değer olarak algılanmadığı ortamlara ait oluyorlar. Bağlantılı olarak, yaş ile klasik müziğe duyulan ilgi arasındaki ilişkinin üst öğrenim grubunda pozitif olması olgusu klasik müziğin daha yaşlı kişiler için daha önemli bir kültürel değere sahip olduğunu gösteriyor olabilir; daha genç olanlarda klasik müziğin rekabet etmesi gereken başka kültür biçimleri daha fazladır (sinema, modern müzik, caz).

Ne olursa olsun, test-değişkeninin işin içine katılmasının ilk gözlemlenen ilişki seviyesinde ortaya çıkarılması imkansız olan görece karmaşık olguları gözler önüne serdiği görülüyor. Görüldüğü gibi bu ilişkinin çok zayıf olması birbirine denk düşen antitetik etkilerin ürünüdür. Denk düşen nedensel yapı şekil 5'deki şemalarla betimlenebilir.

Şekil 5. Tablo VI'ya denk düşen nedensel yapılar.

Bu şemalar, bu durumda, yaşın klasik müziğe duyulan ilgi üzerindeki etkisinin öğrenim seviyesine bağlı olduğunu ve bağıntılı olarak öğrenim seviyesinin klasik müziğe duyulan ilgi üzerindeki etkisinin yaşa bağlı olduğunu gösteriyor. Burada değişkenlerin birbirleri üzerine etkilerini açıklamakla yetinilemeyeceği görülüyor. Ayrıca istatistikçilerin *etkileşim* etkileri adını verdikleri daha karmaşık etkilerin de ele alınması gerekiyor. Şimdiki durumda, yaş ile öğrenim seviyesi arasında *etkileşim vardır*, çünkü bu değişkenlerin her birinin müziğe duyulan ilgi üzerindeki etkisi diğer değişkene bağlıdır. Başka bir deyişle, bu durumda yaşın klasik müziğe duyulan ilgi üzerindeki etkisinden sözetmenin hiç anlamı yoktur, çünkü bu etki üst öğrenimden kişiler ya da alt öğrenimden kişilerin ele alınmasına göre tamamen değişmektedir (yön değiştirmektedir). Aynı şekilde, öğrenimin etkisinden de sözedilemez çünkü o da yaşla değişmektedir. "Etkileşim etkisi" ifadesini gerekli kılan tam da bu iki değişkenin etkilerini ayırmanın imkansızlığıdır.

Önceki örneklerle gösterilen üç tür yapının, iki değişken arasında başlangıçta gözlemlenen bir ilişkinin üçüncü bir değişkenin ışığında analiz edilmesi sırasında mantıksal olarak karşılaşılabilecek du-

rumları tamamen ortaya koyduğunu göstermek kolaydır. Ayrıca, analizin bu durumda sezgisel bir şekilde ilerleyebildiği görülmektedir. Başka bir deyişle, analiz üç değişkenle sınırlandırıldığında, sezgisel bir şekilde sayısal verilere, açıklayıcı nedensel bir yapının eklenmesi mümkündür.

Fakat sergilemiş bulunduğumuz analizin (*çok değişkenli* analiz) mantığı bile genelleştirmeye yöneltir. İki değişken arasındaki ilksel bir ilişkinin analizine üçüncü bir değişken katıldığında açıklamanın büyük ölçüde zenginleştiğini gördük.

Fakat aynı zamanda üç değişkenli yapılar yeni ara değişkenleri esinlerler. Daha genel bir plan üzerinde, çok değişkenli analizin mantığını, dört, beş ve daha da fazla değişken sayısına genişletmek doğaldır.

Daha önce de sözü edilen somut bir problemi ele alalım. Meslek seçimi üzerine bir araştırmada ortaöğrenim öğrencilerinden oluşan bir nüfusa soru formları verildiğini düşünelim. Bu öğrencilerden bazıları mesleki gelecekleri üzerine kesin bir fikre sahiptirler, diğerlerinin ise böyle bir fikri yoktur. Sosyolog bu olguyu açıklamayı amaç edindiğinde birçok varsayım kendisine makul görünecektir. Belki ayrıcalıksız ailelerde seçime teşvik daha büyüktür. Belki çocuğu daha kapalı bir koruma durumu içinde tutan ailelerde seçimin ertelenme şansı daha büyüktür. Belki de genel kültüre daha eğilimli bazı kesimlere ait olma olgusu seçimi ileri atma sonucunu vermektedir. Belki de okul başarısı bir konuda bir diğerine göre daha belirgin olduğunda seçim daha tanımlı olmaktadır vb.

Varsayımlar listesi böyle böyle uzatılabilir. Örnek, herhangi bir olguyu analiz eden sosyoloğun normal olarak bir belirleyenler bütününü sıralamaya yöneldiğini göstermektedir. Ayrıca, bu belirle-

yenler birbirlerine bağlıdır. Örneğin lise sınıflarının toplumsal bileşenlerinin kesimlere göre değiştiği bilinmektedir: Mütevazi bir ortama ait olunduğunda Latince dersi almak daha az olasıdır. Sonuç olarak varsayımsal belirleyenler sistemi genel olarak birbiriyle karıştırılan ilişkilerin karmaşık bir ağını oluşturmaktadır.

O halde bu gibi bir durumda ortaya çıkan mantıksal problem, varsayımsal değişkenler bütünündeki gizli nedensel yapının kurulmasıdır. Fakat sezgisel bir analiz, değişken sayıları dört ya da beşten yüksek olduğu andan itibaren güçleşir.

Bu açıklamalar, gelecek bölümde sözedeceğimiz çok değişkenli analizin matematiksel genelleştirmelerine girişe yöneliktir.

Ayrıca bazı durumlarda çok değişkenli analizinkinden daha güçlü bir metodolojinin kullanılabileceğini belirtelim: Bu metodoloji, istatistiksel verileri yeniden üretmek ve böylece yorumlamak için varsayımsal-tümdengelimsel bir modelden yola çıkar. İlk aşamada bireylerin davranışı formalize edilir, sonra çıkarsama yoluyla bu davranışların istatistiksel sonuçları belirlenir. Bu metodolojinin bir örneği için bakınız, R. Boudon, *L'inégalité des Chances.*[40]

(40) A.g.e.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANKETLERİN ANALİZİNDE MATEMATİKSEL YÖNTEMLER

Önceki bölümde ortaya konulan problemlerin çoğu matematiksel gelişmelere yol açmıştır. Bu hiç şaşırtıcı değil, çünkü bu problemler uygulamalı matematik alanına aittir. Açıklama amacıyla, kavramsal bir şekilde, değişkenlerin oluşturulması ve değişkenler arası ilişkilerin analizi probleminden kaynaklanan birkaç matematiksel prosedürü sergileyeceğiz.

I. Göstergelerin Oluşturulmasına Uygulanan Matematiksel Model

Göstergelerin oluşturulması problemi önemli bir matematiksel araştırma geleneğini doğurdu. Tarihsel açıdan, sosyolojide matematiksel bir metodolojinin yaratılmasında önemli bir tarih, II. Dünya Savaşı sonunda Amerikan askerleri arasında yürütülen bir anketin sonuçlarının dört büyük cilt halinde yayınlanmasına denk düşen tarihtir. Bu dört cilt *The American Soldier* başlığı altında yayınlandı. *Measurement and Prediction* alt başlığını taşıyan dördüncü cilt, aralarında özellikle, göstergelerin oluşturulmasının ortaya koyduğu mantıksal problemlere yanıt vermeye yönelik iki matematiksel modelin de -Guttman'ın ölçekleri ve Lazarsfeld'in gizli sınıflar analizi- yeraldığı bir metodolojik denemeler derlemesiydi.

Bu iki modelin bir çözüm getirmeye çalıştığı problem önceki bölümde ortaya koyduğumuz prob-

lemdi: Bir nesneler bütününü bir kritere göre sınıflamak için bir dizi gösterge seçmek ve bu göstergeleri birleştirmek. Şu halde, bir aileler bütününün "toplumsal statü"lerine göre sınıflandırılması isteniyorsa, bir dizi gösterge alınabilir (ailenin mali kaynakları, aile reisinin mesleği, oturulan evin ya da dairenin *konforu* vb.) ve bu göstergeler birleştirilebilir.

Fakat bir göstergenin geçerliliği nasıl değerlendirilir? Bazen bunun için göstergeler arasındaki bağıntıların belli bir eşiğin altına düşmediğini doğrulamaktan ibaret olan çok ampirik bir yol izlenir. Bu yöntemin biraz değişik bir biçimi, göstergeler bütününden yola çıkılarak elde edilen sonucun, her bir göstergeyle bağıntılarının hesaplanmasından ve daha düşük bağıntılara denk düşenlerin bir yana bırakılmasından ibarettir. Fakat bu prosedürler sağlam bir mantıksal temelden yoksundurlar. O halde problem *geçerlilik* kavramına kesin bir ifade vermektir.

Guttman'ın ölçekler yöntemi ve Lazarsfeld'in gizli sınıflar analizi bu probleme verilmiş özel yanıtlar olarak ele alınabilir.

Örnek olarak gizli sınıflar analizini kısaca gözden geçireceğiz.

Bu yöntemin genel düşüncesini anlamak için, bir örnekliği oluşturan bireylerin toplumsal statülerini tam olarak ölçebildiğimizi varsayalım. Basitleştirme amacıyla, koşullar gözönünde bulundurulmadan, biri düşük diğeri yüksek iki statü sınıfı olduğunu ve örnekliğimizdeki bireylerden herbirinin bu sınıflardan birine ait olduğunu varsayacağız. Bu sınıfları doğrudan gözlemleyemediğimiz için *gizli* sınıflardan sözedeceğiz.

Şimdi ilk göstergemizi ele alalım: Gelir. Statü kavramı karmaşık bir kavram olduğu için, bazı ki-

şiler aslında yüksek toplumsal statünün gizli sınıfına ait oldukları halde düşük bir gelire sahip olacaktır. Aynı şekilde, düşük statülü kişilerden bazılarının yüksek bir geliri olacaktır. Başka bir deyişle, gözlemlenen bireylerin statüsünü değerlendirmek için "gelir" göstergesi kullanıldığında, Tablo VII'nin gösterdiği gibi, bir dizi sınıflama hatası yapılacaktır.

Bu tabloda gelir göstergesinin 25 kişiyi yanlış şekilde sınıflamaya yolaçtığı varsayıldı.

Tablo VII
Özel bir statü göstergesi kullanılarak düşülen sınıflama hatalarının varsayımsal gösterimi

		Gerçek statü (gizli sınıflar)		Toplam
		+	-	
"Gelir" göstergesinin yardımıyla değerlendirilen statü	+	80	15	95
	-	10	95	105
TOPLAM		90	110	200

Sözkonusu olan kuşkusuz kurgusal bir tablodur çünkü tanım gereği gözlemlenen bireylerin *gerçek* statülerini bilmiyoruz. Tanısaydık göstergeleri kullanmaya ihtiyacımız olmayacaktı. Buna karşılık, göstergeleri de, sadece varlığını ileri sürdüğümüz *gerçek* statüyü doğrudan gözlemleyemediğimiz için kullanıyoruz. O halde bu tablonun amacı sadece iyi bir gösterge gerektiren niteliklerin ortaya konulmasıdır. Başka bir deyişle önemli olan geçerlilik kavramına kesin bir ifade vermektir: Geçerli bir gösterge aslında görece az sayıda sınıflama hatasına

(Tablo I'in kalın rakamlarına denk düşen) yolaçan bir göstergedir.

Tablo I, sınıflama hataları oranı 25/200 olduğu için geçerliliği yeterli olan bir göstergeye denk düşer.

Gizli bir değişkene göre bir nüfusu sınıflamak için bir göstergeler takımı kullanıldığında bunun gibi bir tablo oluşturabilmenin faydası anlaşılıyor. Burada toplumsal statü örneğini aldık fakat herhangi bir sosyolojik kavramın benzer mantıksal problemler ortaya koyacağı açıktır.

Bu tür tabloları doğrudan hazırlamak kuşkusuz imkansızdır. Gizli sınıfların analizi bu tabloların dolaylı olarak elde edilmesine imkan sağlar. Bakalım nasıl.

Bir n°*j* göstergesine denk düşen bir tablonun (tablo VIII) farklı elemanlarına sembolik bir ifade vermekle işe başlayalım.

Tablo VIII
Önceki tablolara denk düşen sembolik notasyonlar

		Gerçek Statü		
		Gizli sınıf 1(+)	Gizli sınıf 2(-)	Toplam
n°*j* göstergesinin yardımıyla değerlendirilen statü	+	π_{j1}	π_{j2}	p_j
	-	π_{j1}	π_{j2}	p_j
TOPLAM		v_1	v_2	1

Bu tablonun iki tür niceliğe sahip olduğu görülecektir: Yunan harfleriyle gösterilen nicelikler ve Latin harfleriyle gösterilen nicelikler. Yunan harf-

leriyle gösterilenler bilinmiyor (gözlemlenemez). Latin harfleriyle gösterilenler biliniyor. Sonuçta, $\pi_{j,1}$ niceliği n'j göstergesi üzerinde pozitif olarak sınıflandırılan kişilerin n'1 gizli sınıfına ait olanlara oranıdır. Kuşkusuz gözlemlenemez, çünkü gözlemlenen bireylerin iki gizli sınıf arasında nasıl bölündüklerini bilmiyoruz. j göstergesi üzerinde negatif olarak sınıflandırılan kişilerin 1. gizli sınıfa ait olanlara oranını gösteren $x\bar{j}$ niceliği de gözlenemezdir ve aynı şey $\pi_{j,2}$ ve $\pi_{\bar{j},2}$ için de geçerlidir. Sırasıyla birinci ve ikinci gizli sınıfa ait olan kişilerin oranını gösteren v_1 ve v_2 nicelikleri de gözlenemezdir.

Buna karşılık, p_j ve $p\bar{j}$ (n' j göstergesi üzerinde pozitif ve negatif olarak sınıflandırılabilen kişilerin oranı) gözlenebilir.

Şimdi problem bilinmeyen niceliklerin bilinen niceliklerden yola çıkılarak belirlenebileceği şekilde, bilinen nicelikleri bilinmeyen niceliklere göre ifade etmekten ibarettir.

Bir ilk ilişki yazılabilir. Gerçekten de, j göstergesi üzerinde pozitif olarak sınıflananların oranı, p_j, iki kısımdan oluşur: Birinci gizli sınıfa ait olanlar ve j göstergesi üzerinde pozitif olarak sınıflananlar; İkinci gizli sınıfa ait olanlar ve j göstergesi üzerinde pozitif olarak sınıflananlar. O halde p_j oranı $v_1\pi_{j,1}$ ve $v_2\pi_{j,2}$ niceliklerinin toplamıdır.

$$p_j = v_1\pi_{j,1} + v_2\pi_{j,2} \qquad (1)$$

Kuşkusuz her gösterge için benzer bir ilişki yazılabilir. Örneğin 1,2,3 diye numaralanmış üç gösterge varsa, önceki ilişkideki j işareti yerine sırasıyla 1, 2 ve 3 konularak üç ilişki elde edilecektir.

Bu ilişkiler kuşkusuz bilinmeyen niceliklerin saptanmasına izin vermez, çünkü bilinmeyen nicelikler bilinen niceliklerden fazladır. Bu nedenle "ye-

rel bağımsızlık" denilen bir varsayım işin içine katılır.

Örneğin n•*i* ve n•*j* göstergelerine bakalım. Göstergeler üzerinde pozitif olarak sınıflanan kişilerin oranı pij yeni bir bilinen niceliktir. O da iki kısımdan oluşur: 1. sınıfa ait olan ve hem *i* hem de *j* göstergeleri üzerinde pozitif olarak sınıflananların oranı; 2. sınıfa ait olan ve hem *i* hem de *j* göstergeleri üzerinde pozitif olarak sınıflananların oranı. O halde:

$$p_{ij} = v_1\pi_{ij,1} + v_2\pi_{ij,2} \qquad (2)$$

Bu haliyle bu ilişki bizi bir adım bile ilerletmez (aslında *i* ve *j*, gösterge olduğu oranda değer alabileceğine göre sözkonusu olan bir ilişkiler bütünüdür): Sonuç olarak iki yeni bilinmeyen niceliğe - $\pi_{ij,1}$ ve $\pi_{ij,2}$ - göre bilinen bir niceliği ifade eder.

Yerel bağımsızlık varsayımı, bu niceliklerin, önceden kullanılmış bilinmeyen niceliklere indirgenmelerini sağlar. Bu varsayımın mantığı şu şekilde ifade edilebilir: Örneğin gelir ve mesleki statü gibi iki gösterge inceleniyorsa, örnekliğin bütünü seviyesinde bu iki göstergenin istatistiksel olarak *bağlantılı* olmasını beklemek makuldür -bu başka yerde ampirik olarak doğrulanabilir.

Aslında, global örneklik değişik toplumsal statülere sahip kişilerden oluşur: Oysa, yüksek bir statüye sahip olunduğunda yüksek bir gelire ve yüksek bir mesleki statüye sahip olma şansı büyüktür. Tersine, düşük bir statüye sahip olunduğunda, düşük bir gelire ve düşük bir mesleki statüye sahip olma ihtimali büyüktür. Öyle ki, bütünüyle düşünüldüğünde, yüksek bir gelire sahip olanlar, yüksek bir mesleki statüye sahip olma açısından daha fazla şansa sahip olarak görüneceklerdir.

Fakat şimdi iki gizli sınıfımıza ait alt nüfusları ayırabildiğimizi varsayalım.

Tanım gereği, aynı sınıfa ait insanlar aynı statüye sahiptir. O halde iki göstergenin bu sınıfların içinde istatistiksel açıdan ilişkili görünmesi için hiçbir neden yoktur. Gerçekten de, nüfusun bütünü seviyesinde istatistiksel ilişkinin *nedeni* toplumsal statülerin heterojenliğine bağlıdır. Göstergelerin gizli sınıflar içinde bağımsız olduğunu söyleyen bu varsayıma *yerel bağımsızlık varsayımı* denir.

Bu varsayımın anlamını somutlaştırmak için sayısal bir örnek oluşturalım. "Yüksek toplumsal statü" sınıfına ait olan kişileri "düşük toplumsal statü" sınıfına ait olan kişilerden ayırdığımızı ve bunların iki göstergeye göre sınıflanma şeklini gözlemlediğimizi varsayalım (Tablo IX).

İki sınıfın herbirinde karakterler bağımsızdır. Doğal olarak, "yüksek toplumsal statü" sınıfında deneklerin çoğu göstergelerin en azından biri üzerinde pozitif olarak sınıflanırken, "düşük toplumsal statü" sınıfından deneklerin çoğu göstergelerin en azından biri üzerinde negatif olarak sınıflanmaktadır. Bu nedenle, iki alt nüfus üçüncü tabloda karıştırıldığında iki gösterge ilişkili gibi görünmektedir.

O halde, yerel bağımsızlık göstergesi, bir nüfus, bir göstergeler takımının yardımıyla ölçülmesine çalışılan bir değişkene göre homojenleştirildiğinde, göstergeler arasındaki bağların yokolması gerektiği anlamına gelir. Bu varsayım, doğal olarak, kullanılan kavramsal şemadan çıkmaktadır.

Tablo IX
İki sınıfta ve nüfusta gelir ile meslek arasındaki bağıntı

	Yüksek toplumsal statü sınıfı			Düşük toplumsal statü sınıfı			Örnekliğin tamamı		
	Yüksek gelir	Düşük gelir	Toplam	Yüksek gelir	Düşük gelir	Toplam	Yüksek gelir	Düşük gelir	Toplam.
Yüksek meslek	500	100	600	25	200	225	525	300	825
Düşük meslek	200	40	240	100	800	900	300	840	1140
TOPLAM	700	140	840	125	1000	1125	825	1140	1965

Yerel bağımsızlık varsayımı şu şekilde tercüme edilir:

$$\pi_{ij,1} = \pi_{i,1} \cdot \pi_{j,1}$$
$$\pi_{ij,2} = \pi_{i,2} \cdot \pi_{j,2}$$

O halde denklem (2)'nin bilinmeyen niceliklerinin yerine denklem (1)'de kullanılmış niceliklerin konulabileceği görülüyor. Kısacası iki gizli sınıf olduğu ileri sürülürse ve elde en azından üç gösterge varsa, çözülebilen ve sonuç olarak π niceliklerinin saptanmasına izin veren bir denklemler sistemine ulaşılır. Tablo I ve II'nin gösterdiği gibi bu nicelikler göstergelerin geçerliliğini değerlendirmeye izin verir.

Gizli sınıfların analizi göstergelerin oluşturulması problemini çözmek için önerilen çok sayıda modelden sadece biridir. Bu sorularla ilgilenen W. Torgerson'un kitabına başvurabilir: *Theory and Method of Scaling,* New York, Wiley, 1968.

II. Değişkenler Arası İlişkilerin Analizine Uygulanan Modeller (Çok Değişkenli Analizin Genelleştirilmesi)

Sosyolojik bir anket her zaman, belli sayıda değişkenle, bir elemanlar bütününün ya da gözlem bi-

rimlerinin betimlenmesine ulaşır.

Fakat bu ilişkilere denk düşen sayısal verileri sezgisel olarak analiz etmek her zaman kolay değildir. Önceki bölümde, üç değişkenli bir bütünün görece karmaşık yapılara yol açabildiğini gördük.

Düşünceleri kesinleştirmek için, seçim sosyolojisinin klasik bir tablosuna göz atalım. Bu tablo, 1948 Amerikan başkanlık seçimi üzerine bir çalışmanın ürünüdür.[41] Sözkonusu olan *panel* yoluyla bir incelemeydi, yani aynı cevaplayıcılar örnekliği birçok kez sorgulanmıştı. Bu tür anketin karakteristik sonuçlarının bir tablosu: İki soru karşısında iki dönem arasında gözlemlenen düşünce değişimleri. Sorulardan biri politik bağlılıkla ilgiliydi (Demokrat Parti/Cumhuriyetçi Parti). İkinci soru ise Cumhuriyetçi adaya (Wilkie) yönelik tutumdu.

Bu tablonun yorumlanması kolaydır. Değişimlerin rastlantısal olarak dağılmadığı görülür: Bireyler tutarlıdırlar, yani ilk görüşmede ++ ve -- durumlarında sınıflananlar düşüncelerini pek nadir olarak değiştirmişlerdir: Birinciler için 135'de 5 ve ikinciler için 72'de 4. Buna karşılık ilk dönemde +- ve -+ "çelişkili" durumlarına yerleştirilen kişiler düşüncelerini birinciler için 35'de 12 ve ikinciler için 24'de 13 değiştirmişlerdir. Ayrıca, değişimin ilgisiz bir yönde gerçekleşmediği görülüyor. İlk dönemde +- olarak sınıflanan ve ikinci dönemde düşüncelerini değiştirenler 12'de 11 ++ durumuna yöneliyorlar; oysa ilk dönemde -+ olarak sınıflanan kişiler 12'de 11 -- durumuna yöneliyorlar.

(41) Paul Lazarsfeld ve ark., *The People's Choice*, New York, Duell, Sloan and Pearce, 1944.

Tablo X
İki görüşme arası düşünce değişiklikleri

	İkinci Görüşme				
İlk Görüşme	+ +	+ -	- +	- -	Toplam
Wilkie yanlısı Cumhuriyetçiler	129	3	1	2	135
Wilkie karşıtı Cumhuriyetçiler	11	23	0	1	35
Wilkie yanlısı Demokratlar	1	0	12	11	24
Wilkie karşıtı Demokrat	1	1	2	68	72
Toplam	142	27	15	82	266

O halde bir yandan tutumların bir dönemden diğerine belli bir hareketsizlik sergiledikleri ve öte yandan +- ve -+ "çelişkilerinin" çözülmesi yönünde bir eğilim olduğu görülüyor; ayrıca çelişkilerin çözümü genellikle adaylara yönelik tutumdan çok politik bağlılık lehine gerçekleşiyor.

O halde bunun gibi bir tablo kolaylıkla yorumlanabilir. Önceki bölümde ortaya koyduğumuz türde sezgisel yöntemler kullanılabilir.

Fakat iki değişkenli analizle yetinmek için hiçbir neden yok. Aynı şekilde, iki gözlem dönemi olması da bir zorunluluk değil. Ancak böyle bir durumda veriler çok daha karmaşık bir biçim alırlar. Geçen örnekteki iki durumlu üç değişkenli olayı üç dönemli olarak ele alalım. Her birey ilk dönemde sekiz değişik şekilde sınıflanabilir: +++, ++-, +--, -++, -+-, --+, ---. İkinci dönemde, yeniden sekiz ayrı şekilde sınıflanabilir. İlk iki döneme denk düşen veriler bu durumda 8 x 8 = 64 sayısal elemanlı bir tabloyla gösterilebilir. Üçüncü dönemde, cevaplayıcılar yine sekiz ayrı şekilde sınıflanabilir. İlk iki dönem sırasında 64 değişik şekilde sınıflandırıldıkları için analist kendisini 64 x 8 = 512 sayısal verinin ya

da herbiri 64 elemanı kapsayan üstüste sekiz tablo karşısında bulacaktır. Bu tabloların birincisi örneğin birinci dönemde +++ olarak sınıflanmış bireylerle ilgili olacak ve diğer iki dönemdeki evrimlerini betimleyecektir. İkinci tablo ilk dönemde ++- olarak sınıflanan bireylerle ilgili olacaktır vb.

Sezgisel bir analizin bu durumda son derece güç hatta imkansız bir hale geldiğini tekrarlamak gereksiz; örnekteki gibi 16 elemanlı bir tablo doğrudan okunabilir; 64 elemanlı 8 tablonun doğrudan okunması pratik olarak imkansızdır, çünkü sezginin sınırlarını aşar.

Kuşkusuz, bu mantıksal güçlükler ne kullanılan örneğe, ne panel yoluyla sondajlara ne de sondajlara özgüdür. m gözlem birimi üzerinde standartlaştırılmış n enformasyona sahip olunduğu andan itibaren, yani bir elemanlar nüfusu üzerinde belli sayıda değişken tanımlandığı ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler sisteminin analiz edilmesi istendiği andan itibaren ortaya çıkarlar.

Bu güçlüklerin bir çözümü örnek konusunda kullanılan sezgisel prosedürün mantığını tersine çevirmekten ibarettir. Elyordamıyla, sayısal verilerin yapısal özelliklerini çıkarmak yerine belli bir yapı öne sürülecek ve bu yapının gerçekten verilere uyup uymadığı sorgulanacaktır.

Basitleştirmek için, bu tür yöntemi önceki örnek üzerinden inceleyeceğiz. Sezgisel bir analiz bu basit örnek özelinde yeterliyse de, doğrudan yöntemin ve dolaylı yöntemin sonuçlarını böylelikle karşılaştırabiliriz.

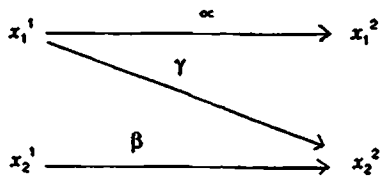
Önceki tablonun sezgisel analizinden çıkan yapıyı, ekonomistlerin Jan Tinbergen'den bu yana kullandıkları türden oklu bir şemayla tercüme etmekle işe başlayalım.

İlk dönemdeki politik bağlılığı x_1^1 ile gösterece-

ğiz. İkinci dönemde bu değişken x_1^2 ile gösterilecektir. İlk dönemde adaya yönelik tutum x_2^1 ile, ikinci dönemde x_2^2 ile gösterilecektir. O haldeki üstteki sayılar zamanı, alttaki sayılar iki tutumu göstermektedir. Böylelikle, daha yukarıdaki tabloyu şekil 6'nın yapısına denkleştiren bir varsayım yapılabilir.

Yatay oklar iki tutumun hareketsizliğini gösterir. Eğik ok ilk dönemde ifade edilen politik bağlılığın ikinci dönemde adaylara yönelik tutumu "etkileme" eğiliminde olduğu varsayımını gösterir. Gerçekten de +- ve -+ istikrarsız durumlarının sırasıyla ++ ve -- durumlarına dönüşme eğilimi taşıdıklarını gördük. Bu olgu birinci tutumun ikinci tutum üzerindeki etkisi olarak yorumlanabilir.

O halde problem bu yapıyı matematiksel bir biçim altında tercüme etmekten ibarettir. Bunun için, ilk değişkenin hareketsizliğinin $\propto$ diyeceğimiz belli bir nicelikle ölçüldüğünü varsayacağız. Aynı şekilde ikinci değişkenin hareketsizliği β ile ölçülecektir. İlk değişkenin ikinci değişken üzerinde sonradan yaptığı etki bir γ parametresinin yardımıyla ifade edilecektir.

Şekil 6. Tablo VI'nın verilerine denk düşen yapı.

Daha sonra, analiz mantığına girmeden, tablo-da bu parametrelere göre sergilenen gözlemlenmiş nicelikleri ifade etmek ve böylece elde edilen ilişki-

lerden yola çıkarak α, β ve γ değerlerini tahmin etmek gerekecektir. Bu yapıldıktan sonra, tablo VI'nın verilerini yapay olarak oluşturmak için parametrelerin tahminleri kullanılacaktır. Bu son adımın işlevi öne sürülen yapının *doğrulanmasını* mümkün kılmaktır. Aslında, parametrelerden yola çıkılarak oluşturulan veriler fiilen gözlenen verilere yakınsa, yapısal varsayımların geçerli olduğu sonucuna varılacaktır. Tersi durumda, doğrulama kriteri karşılanana kadar yapısal varsayımları değiştirmek gerekecektir.

Düşünceleri oturtmak için, oklu şema ile özetlenen yapının varsayımında α, β ve γ parametreleri için elde edilene değerleri verelim:

$$\alpha = 0{,}96; \quad \beta = 0{,}58; \quad \gamma = 0{,}34$$

Bu sonuçlar sezgisel analizi desteklemektedir. α'nın değeri çok yüksektir (bu parametreler 1'den yüksek olamaz). Bu da politik bağlılığın hareketsizliğinin çok güçlü olduğunu gösterir. Buna karşılık, adaya yönelik tutum daha istikrarsızdır. Ayrıca, ihmal edilebilir olmayan γ değerinin gösterdiği gibi, ilk tutum tarafından belirlenir. Bundan çok az farklı varsayımsal bir yapının gerçekten de analizde kullanıldığını ekleyelim. Adaya yönelik tutumun, birinci ve ikinci dönem arasında, politik bağlılık üzerinde bir δ parametresi ile ölçülen bir etkisi olduğu öne sürülmüştür. Fakat sezgisel analizden beklenebileceği gibi, bu parametrenin değeri pratik olarak sıfırdır; bu da öne sürülen etkinin varolmadığını göstermektedir.

Bu tahminler daha sonra X. tablonun verilerinin yapay olarak kurulmasına izin verir. Tablo XI'in gösterdiği gibi, bu yapay veriler öne sürülen yapının geçerli kabul edilmesini mümkün kılacak öl-

çüde gerçek verilere yakındır.

Tablo XI
Şekil 1'in yapısından yola çıkılarak yapay olarak oluşturulmuş veriler

		İkinci Gözlem				
		+ +	+ -	- +	- -	Toplam
İlk gözlem	+ +	126	5	3	1	135
	+ -	13	22	0	0	35
	- +	0	0	15	9	24
	- -	0	2	3	67	72
TOPLAM		139	29	21	77	266

Bu dolaylı yöntem teorik olarak, ne kadar karmaşık olursa olsun, herhangi bir veriler bütününün analizini mümkün kılar. Bunun için bu verilerin varsayımsal yapısını matematiksel bir biçime tercüme etmek ve öne sürülen yapının bu verilerin gerçekten oluşturulmalarına izin verdiğini doğrulamak yeterlidir. Güçlükler kuşkusuz öne sürülen yapı kabul edilmez olduğu ve düzeltme gerektirdiği zaman başlar: Bu durumda görece ağır hesaplamalar içine girilir. Bununla birlikte, bu yöntemlerin programlanmasının, analistin çalışmasını kolaylaştıracağı günün geleceği umut edilebilir.

Göstergelerin oluşturulmasının matematiksel modelleri durumunda olduğu gibi, burada bu yöntemler üzerinde ancak yüzeysel bir fikir verebildik. İlgilenen okur bibliyografyanın 1. ve 3. referanslarına başvurabilir.

III. Başka Problemler

Matematiksel araştırmalara yol açan problemler sadece önceki paragraflarda sözü edilen problemlerden ibaret değildir.

Örneğin, dağılma, göç ya da toplumsal hareketlilik süreçleri gibi bazı toplumsal süreçlerin matematiksel olarak analiz edilmesine yönelik çok sayıda girişimden sözedilebilir.[42] Aynı şekilde, tipolojilerin oluşturulması problemi bir dizi matematiksel araştırmaya yolaçmıştır.

(42) R. Boudon, *L'inégalité*.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KALİTATİF YÖNTEMLER

I. Kantitatif Yöntemlerin Sınırları

Bundan önceki bölümler, aralarında karşılaştırılabilir gözlem nesnelerinden oluşan bir nüfusu varsayma ortak özelliğine sahip kantitatif yöntemleri ele almaktadır. Bu nesneler, anketlerin çoğunda olduğu gibi bireyler olabileceği gibi, gruplar, kurumlar, hatta toplumlar da olabilir. O halde, ilke olarak, kantitatif yöntemler -bazen ileri sürüldüğünün tersine- büyük bir esnekliğe sahiptirler. Uygun bir gözlem planı seçilerek, arzu edildiği kadar kesin ve karmaşık enformasyonlar elde edilebilir. J. Coleman *The Adolescent Society*'de kesinliğiyle etnolojik çalışmaları çağrıştıran bir analiz sergiler. Bu sonuç, benimsediği, özel olarak hazırlanmış gözlem planından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, kantitatif yöntemlerin de sınırları vardır ve bunun nedenlerini anlamak gerekir.

Yalnız bir bireyler nüfusu üzerinde tanımlanan anketlerin en yetkin türü alışılmış kamuoyu sondajlarıyla ortaya konur. Hem bireylere hem de başka türden birimlere dayanan araştırmanın ünlü ve burada birçok kez kullanılan örneği Durkheim'ın *Le Suicide*'idir. Bu eserde bireysel intihar oranlarındaki değişimler toplumsal bağlam içinde incelenmiştir. Bu sayede Durkheim, intihar olasılıklarının toplumlarda boşanmanın yaygınlığıyla değiştiğini gösteriyor. Durkheim için fiilen olduğu gibi, böyle bir önermenin tanıtlanması doğal olarak sadece bir

bireyler nüfusuna değil, aynı zamanda aralarında karşılaştırılabilir ve iyice belirlenmiş bir özellikle farklılaşan -ele alınan toplumda boşanmanın yaygınlık derecesi- bir bağlamlar nüfusuna da sahip olunduğunu varsayar.

Aynı şekilde, ortalama olarak Protestanlar Katolikler'den daha çok intihar ediyorlarsa, Durkheim bu farkın azınlık olup olmamalarına göre büyük değişiklikler gösterdiğini ortaya koyuyor. Bu tanıtlama da önceki gibi sadece bir bireyler nüfusunu değil ayrıca bir toplumsal bağlamlar nüfusunu da varsayıyor. Durkheim tarafından ele alınan bağlamlar ikili bir özelliğe sahipler: İyice belirlenmiş bir değişkene göre karşılaştırılabiliyor ve ayrıştırılabiliyorlar; bu değişken de ele alınan nüfusta Protestanlar'ın oranıdır.

Durkheim Protestanlar'ın ve Katolikler'in intihar oranlarını Alman devletlerinde karşılaştırıyor. Bu nüfus mümkün olduğunca karşılaştırılabilir elemanlardan oluşma avantajına sahip: Dil aynı, kültür belli bir noktaya kadar benzer vb. Fakat aynı zamanda, ele alınan dinsel mezheplerin varlık derecesine göre farklılıklar gösteriyorlar.

Geçerken belirtelim ki, Durkheim'da bile, bazen ele alınan elemanların gerçekten karşılaştırılabilir olduğuna inanmak güçtür. Ele aldığı Alman devletleri kuşkusuz ayrı toplumların olabileceği kadar birbirlerine yakınsalar da, sadece dinsel yönle birbirlerinden ayrılmazlar. Halbwachs *Les Causes du Suicide*'de Durkheim'a karşı bu itirazı yöneltiyor. Protestan devletler, diyor, genel olarak Katolik devletlerden farklı bir ekonomik yapıya sahiptirler. Ayrıca, daha fazla şehirleşmişlerdir. O halde ekonomik yapıdaki ve şehirleşme derecesindeki bu farklar -ki bunları ortadan kaldırmak imkansızdır- kısmen de olsa Durkheim'ın dinsel faktörlere atfettiği

etkileri açıklayabilir. Sonuç olarak, bu dinsel faktörün *Suicide*'in yazarının verdiği öneme gerçekten sahip olduğu kesin değildir. Yine de Durkheim tarafından ortaya konan sonuçlara yöneltilebilecek itirazlar Durkheim'ın yönteminden değil, hazır istatistiklerin kendisine dayattığı sınırlamalardan kaynaklanmaktadır.

Sondaj yöntemi ilke olarak bu güçlüğün kısmen ortadan kaldırılmasına izin verir. Bu durumda sosyolog kendisine anlamlı gelen her enformasyonu toplamakta özgürdür. İncelemeyi arzu ettiği bağlamların nüfusunu özgürce seçebilir ve bu bağlamlar üzerinde kendisine yararlı gelen her enformasyonu kaydedebilir. Bu şekilde, ilke olarak, bir bağlamlar bütününün şu ya da bu ilişki altında farklı ve başka açıdan gerçekten "karşılaştırılabilir" olmasını sağlayabilir. Sadece veri bir faktöre göre farklılaşan bir bağlamlar bütünü bulmanın imkansız olduğu durumda -açık ki en genel durum bu- yeterli bir enformasyona sahip olunursa, bazen açıklanması istenen etkiden, her faktöre düşen pay istatistiksel olarak ayrıştırılabilir.

Bununla birlikte, sadece bireylerden değil ayrıca bağlamlardan oluşan nüfuslar dikkate alındığı andan itibaren, gözlem masrafının çok fazla yükseldiğini belirtelim. Doğal olarak, tanımlanan bağlamlar genişledikçe maliyet yükselir. Bu nedenle Durkheim'ın çalışmalarıyla önceden haber verilen analiz biçimi -bu analize önceki bölümde geleneksel *bağlamsal analiz* adını vermiştik- toplumlardan çok özellikle kurumlardan ya da gruplardan oluşan nüfuslara uygulanır. Eisenstadt'ın İsrail'deki göçmenlerin entegrasyonu üzerine çalışmaları örneğin bir aileler nüfusuna dayanır.[43] Bu durumda bağlamsal

(43) The Process of Absorption of New Immigrants in Israel, *Human Relations*, 1952.

anket makul boyuttadır, çünkü tanımlanan bağlamlar (aileler) sınırlı ve kolaylıkla gözlemlenebilirdir. Başka bağlamsal anketler, grup (James Davis'in gönüllü kültürel birlikler üzerine çalışmaları gibi) ya da kurum nüfuslarına dayanır: James Coleman'da olduğu gibi okullar, Gene Levine ya da David Caplovitz'in çalışmalarında olduğu gibi hastaneler ya da Lipset ve arkadaşlarının çalışmalarında olduğu gibi sendika şubeleri.[44]

Başka incelemeler daha geniş bağlamlara dayanır. Örneğin Ennis'in, bir bölgeler nüfusundan yola çıkarak "seçim ortamı"nın bireysel oy üzerindeki etkisini analiz ettiği politik sosyoloji çalışmaları.[45]

Fakat, global toplumları kapsayan bağlamlara dayanan bağlamsal incelemeler yoktur. Bunun nedeni açık: Bir yandan yararlanılabilen elemanlar nüfusu, daha büyük boyutta toplumsal bağlamlar tanımladığı ölçüde azalmaktadır. Öte yandan gözlemin maliyeti sınırsızca artmaktadır. Bu iki argüman, bazen biraz talihsiz bir terimle karşılaştırmalı sosyoloji diye adlandırılan sosyolojinin, yani uluslararası karşılaştırmalar problemini eksen alan sosyolojinin özel güçlüklerinin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Çünkü bu durumda kantitatif yöntemlerin kullanılması teorik olarak mümkünse de, Durkheim'ın da karşılaştığı bir güçlük ortaya çıkmaktadır: Analiz edilen bağlamlar karmaşıklaştıkça, benzerlik ve benzemezlik faktörlerini saptamak ve gözlenen istatistiksel ilişkilere kuşkulu olmayan bir anlam vermek güçleşmektedir. Kuşkusuz okul ya da hastane donanımına, bireysel gelire, tasarruf ile tüketim arasındaki ilişkiye, öğrenim ya da kültür seviyesine ilişkin her türden kantitatif gösterge uygulanabilir. Bu değişkenler arasındaki

(44) Bkz. *L'analyse Empirique...*
(45) Bkz. *L'analyse des Processus Sociaux.*

istatistiksel ilişkiler de incelenebilir. Fakat bundan çıkarılan sonuçlar çok büyük bir ihtiyatlılıkla ortaya konmalıdır. Global toplumların karmaşık ve bağdaştırmalı (syncrétique) niteliği gözönünde tutulduğunda, iki değişken arasındaki bir ilişkinin, tanımlanması başarılamayan parazit bir değişkene bağlı olmadığından emin olmak her zaman kolay değildir. Dinsel faktörlerin intihar üzerindeki etkisinin ayırdedilmesinin imkansızlığı konusunda Halbwachs'ın uyarıları bu tür güçlükleri örnekler.

Bu açıklamalar kantitatif yöntemlerin sınırları olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz, bu yöntemlerin, toplumların sadece en önemsiz en yüzeysel yönlerini kavrayabildiğini ileri sürmek de yanlıştır. Bağlamsal analiz, toplumsal yapıların bireysel davranışlar üzerindeki etkisinin büyük bir kesinlikle incelenmesinin mümkün olduğunu gösteriyor.

O halde, sosyolojinin bugünkü durumunda ve belki de eşyanın doğası gereği, kantitatif yöntemlerin kullanımını büyük bir doğrulukla yerine getirmenin güç olması nedeniyle bir tür sınırlamanın varolduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, temel örnekliği bir toplumlar nüfusundan oluşan en azından bir adet ünlü incelemeden sözedilebilir: Murdock'un incelemesi. *Social Structure*'da Murdock, Yale arşivlerinin arkaik toplumlar üzerine sağladığı verileri, bu toplumların niteliklerinin karşılıklı bağımlılığını analiz etmek için kullanılır. İstatistiksel bir analiz yaparak parlak bir şekilde kurumlar sisteminin varlığını gösterir. Gerçekten de, ikamete, kalıtım hukukuna, evlilik hukukuna, akrabalık ilişkilerinin belirlenmesine, törenlerle ilgili adetlere vb. ilişkin kurallar, birbirlerini içeren elemanlar olarak ortaya çıkarlar. İstatistiksel yöntemlerin yardımıyla Montesquieu'nün ortaya koyduğu problemi çözmeye çalıştığını söyle-

yerek Murdock'un yapıtının özgüllüğünü niteleyebiliriz: Bu problem *L'esprit des Lois*'nın problemi, bizim daha modern bir dille, *mantığın* ya da *kurumsal yapıların* problemi dediğimiz problemdir.

Kuşkusuz bir toplumlar nüfusuna dayanan nadir sosyolojik incelemelerden birinin arkaik toplumlarla ilgili olması bir rastlantı değildir. Bu toplumların kurumlarının listesi karmaşık da olsa çok daha kısadır. Böyle bir durumda istatistiksel bir ilişkinin anlamından daha kolay emin olunur. Bunu, Murdock'un akrabalık ilişkileriyle ilgili terminolojiyi analiz ettiği *Social Structure*'dan alınan bir örnek üzerinde görelim.

Analizin hareket noktası görünüşte açık bir olgudur: Toplumlara göre, farklı akrabalık ilişkileri ya farklı ya benzer terimlerle ifade edilir. Bazı toplumlar babanın kızkardeşiyle anneyi, babanın kızkardeşinin kızıyla kızkardeşi aynı terimle ifade ederler; öte yandan başka toplumlar bu akrabalık ilişkileri arasında terminolojik bir ayrım yaparlar.

Murdock'un varsayımı bu dilsel farkların toplumsal yapılardaki farklardan kaynaklandığı şeklindedir. Kızkardeşlere yönelik çokkarılılığın (polygynie sororale) varlığı kadın ile kadının kızkardeşini birbirine yaklaştırmaya yol açar. Bu, diyor Murdock, bir "eşitleyici" rolü oynar. Aynı şekilde, ikamet kuralları eşitleyici ya da "farklılaştırıcı" olarak işlev görebilirler. Anayerli, ikamet anne ile annenin kızkardeşi arasındaki mekansal bir yakınlıktan kaynaklanan bir benzetmeye yolaçma eğilimindedir. Aynı şekilde, babasoylu soy kuralları -kişinin babasının erkek kardeşinin kızı ile kendi kızını aynı soya, aynı klana ya da aynı yarıya (moitié) ve kızkardeşin kızını başka bir gruba yerleştiren kurallar- kız ile erkek kardeşin kızı arasında bir benzeşmeye ve kız ile kızkardeşin kızı arasında bir

farklılaştırmaya yolaçma eğilimindedir.

Murdock böylece eşitleyicilerin ve farklılaştırıcıların geniş bir listesini veriyor ve aşağıdaki "postulatı" (*"aksiyom"* demek daha doğru olacaktır) ortaya koyuyor: "Akrabalar, kendilerini ayıran farkların ve etkileyen toplumsal farklılaştırıcıların sayısıyla ve etkililiğiyle ters orantılı olarak; ve toplumsal eşitleyicilerin sayısı ve göreli etkililiğiyle doğru orantılı olarak farklı terimlerden çok aynı terimle adlandırılırlar."

O halde gözlenen terminolojik ortaklaştırma ve ayrıştırmalar hemen hemen karşıt faktörlerin cebirsel toplamından kaynaklanır. Bu etkileri ölçmek kuşkusuz imkansızdır. Sadece sezgisel ve öznel bir şekilde göreli önemleri saptanabilir. Ayrıca, bunların eksiksiz bir listesini hazırlamak da pratik olarak imkansızdır. O halde temel aksiyomdan çıkarsanacak *teoremler* (terim Murdock'a aittir) olasılık önermeleri biçiminde ortaya konurlar. Temel aksiyomdan sonuçlarına geçmeye izin veren çıkarsama prosedürü ayrıca faktörlerin göreli önemlerinin öznel bir değerlendirmesini varsayar.

Murdock tarafından benimsenen yöntemi somutlaştırmak için örneğin "teorem 4"ü inceleyelim. Şöyle açıklanıyor: "Kızkardeşe yönelik olmayan çokkarılılığın varlığında, çokkarılılık ailesine ait olmayan yakınları, aynı kuşaktan aynı cinsiyetten dolaysız *(primary)* akrabaların adlandırıldıklarından farklı terimlerle adlandırma *eğilimi* görülür." Bu teorem, kızkardeşe yönelik olmayan çokkarılı sistemlerde, annenin ve kızkardeşinin diğer sistemlere göre daha seyrek olarak aynı terimle adlandırılması gerektiği anlamına gelir.

Şimdi bu teoremle önceden bildirilen bağıntıların ampirik olarak nasıl ortaya çıktıklarını görelim (Tablo XII).

Tanıtlama görüleceği gibi hemen hemen bir başarısızlığa ulaşıyor: Babanın erkek kardeşinin karısı ile annenin ayrı terimle adlandırılması kızkardeşe yönelik olmayan çokkarılılığın varolduğu sistemlerde (bu sistemlerin toplam 36+46=82'sinden 36'sı ayrım yapıyor) diğerlerine (burada ilişki 37/(37+45)=37/82'dir) göre daha sık değildir.

Bu örnek, Murdock'unki gibi görece şanslı bir durumda bile kantitatif yöntemlerin uygulanmasının önemli güçlükler sergilediğini gösteriyor.

Tablo XII
Murdock'un "teorem 4"ünün ilk doğrulaması

Akraba çiftleri	Kızkardeşe yönelik olmayan çokkarılılık		Başka evlilik biçimleri	
	Farklı terimler	Aynı terim	Farklı terimler	Aynı terim
Annenin kızkardeşi-anne	53	58	48	70
Babanın erkekkardeşinin karısı-anne	36	46	37	45
Babanın erkekkardeşinin kızı-kızkardeş	28	84	23	95
Annenin kızkardeşinin kızı-kızkardeş	30	78	23	90
Erkekkardeşin kızı-kız	38	61	39	73
Karının kızkardeşinin kızı-kız	22	28	16	24

Elimizdeki durumda, Murdock, tanıtlamanın başarısızlığının kızkardeşe yönelik olmayan çokkarılılığın genellikle babayerli ikametle ve babasoylu

soyçizgisiyle birleşmesine bağlı olduğu teşhisinde bulunuyor. Bu faktörler evlilik sisteminin etkisine ters bir etki yaptıkları için, önceki tablonun bağıntılarının "bulanık" görünmesi kaçınılmazdı. Murdock soruyu çözmek için, mantığı "çok değişkenli analiz"in mantığı olan bir prosedür kullandı. Babasoylu soyçizgisinin bozucu etkisini ortadan kaldırmak için, örnekliğinden babasoylu soylar, klanlar ya da yarılarla nitelenen toplumları çıkarmaya karar verdi. Alt örnekliğin yeni karakteristik bağıntıları tablo XIII'de verilmiştir.

Tablo XIII
Murdock'un "teorem 4"ünün ikinci doğrulaması

Akraba çiftleri	Kızkardeşe yönelik olmayan çokkarılılık		Başka evlilik biçimleri	
	Farklı terimler	Aynı terim	Farklı terimler	Aynı terim
Annenin kızkardeşi-anne	25	19	34	51
Babanın erkekkardeşinin karısı-anne	16	11	23	29
Babanın erkekkardeşinin kızı-kızkardeş	12	33	18	69
Annenin kızkardeşinin kızı-kızkardeş	11	22	20	68
Erkekkardeşin kızı-kız	23	17	28	50
Karının kızkardeşinin kızı-kız	7	9	12	16

Bağıntılar bu kez epeyce daha yüksektir. Ayrıca bütün bağıntılar önceden bildirilen yönde gitmektedir.

Bu örnek, "karşılaştırmalı" incelemenin temel metodolojik güçlüğünü basitçe ortaya koymaktadır: Terminolojik ayrımlar ve benzerlikler önemi değişik olan ve etkisi zıt yönlerde uygulanabilecek olan faktörlere bağlıdır. Sonuç olarak, bir faktörün gerçek etkililiğini analiz etmek için, çok değişkenli analize benzer bir prosedür kullanabilmek ve homojen toplum grupları üzerindeki etkiyi bütün diğer faktörler üzerinde incelemek gerekecektir.

Bununla birlikte bu ideal prosedürün uygulanması imkansızdır, çünkü böyle bir durumda bu gruplar o kadar az sayıda elemana sahip olacaktır ki bağıntıların analizi imkansızlaşacaktır. Bu iki faktör terminolojik ayrımlar ile evlilik sistemi arasındaki bağıntıların bozulmasına bağımsız olarak katkıda bulunduğu halde, Murdock'un örnekliğini aynı anda hem ikamet sistemine göre hem de soy zinciri sistemine göre türdeşleştirmeye çalışmaması anlamlıdır. Çünkü bunu yapsaydı elde edeceği örneklik, boyutlarının çok sınırlı olması nedeniyle kullanılabilir olmayacaktı.

Murdock'un örneği kantitatif yöntemlerin prensipte, kısmi sistemler olarak global toplumlara uygulanabilir olduklarını gösteriyor. Gerçekten de Murdock'un ortaya koyduğu soruların biçimsel olarak Montesquieu'nünkülere benzer olması dikkat çekicidir.

Fakat karmaşık sistemlerle ilgilendiği zaman sosyoloğun ciddi güçlüklerle karşılaştığı aynı ölçüde doğrudur. Murdock'un durumunda kantitatif analiz hâlâ mümkündür, çünkü karşılaştırılabilir toplumların bir örnekliğinin oluşturulması mümkündür. Bununla birlikte, örnekliğin sınırlı niteliği analizi görece yüzeysel kalmaya mahkum eder.

Bizimkiler gibi daha karmaşık toplumlarla ilgilenildiğinde, kantitatif yöntemlerin uygulanması

daha nazik bir iştir ve bağlantılar analizi daha da güvenilmezdir.

II. Karmaşık Fenomenlerin Analizinde Kalitatif Yöntemler

Kantitatif yöntemlerin uygulanmasının büyük mantıksal sorunlar getirdiği durumlar dışında, uygulamalarının tanım gereği dışlandığı bir durum mevcuttur. Bu, benzeri olmayan bir olguyu analiz etmeyi amaçlayan sosyoloğun durumudur.

Max Weber *Protestan Ahlâkı*'nda Batı türü modern kapitalizmin kökenleri üzerine sorular soruyor. *Sociologie du Roman*'da Lucien Goldmann, modern edebiyatın neden özel bir edebiyat biçimi - roman- tarafından egemenlik altına alındığını soruyor. *Social Theory and Social Structure*'da Merton özgün bir "kurum" olan ve başka yerde dengi bulunmayan Amerikan siyasi mekanizmasının varoluş nedenlerini sorguluyor. *Ancien Régime*'de Tocqueville Fransa'nın neden komşularından çok daha fazla sayıda küçük boyutta yerleşim yeri içerdiğini soruyor.

Dört sorunun ortak bir özelliği vardır: Benzersiz bir fenomenin kökenleri ya da varoluş nedenleriyle ilgililer: Batı kapitalizmi, roman, siyasi mekanizma, Fransız yerleşim yerlerinin boyutlarına göre dağılımı.

Bu tür sorulara yanıt vermek için aşağı yukarı üç "yöntem" kullanılabilir.

Sadece hatırlatmak için sözedeceğimiz birincisi, tarihin yasasını ya da değişim yasasını öne sürmekten ibaret olan ve subsumption yoluyla şu ya da bu özel fenomeni açıklamaya imkan tanıyan yöntemdir. Bugün bu tür açıklama genellikle, haklı olarak, totolojik bulunuyor.

İkinci yöntem genel yapıda toplumsal bir fenomenle, açıklanması istenen bir fenomen arasındaki mantıksal bir içerimi ortaya çıkarmaktan ibarettir. Bu, örneğin Panofsky'nin *Architecture Gothique et Pensée Scolastique*[46] başlıklı kitabında izlediği yoldur. Panofsky gotik mimarinin nitelikleri üzerine sorular sorarak, bu mimarinin planlarının skolastik felsefenin açıklamalarıyla aynı biçimler içinde düşünüldüğünü ve aynı şekilde eklemlendiğini gösteriyor. Gerçekten de Katedraller'in bu planında, skolastik metinlerdeki gibi, mantıksal yapısı aynı olan bir düşünce ya da eklemleme görülüyor. Panofsky bu sözcüğü kullanmıyor ama matematikçiler bu durumda *leksikografik* (sözlükçülüğe değgin) yapıdan sözederlerdi.

O halde burada açıklama ilkesi, toplumsal yapıda iki fenomen ya da iki görünüm arasındaki mantıksal yakınlığı ortaya koymaktır. Bu aynı zamanda Max Weber'in *Protestan Ahlâkı*'nda kullandığı yöntemdir. Buna "yapısal türdeşlikler araştırması" adı verilebilir.

Fakat, Merton'un siyasi mekanizma analizinde yaptığı gibi toplumsal bir fenomenin diğerlerinin bütünü tarafından içerildiğini göstermek de denenebilir. O halde karşımızda öncekilerden farklı olan ve genel olarak *işlevsel analiz* ifadesiyle belirtilen bir yöntem var.

Bu son iki yönteme dair söyleyecek şeylerimiz var. Fakat yöntem sözcüğünün bu durumda kesin yollardan çok genel yönelimleri belirttiğini görmek gerekir.

Kantitatif yöntemler mantıksal yapısı iyice tanımlanmış belli sayıda işlemle analiz edilebilirlerse de burada bu geçerli değildir. Yapısal türdeşlik kavramının aslında farklı anlamlar alabileceğini göre-

(46) Paris, Editions de Minuit, 1967.

ceğiz. Panofsky'nin çalışmalarında, gotik mimari planları ile skolastik felsefe açıklamalarının ortak "yapısı" yetkin bir şekilde tanımlanmıştı. Görüldüğü gibi sözkonusu olan leksikografik bir yapı, yani özel ve mantıksal yapısı iyi tanınan bir türdür. Türdeşlik kavramı da yetkin bir şekilde tanımlanmıştır; mimari planların ve skolastik açıklamaların yapısı gerçekten *aynıdır*. O halde burada türdeşlik *aynılık* demektir.

Fakat bu kesinlik istisnaidir. Büyük ölçüde, Panofsky'nin, iki zihinsel ürün kategorisi arasındaki uygunluğu incelemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şey Lévi-Strauss'ın mitler üzerine çalışmaları için de geçerlidir:[47] Burada da analiz nesnesi bir zihinsel ürünler bütününden oluşur. Sosyolog nesnenin yapısı itibarıyla, kesin yapısal uygunluklar oluşturma açısından elverişli bir konumda bulunmaktadır.

İlişki içine sokulan toplumsal görünümler zihinsel düzene ait olmadıklarında, bu yapılar arasındaki türdeşlikler genellikle daha belirsiz bir şekilde tanımlanır.

İşlevsel analiz durumunda da aynı şey geçerlidir. Bu yöntem, görüldüğü gibi, her zaman özel bir toplumsal fenomenin diğer fenomenlerin bütünlüğü tarafından içerildiğini göstermeye yöneliktir. Fakat tanıtlamaların genellikle kesin mantıksal ve açıkça tanımlanmış kurallara tâbi olmadıklarını görmek gerekir. Bu açıdan biz bugün, *L'esprit des Lois*'da toplumsal sistemleri oluşturan elemanların karşılıklı içerimlerini analiz ettiğinde Montesquieu'nün bulunduğu konumdan daha iyi bir konumda değiliz.

1. Yapı Türdeşlikleri Araştırması - Burada yapısal türdeşlikler araştırması başlığı altında sınıflanabilecek çalışmalardan iki ya da üç tanesine

(47) *Le Cru et le Cuit, Le miel et la Cendre*, Paris, Plon.

kısaca göz atacağız.

Önce Max Weber'in kapitalizmin kökenleri üzerine ünlü çalışmalarına bakalım.

Max Weber'in kendisi için saptadığı nesne, kendilik (entité), benzersiz bir tarihsel kendiliktir: Başka hiçbir toplumda ve başka hiçbir zamanda bu sürecin -Batı kapitalizmi- geliştiği görülmedi. O halde Weber'in amacı kapitalist girişimciyi niteleyen tarihsel olarak yeni davranışların neden gelişebildiğini daha iyi anlamayı denemektir. Yanıtı biliniyor: Kapitalist girişimcinin kendisi için belirlediği amaçlar ve araçlar sistemi, Protestan, özellikle de Kalvinist dinin kişiye ilham ettiği araçlar ve amaçlar sistemine yakındır.

Max Weber sosyolog olsa da, kapitalizmin kökenleri sorusunun bir tarihçi sorusu olduğunu yadsımak güçtür. Bununla birlikte, Max Weber bu soruya tamamen tarihçiye özgü bir yanıt vermiyor. Kapitalizmin ortaya çıkışını açıklamayı mümkün kılan nedenler bütününü ortaya koymaya çalışmıyor. Çabası daha çok tarihsel olarak yeni bir davranış sistemi -Batılı kapitalist girişimcinin davranış sistemi- ile Kalvinizmin temsil ettiği aynı ölçüde yeni amaçlar ve araçlar sistemi arasındaki yapı -bugün adlandırdığımız gibi- yakınlığını kurmaktan ibarettir.

Bu klasik eser daha sonra sosyologların ilgisini çeken iki metodolojik kavramı ortaya koyuyor. Birincisi -Max Weber'in kendisi de bunun metodolojisinin esas niteliğini ifade ettiğini düşünüyordu- kapitalizmin tanımıyla ortaya konulan ünlü *ideal tip* kavramıdır. Weberci metodolojinin önemli temalarından biri gerçekten de, toplumsal bilimlerin kavramlarının ne doğal bilimlerinkiler ne de felsefeninkiler gibi kesin olarak tanımlamaya uygun olmadığıdır. İnceleme altındaki fenomenin bazı nitelikleri-

ne ayrıcalık tanıyıp diğerlerini bir tarafa bırakarak elde edilirler. Şu halde, modern kapitalizmden sermaye birikimi, rasyonel hesap, zenginliğin dolaşımı düşünceleri alınacaktır. Böylece oluşturulan imge iradi olarak basitleştirilmiştir. Fakat bu basitleştirme, bütün toplumların tanıdığı tefeciler ya da tüccarlar kapitalizmi karşısında sanayi kapitalizminin özgünlüğünü ortaya çıkarma avantajına sahiptir.

İdeal tip kavramı gerçekten sosyolojide kullanılan kavramların özgün mantıksal niteliğinin altını çizer. Bu kavramlar, botanikteki ya da fizikteki tanımlara yolaçabilecek kadar birbirlerine bağlı değilllerdir. Fakat Weber *ideal tip*lerin oluşturulmasına götüren metodoloji konusunda hiç de açık değildir. Öyle ki bu kavram açıkça bir yöntemi tanımlamaz. Daha çok bir güçlüğün tanımlanmasına katkıda bulunur.

Protestan Ahlâkı'nda ortaya çıkarılabilecek ikinci yöntem ilkesi, eseri üzerine özellikle *Aufsätze zur Wissenschaftslehre*'de ortaya koyduğu metodolojik düşüncelerde Weber'in kendisi tarafından hiçbir şekilde belirtilmemiştir. Bununla birlikte, Weber'in çalışmalarının tarihçilerin çalışmaları ve ayrıca Comte ya da Marx'ınkiler gibi tarihsel sosyolojiler karşısındaki özgünlüğünü ortaya koyan da kuşkusuz bu ilkedir. Weber'e yönelik ilginin sosyolojide her zaman güncel olmasını büyük ölçüde açıklayan bu ilke bazılarının daha sonra yapısal türdeşlik adını verdikleri ilkedir: Bir fenomen -kapitalizm- *tarihsel* bir nedenler ve koşullar demetinin ortaya konmasıyla değil, iki "yapı" arasında -kapitalist girişimcinin davranış yapısı ile püriten zihniyetin yapısı- bir paralelliğin ortaya konmasıyla "açıklanıyor".

Bu paralellik Weber tarafından kuşkusuz nedensel bir şekilde yorumlanıyor. Daha doğru bir ifa-

deyle, Protestantizm modern kapitalizmin nedenlerinden biri olarak niteleniyor. Fakat önemli olan iki terim arasındaki ilişkinin bu terimlerin yapı "benzerlik"lerinden kaynaklanmasıdır. Nedensel bir açıklama verilse de, bu ilişki, mantıksal bir bakış açısından, etki ve tepki sistemlerinin ya da eşanlı değişikliklerin, gözlemden yola çıkılarak kurulmuş ilişkilerinden tamamen farklıdır. Başka bir deyişle burada kullanılan nedensel hesaba geçirme yöntemi hem çoğu tarihçinin kullandığı yöntemden hem de talihsiz bir şekilde ampirik sosyoloji denilen sosyoloji tarafından kullanılan neredeyse deneysel yöntemlerden farklıdır.

Bu, yapısal türdeşliklerin araştırılması yöntemi bugün bazıları tarafından sosyolojinin temel yöntemi olarak görülmektedir. *Sociologie du Roman*'da sorulan soru biçimsel olarak Max Weber'in kapitalizm konusunda sorduğu soruyla karşılaştırılabilir. Ayrıca Goldmann bu soruya biçimsel olarak benzer bir yöntemle yanıt veriyor.[48] Soru şudur: Modern edebiyat tarihinde, 19. yüzyıldan bu yana tanık olunan, romanın hegemonyasına yolaçan bir edebi biçimler değişimi neden ortaya çıkıyor? Fakat "roman" kavramının tanımlanması zordur. Gerçekten de, Marivaux'nun *Paysan Parvenu*'sü ile Flaubert'in *L'éducation Sentimentale*'i ve Céline'in *Voyage au Bout de la Nuit*'si arasında çok büyük ortaklıklar olduğu kesin değil. Bununla birlikte roman, *tipik ideal* olarak, gündelik, sıradan olanın, *yaşananın* betimlenmesini mümkün kılan tek edebi biçim olarak nitelenebilir. Romanın hegemonyası ise, romanın *tipik-ideal* yapısı ile kapitalist toplumda insanın durumu arasındaki türdeşlikle açıklanır; Goldmann'a göre insanın bu toplumdaki durumu, onun kendi çıkarlarına, ihtiyaçlarına ve gündelik kaygı-

(48) A.g.e.

larına çekilmesine yol açar.

Bu, yapısal türdeşlikler araştırması yöntemi aslında çok sayıda sosyolog tarafından kendiliğinden kullanılan bir prosedürdür. Gerçekten de toplumsal düzenin görünümleri arasında bir uyum olduğu öne sürülebilir. Örneğin Karl Mannheim tarafından kurulan bilgi sosyolojisi, bir toplumun zihinsel ürünleri ile zihinsel olmayan görünümleri arasında bir uyum olduğu postulatına dayanır. Fakat bu tür bir yol Weber ve Mannheim'dan çok önce de görülmektedir.

Tocqueville'in eserlerinde bunun birçok örneği bulunur. Biz sadece *L'Ancien Régime et la Révolution*'dan alınan tek bir örnek üzerinde duracağız. 18. yüzyıl Fransız politik felsefesini anglo-sakson politik düşüncesiyle karşılaştırırken, Tocqueville birincinin ütopik ve devrimci niteliği ile ikincinin ampirik ve reformcu niteliği arasındaki derin karşıtlığın altını çiziyor; bu karşıtlığı iki toplum tipi arasındaki temel bir farktan yola çıkarak açıklıyor. Aydınlanma çağı Fransız felsefesinin, aydınların Fransız toplumunun temel bir özelliğinden -"idari merkezileşme"- ileri gelen toplumsal durumundan türediğini öne sürüyor:

"İngiltere'dekinin tersine, meselelere her zaman karışmıyorlardı (18. yüzyıl Fransız felsefecileri): Buna karşılık hiçbir zaman meselelerden çok uzak yaşamadılar; hiçbir otoriteye sahip olmadılar ve zaten memurlarla dolu olan bir toplumda hiçbir kamusal işlev görmediler."

Bu koşullarda, farklarına ve ayrımlarına karşın felsefecilerin düşünceleri ortak özellikleriyle belirtilmelidir. O halde aydınlanma felsefesi *ideal tip* olarak betimlenebilir. Tocqueville'in dediği gibi bir "anafikir"e indirgenir.

"Diğer açılardan ne kadar ayrı olurlarsa olsun-

lar hepsi şu hareket noktasına bağlı kalırlar: Hepsi akıldan ve doğal yasadan alınan basit ve ilksel kuralların, dönemlerinin toplumunu belirleyen karmaşık ve geleneksel adetlerin yerine konulmasının gerekli olduğunu düşünürler.

"İyi bakıldığında, 18. yüzyıl felsefesi denilebilecek felsefenin açıkçası bu tek kavramdan ibaret olduğu görülecektir."

O halde yazarların bir "idari merkezileşme" rejimindeki durumunun ve aydınlanma felsefesinin soyut niteliğinin uyum halinde olduğu söylenebilir.

"Bu yazarların durumu, onları hükümet hakkında genel ve soyut teorilerden hoşlanmaya ve ona körükörüne inanmaya hazırlıyordu. Pratikten sınırsızca uzaklaşmaları içinde, hiçbir deneyim yaratılışlarının ateşini yatıştırmıyor, hiçbir şey varolan olguların en arzu edilir reformların önüne dikebileceği engellere dikkatlerini çekmiyordu (...), çünkü tam politik özgürlüğün olmayışı, olaylar dünyasını onlar için sadece bilinmez değil aynı zamanda görünmez kılıyordu. Bu dünyada hiçbir şey yapmıyorlar, başkalarının ne yaptığını bile göremiyorlardı (...). Böylelikle yeniliklerinde daha atak, genel düşüncelere ve sistemlere daha düşkün bir hale geldiler (...)"[49]

O halde *L'Ancien Régime et la Révolution, Protestan Ahlâkı* ve daha modern çalışmalar, karmaşık toplumsal fenomenleri analiz ederken sosyoloğun sık sık iki evreyle nitelenebilecek bir yönteme başvurduğunu gösteriyor:

1) İdeal tiplerin oluşturulması;

2) Bu tipler arasındaki yapısal benzerliklerin araştırılması.

Weber örneğinde bu ideal tipler "Protestantizm"

(49) *L'Ancien Régime et la Revolution*, Paris, Gallimard, "Idees", s. 229-232.

ve "kapitalizm"dir. Tocqueville örneğinde "idari merkezileşme" ve 18. yüzyıl Fransız politik düşüncesinin "rasyonalizm"idir. Goldmann örneğinde ise "roman" ve "kapitalist toplumda insanın yabancılaşması"dır.

Bu arada, ideal tip kavramının, daha doğrusu altındaki mantıksal tanım problemlerinin yeni metodolojik araştırmalara yolaçtığını belirtelim. Gerçekten de, Lazarsfeld tarafından önerilen anaformül kavramı, Parsoncu *pattern-variable* kavramı gibi, *ideal-tip* kavramıyla ortaya konulan sorulara verilen parçalı yanıtlardan biri olarak ele alınabilir.[50]

Bununla birlikte sosyolojide kavramların oluşturulmasının mantıksal problemlerinin bugün tatmin edici ölçüde çözülmüş olmaktan uzak bulunduğunu görmek gerekir.

Max Weber'in metodolojisinin her zaman sahip olduğu çekicilik, Parsons gibi bir sosyoloğun yakın bir tarihte onu derlemeye çalışması: Bütün bunlar her zaman canlı bir yöntemin sözkonusu olduğunu ortaya koyar. Bu canlılık kuşkusuz büyük ölçüde, kapitalizmin doğuşu, romanın hegemonyası, ya da aydınlanma felsefesi gibi bir düşünce hareketinin gelişimi türünden karmaşık ve benzersiz toplumsal fenomenler üzerine sorular sorulduğu andan itibaren bu yöntemin görünen tek pratik yöntem olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu gibi fenomenler basit bir nedenselliğin yardımıyla açıklanamaz. Bu nedenle -sırası gelmişken belirtelim- zihinsel ürünlerin bilinç-yansıma teorisinden yola çıkılarak verilen açıklamaları, Marksist sosyologlarda Stalin dönemine dayanamayıp yıkıl-

(50) Paul Lazarsfeld, ana formül kavramı, *Le Vocabulaire...* içinde. Bu kavramla Tocqueville'in bir ara kullandığı "anafikir" kavramı arasındaki yakınlığa işaret etmek gerekiyor.

dı.

Ayrıca, bu gibi örneklerde, sosyolog karşılaştırmalı yöntemlerle sunulan kaynaklara sahip değildir.

Özetle, *Protestan Ahlâkı*'nda ortaya konulan yöntem türünün, doğrulanması güç sonuçlara götürse de, bazı toplumsal fenomenlerin açıklanmasında uygulanabilir tek yöntem olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

2. ***İşlevsel Analiz*** - Diğer bir önemli yöntem işlevsel analizdir. Olguları ve özellikle kurumları, yaşam tarzlarını, toplumsal adetleri açıklamanın etkili bir yolunun, yerine getirdikleri işlevleri ya da oynadıkları rolleri açıklamak olduğunu ileri süren basit bir düşünceden yola çıkar. Kuşkusuz bu işlevler ya da bu roller bir şeye göre üstlenilmelidir. Fakat bu *bir şey*in tanımı hiç de kolay değildir. İşlevselciliğin naif versiyonlarında bu bir şey bütünü içinde *toplum* olarak alınır. Bu organisisizmin az çok itiraf edilen bir biçimiyle karşı karşıya kalınır. Daha inceltilmiş versiyonlarda işlev düşüncesi basit bir temel ilke rolünü oynar. O halde işlevsel analizin esas görevlerinden biri, toplumsal bir görünümün işlevsel ya da duruma göre işlevi bozuk olarak ilan edilmesinin denektaşı olan toplumsal parçaların tam olarak belirlenmesidir.

A) *Etnolojide İşlevsel Analiz* - Durkheim *Règles de la Méthode Sociologique*'de (1898) (Sosyolojik Yöntemin Kuralları) kurumların ve toplumsal adetlerin işlevlerini analiz etmenin gerekliliği üzerinde ısrarla durduysa da, sosyolojide işlevsel analize yönelik bir ilgi uyandıranlar etnologlar oldu.

Bu yöntemin etnolojideki uygulamasını göstermek için, Radcliffe-Brown'dan alınan bir örnek üzerinde duracağız; burada özel bir toplumsal adetin kurumlar bütünüyle tutarlılığına göre nasıl açık-

landığını görüyoruz.[51]

Ba-Thonga'larda annenin erkek kardeşinin oğluna büyükbaba denir. Gözlemcinin böyle bir olgu karşısındaki tepkisi kuşkusuz şaşkınlıktır. Kendisini böyle adlandıran kişiden daha genç olma ihtimali yüksek olan "büyükbaba" bizim sözcük kadromuzda bir kuzendir. Görünüşte şaşırtıcı olan bu olgu nasıl açıklanabilir? Diğer adetlerin tümüyle uyum halinde olduğu ve böylelikle toplumda tutarlı bir işlevi yerine getirdiği gösterilerek.

Ba-Thonga'larda, *ego* babasının kızkardeşi karşısında bir saygı hatta korku tavrı içindedir. Buna karşılık annesinin erkek kardeşine teklifsizce ve sevgiyle yaklaşır. Bu davranış farkı bu akrabalardan birincisinin kişiye babası yoluyla ikincinin ise annesi yoluyla bağlı olmasıyla açıklanır. Ba-Thonga toplumunda babanın rolü ciddiyet ve disiplini içerirken anne bir sevgi ve şefkat nesnesi ve kaynağıdır. Baba ile annenin rolleri arasındaki bu fark böylelikle sadece en yakınlara değil uzak akrabalara kadar yayılır. Ayrıca, annenin ve babanın soyuna ve yakınlarına olduğu kadar anne ve babanın bağlı olduğu manevi güçlere de uzanır. Bu, sadece kişinin annesinin babasının değil aynı zamanda annenin erkek kardeşinin ve hatta bu erkek kardeşin oğlunun da "büyükbaba" diye adlandırılmasını açıklar. Ba-Thonga toplumunun "dinsel hukuku" böylelikle bu üç akrabanın işlevlerinin benzerliğini ortaya koyar: Ki bu onları adlandıran terimin aynılığını açıklar.

Bu örnek işlevsel analizin tamamen ayırdedici özelliğini ortaya koyar. Özel bir adeti, ele alınan topluma özgü adetler bütünüyle uyumu ile açıklamaktan ibaret olan bir prosedürü gözler önüne serer. Analizin hareket noktasını oluşturan görünüşte

(51) *The Andaman Islanders*, 1922.

şaşırtıcı olan olgu gerçekte toplumu düzenleyen yasaların *ruhuyla* uyum halindedir.

Bu tür analizin biçimsel olarak Montesquieu ya da Murdock'un çalışmalarıyla aynı sosyolojik geleneğe ait olduğunu bir kez daha yineleyelim. Bununla birlikte bir farklılık da sözkonusudur: Radcliffe-Brown özel bir toplumun "yasalar"ının "iç" analiziyle ilerlerken Montesquieu'nün önermeleri bir toplumlar bütününün nitel olarak *karşılaştırılmasına* ve Murdock'unkiler bu bütünün nicel olarak karşılaştırılmasına dayanır.

İşlevsel analizin özellikle etnoloji alanında gelişmiş olması anlaşılır bir şeydir. Bir yandan, yazısız toplumlara tarihsel bir yöntemle yaklaşmanın imkansız olması ve bunun sonucu olarak bir kurumun ya da özel bir toplumsal adetin tarihsel köklerine ulaşmanın çok güç olması nedeniyle. Görünüşte şaşırtıcı olan bir adete verilebilecek tek mümkün yanıt, bu durumda, rolünü ya da işlevini analiz etmekten geçer. Ayrıca arkaik toplumlar görece basit olma avantajına sahiptirler. Sonuç olarak özel bir adetin diğer adetlerin tamamı ile uyumunu göstermek daha kolaydır.

Bu durum, etnolojik işlevselliğin, Malinowski ve hatta Radcliffe-Brown gibi yazarlarda zaman zaman organisisist bir toplum anlayışına varmasını da açıklar:

"İşlev kavramını kullanmanın bir biçimi fizyolojideki kullanımına denk düşer (...). Bana göre işlev sözcüğünün bu kullanımı karşılaştırmalı sosyolojide yararlı bir terim sağlamaktadır (...). Bir etkinlik ya da düşünce tarzının toplumsal işlevini, varoluşuna ya da sürekliliğine katkıda bulunduğu toplumsal yapı ile arasındaki ilişkiyle tanımlayacağım".[52]

(52) Radcliffe-Brown, a.g.e.

B) *Sosyolojide İşlevsel Analiz* - İşlevsel analizin daha sonra sosyolojide benimsenmesi şaşırtıcı değil. Aslında, modern toplumların, sosyolojik analizin alanına giren bazı görünümleri ne kantitatif yöntemlerle ne de tarihsel yöntemlerle kolay ve eksiksiz olarak açıklanamaz.

Bu konuda ünlü bir örnek Merton'un Amerikan "siyasi mekanizması" analizidir.[53] Bilindiği gibi, "mekanizma", rolü sadece seçimle sınırlı olmayıp aynı zamanda yerel düzlemde sosyal yardım hizmeti rolünü de üstlenen yarı resmi bir güçtür. Ayrıca, sanayicilere kârlarını arttırma, pazarlarını genişletme vb. gibi ayrıcalıklar sağlamak için hükümet organları üzerinde baskı uygulama gücüne de sahiptir.

Kuşkusuz başka toplumlarda az çok resmi olan ve özel çıkarlarla yönetim arasında aracı hizmeti gören örgütlenmeler vardır. Fakat hiçbir yerde, bu *baskı grupları* Amerikan "mekanizma"sının genişliğine ve örgütlenmesine ulaşmıyor. Merton'un sorduğu soru bu özel fenomenin nedenleriyle ilgilidir.

Tarihsel bir analiz bu problemin aydınlatılmasına kuşkusuz katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte, bir uygulama ya da pratiğin nasıl geliştiğini açıklamak yeterli değildir. Aynı zamanda neden devam ettiğini de açıklamak gerekir. Ayrıca, burada karşılaştırmalı bir yöntem uygulamak da mümkün değildir, çünkü önümüzde belirli bir topluma ait özgül bir fenomen vardır. O halde açıklama, Radcliffe-Brown örneğinde olduğu gibi, bu özel fenomenin ele alınan global toplumun tipik özelliklerinin bir sonucu olduğunu göstermekten ibaret olacaktır.

Merton'ın tanıtlaması özet olarak aşağıdaki gibidir:

"1) Amerikan siyasi kurumları siyasi iktidarın

(53) Merton, *Elements...*

çok büyük bir dağılma içinde olmasıyla nitelenir: Her kamusal yükümlülük hem içerdiği yetkilere göre, hem de uygulanabildiği süreye göre sıkı bir şekilde sınırlandırılmıştır. Ayrıca, merkezi iktidarın hareketi yerel iktidarların ayrıcalıklarıyla ciddi bir şekilde kısıtlanır.

2) Bu nedenle bazı *işlev bozukluğu* durumları ortaya çıkar. Siyasi iktidarın dağılması, büyük bir demiryolu ya da elektrik şirketi için, yönetimden şu ya da bu işletmeyi idare etmelerini mümkün kılacak kararları çıkartmanın zor olmasına yolaçar.

3) Resmi siyasi iktidarın dağılmasından kaynaklanan *işlev bozukluğu* durumları, "siyasi mekanizma"nın sahip olduğu gizli ve merkezileşmiş iktidar sayesinde ortadan kaldırılır".

Siyasi mekanizma, doğası gereği toplumda ayrıca başka işlevleri yerine getirmeye ve başka hizmetler sağlamaya yöneliktir. Gücü, dediğimiz gibi, yerel düzlemde daha ayrıcalıksız sınıflar için sosyal ya da hukuksal yardım hizmetleri örgütlemesine izin verir. Bu hizmetler bir yandan toplumsal bir işlevi yerine getirirken öte yandan kendisine seçim taraftarları sağlar. Doğal olarak resmi sosyal yardım hizmetleri de mevcut olduğu halde, bu resmi hizmetler daha alt bir konumdadırlar, çünkü bunlar başvurmanın küçük düşürücü olduğu bürokratik organizmalar olarak görülürler. Başvuranlar, mekanizmanın sosyal yardım hizmetleriyle ilişkileri içinde kendilerini bir eşitlik durumu içinde hissederler, çünkü bir bağlılık gösterisiyle verilen hizmetten kurtulabilirler.

Mekanizma ayrıca, toplumsal yapılardan ileri gelen, yasadışı olduğu için kuşkusuz resmi bir çerçeveye yerleştirilemeyen fahişelik ya da hırsızlık gibi ekonomik etkinlikleri örgütlemeye hizmet eder.

O halde Merton'un düşünme biçimi, resmi siya-

si yapının bazı işlev bozukluklarına götürdüğünü, bu işlev bozukluklarının yarı resmi bir yapının varlığıyla ortadan kalktığını ve bu yarı resmi yapının bazı alt gruplara yönelik bazı işlevleri yerine getirdiğini göstermekten ibarettir.

Bu, modern sosyolojide işlevsel analizin kullanımının tipik bir örneğidir. Bir yandan bazı sosyolojik problemlerin -Merton'un da kabul ettiği gibi- belirsiz ve kötü derlenmiş de olsa, ancak bu tür bir yöntemle ele alınabileceğini gösteriyor. Öte yandan, işlevselciliğin etnolojiden sosyolojiye geçerken uğradığı görecelileşmeyi ortaya koyuyor. Ünlü bir metinde Merton, Malinowski gibi bazı etnologların işlevselciliğini, arzu edilmeyen üç postulatın işin içine katılmasıyla eleştiriyor: *Toplumun işlevsel* bir birim olduğu postulatı, ki buradan toplumsal bir adetin zorunlu olarak *bütün topluma* yönelik bir ya da bir çok işlevi yerine getirdiği sonucu çıkar; *her* toplumsal *adetin* bir işlevi olduğu anlamına gelen *işlevselciliğin evrenselliği* postulatı; her toplumda, her adetin "her maddi nesnenin, her düşüncenin, her inancın *yaşamsal* bir işlevi yerine getirdiği" anlamına gelen zorunluluk postulatı.[54]

Malinowski'nin yazıları Merton'un suçlamalarına yolaçan bütün dogmatizmi sergilemez. Yine de alan üzerine uyguladığı prosedürleri derlemeye çalışırken Malinowski'nin organisisizme yakın bir anlayışa düştüğü tartışmasız bir olgudur. Bu eğilim yukarıda sözünü ettiğimiz iki nedenle açıklanabilir: Bir yandan, tarihsel araştırmalarda aşılmaz engellere yol açtıkları için arkaik toplumlar ancak adetler, kurumlar, kurallar vb. sistemleri olarak incelenebilirler: Başka bir deyişle, özel bir adeti, kurumu ya da kuralı açıklamanın tek yolu başka adetler, kurumlar ya da kurallarla uyumunu göstermektir.

(54) Merton, a.g.e.

Öte yandan, arkaik bir toplum sözkonusu olduğunda, bir toplumun tamamı ya da bütünü içinde kavranabileceği izlenimini edinmek, sanayi toplumları sözkonusu olduğu zamandan daha kolaydır.

Bu nedenle Merton bilinçli olarak organisisizmden uzaklaşan bir işlevsel analiz derlemesi öneriyor. Her şeyden önce, her adetin zorunlu olarak bir işlevi olduğunu yadsıyor. Bazı adetlerin geçmişin basit bir kalıntısı olabileceğini ve işlevsiz ya da işlevi bozuk adetlerin de bulunabileceğini söylüyor.

Öte yandan, bazı adetler bazı alt gruplar için işlevsel başka gruplar için işlevi bozuk ya da işlevsiz olabilirler. Bazı ihtiyaçlar bazı adetlerle, fakat ayrıca Merton'un işlevsel ikame adını verdiği başka adetlerle karşılanabilir. O halde, bazı işlevselcilerin inandığı gibi adeti ihtiyaçtan çıkarsamak imkansızdır. İhtiyaç işlevi geriye dönük olarak *açıklayabilir;* varoluşunu *çıkarsamaya* izin vermez.

Merton'un Malinowski tipi işlevselciliğe getirdiği düzeltmeler, işlevsel analiz karmaşık toplumlara uygulandığı andan itibaren vazgeçilmez görünüyorlar. Fakat Merton'un işlevsel analizin kurallarını kesin olarak belirlemeyi başaramadığını saptamak gerekir. Ayrıca, Merton'un organisisizm korkusu kendini işlev kavramına esas olarak psikolojik bir içerik vermeye yöneltti.

Bu türden bir konum işlev kavramını bütünü içinde topluma taşımayı reddederek tanımlamak istediğimizde karşılaştığımız aporiyi* ortadan kaldırma avantajına sahiptir. Fakat aynı zamanda bazı toplumsal adetlerin, bireysel ya da kollektif ihtiyaçlara açık bir şekilde karşılık vermeyebilen bir işlevi olduğunu görmek gerekir. Kuşkusuz, siyasi mekanizmanın varlığı bazı hizmetler verir, bazı ihtiyaçlara cevap verir ve bu anlamda bir işlevler bütünü-

(*) Mantıksal güçlük. (ç.n.)

nü üstlenir. Fakat bu her zaman böyle olmaz. Ba-Thonga'ların bazı kuzenlerine "büyükbaba" deme adetleri bir *işleve* denk düşer, ama açıkçası hiçbir *ihtiyaca* cevap vermez.

Aynı şekilde, modern sanayi toplumlarında ailenin sınırlı niteliği hiçbir özel grubun ihtiyaçlarına yanıt vermez. Bununla birlikte, Parsons'un daha önce sözü edilen bir analizde açıkladığı gibi bir işlevi vardır. Gerçekten de, sanayi toplumlarının yapısı ve sonuçları (bireylerin hareketliliği, bireyler arası ilişkilerin kişisel olmayan niteliği, işletmelerin ve kurumların bürokratik niteliği vb.) sanayi öncesi toplumlara özgü olan geniş ailenin devam etmesi için uygun değildir.

Özet olarak, Weberci türde yöntemlerin ve işlevsel analizin görece belirsiz niteliklerine rağmen, bazı sosyolojik problemlerin incelenmesinde tek uygulanabilir yöntemler olarak göründükleri söylenebilir.

Adeta tek bir örnekte varolan fenomenlerin açıklanması amaç edinildiğinde bu, özellikle geçerlidir.

Öte yandan, işlevselcilik etiketi altında sınıflanan araştırmalar aslında üç ayrı eğilime denk düşer görünüyor. Bu eğilimlerin, Radcliffe-Brown ve Malinowski'nin çalışmalarıyla ortaya konan birincisi özellikle etnolojide yer alır. Bunu mutlak işlevselcilik olarak nitelemek mümkündür. Özellikle Merton'un çalışmalarıyla temsil olunan ikinci eğilim işlevsel analizi daha çok, farklı toplumsal gruplarda ve kesimlerde özel bir toplumsal yapı tarafından uyandırılan ihtiyaçların ortaya konmasına yarayan bir yol olarak tanımlar. Bu eğilim psikososyolojik işlevselcilik olarak nitelenebilir. Örneğin Parsons tarafından temsil edilen ve Parsons gibi yapısalcı-işlevselcilik olarak nitelenebilecek olan üçüncü eği-

lim ilhamını büyük ölçüde Montesquieu'den alır. Burada işlev kavramı, toplumsal sistemlerin çelişkili sonuçlarına götüren kurumları ya da adetleri kabul edemeyen tutarlı bütünlükler olduğunu öne süren bir postulattan yola çıkılarak tanımlanır.

İşlevsellik terimi altında gizlenen çeşitli eğilimler, işlev kavramının tanımından kaynaklanan güçlükler işlevsel analizin belirsiz niteliğinin altını çizer. İşlevselcilerin teorik düşüncelerinin ampirik analizlerine göre genellikle çok daha belirsiz ve eleştirilebilir olmasının gösterdiği gibi, bu yöntemle kesin bir metodolojiyi birleştirmek zordur. Buna rağmen, bu yöntem ne kadar belirsiz ve kötü tanımlanmış olursa olsun, bugün işlevsel analizden başka neyle ele alacağımızı bilmediğimiz bütün bir sosyolojik problemler dizisi vardır.

III. Kantitatif Analizin İkamesi Olarak Kalitatif Analiz

Weberci yöntem, işlevsel yöntem gibi, istatistiksel analizin ilke olarak kullanılamadığı durumlarda uygulanır.

Fakat kantitatif yöntemlerin uygulanabileceği yerlerde kalitatif yöntemler kullanmanın kolaylık, maliyet ya da sürat nedenleriyle avantajlı olduğu durumlar da vardır.

Bu tür çalışmanın bir örneği Mirra Komarovsky'nin işsizliğin aile reisinin statüsü üzerindeki etkileriyle ilgili anketidir.[55] Gözlem çok az sayıda denek üzerinde yapıldı: 59. Buna rağmen, araştırmacı inandırıcı önermeler getirebildi. Bazı aile reislerinin, içinde bulundukları işsizlikten kaynaklanan yetersizlik durumuna rağmen, ailenin normal işleyişini sağlama konusunda aile içindeki statüle-

(55) *The Unemployed Man and his Family*, New York, 1940.

rini ve otoritelerini koruduklarını belirtiyor. Buna karşılık diğerleri aile içindeki prestijlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdi. Gözlemin kesinliği Mirra Komarovsky'ye bu farklılığın üçüncü bir değişkenin müdahalesine bağlı olduğunu gösterme imkanı sağladı. Gerçekten de işsizliğin aile reisinin prestiji üzerindeki sonuçlarının aile ilişkilerinin yapısına bağlı olduğunu gösterdi: Eşler arasındaki ilişkiler eşitsiz olduğunda ve erkeğin kadın üzerindeki tahakkümüne dayandığında işsizlik aile reisinin otoritesini etkilemiyordu. Buna karşılık eşler arasındaki ilişkilerin liberal ve eşitlikçi olduğu ailelerde, aile reisinin gördüğü saygının genellikle aile sisteminin iyi işlemesine etkili bir şekilde katkıda bulunmasına bağlı olduğu ortaya çıktı. Bu durumda, işsizlik genellikle aile reisinin otoritesinin sarsılmasına ve aile ortamında bir bozukluk olmasına yol açıyordu.

Bu, kantitatif yöntemleri kullanmanın mümkün olduğu bir duruma örnektir. Kantitatif yöntemler kullanıldığında sonuçlar daha inandırıcı olacaktır ama maliyet çok yükselecektir. Öte yandan durum incelemeleri kantitatif yöntemlere göre daha büyük gözlem kesinliği sağlıyor. Bu yöntem sayesinde, Mirra Komarovsky sorguladığı kişilerden işsizlik durumunun sonuçlarını tam ve kronolojik olarak tasvir etmelerini isteyebildi. Böylelikle, aile reisinin statüsündeki değişikliğin gerçekten işsizliğin bir sonucu olduğundan, aile yapısı ile işsizlik durumunun görünür etkileri arasındaki ilişkinin başka değişkenlerin müdahalesinden kaynaklanmadığından emin olabildi. Kısacası örnek, boyutun küçüklüğünü gözlemin yoğunluğunun bir ölçüde telafi edebileceğini gösteriyor. Ayrıca durumlar analizinin kantitatif incelemelerle aynı mantıksal ilkelere tâbi olduğunu gösteriyor.

Durumlar yöntemiyle gözlem ve istatistiksel gözlem arasındaki seçim genellikle ekonomik kavgalar gözönünde bulundurularak yapılır.

Uygulamalı sosyolojide daha düşük maliyetle sonuçlara hızlı bir şekilde ulaşmak genellikle yararlıdır. Bu durumda, bu türden kolay bir yöntem tavsiye edilmelidir.

Büyük kantitatif anketlerden önce yapılan *önanketler* de bu türdendir. Bu önanketler özenle yapılırlarsa, anketlerin etkililiğini büyük ölçüde arttırabilirler. Ayrıca maliyeti de çok fazla düşürebilirler, çünkü önceki örnekte görüldüğü gibi, küçük ve derinleştirilmiş bir anket sadece varsayımlara değil, bu aşamadan itibaren kesin olarak görülebilecek önermelere de götürebilir.

Kuşkusuz, sadece incelenmesi istenen nüfus istatistiksel yöntemlerin kullanımına imkan tanıyamayacak kadar sınırlı olduğu için, durumlar yönteminin zorunlu olduğu koşullar da sözkonusudur. Warner ve Abegglen'in mütevazi çevrelerden gelen Amerikalı sanayi krallarının kariyerlerini incelemeye giriştiklerinde karşılaştıkları böyle bir durumdu.[56]

IV. Doğal Birimlerin Tasviri

Nihayet, sosyoloğun nesnesinin kendisine doğrudan bir gözlem imkanı tanıyacak kadar sınırlı boyutta bir toplumsal birim olduğu duruma geliyoruz.

Daha önce ele aldığımız meselelerin çoğunda iki durum ortaya çıkıyor. Ya somut ve eksiksiz bir tasvir idealinin bir anlama sahip olamayacağı kadar karmaşık bir toplumsal birimi araştırmak sözkonusudur. Bu, sosyoloğun sanayi toplumlarını ele aldığı durumdur. Ya da seçmeli bir gözlem planını varsa-

(56) *Big Business Leaders in America*, New York, Harper, 1955.

yan parçalı bir problemin analiz edilmesi sözkonusudur. Bu, örneğin özel davranışlara (dinsel davranışlar, seçim davranışları, intihar), toplumların işleyişinin özel yönlerine (mesleki, coğrafi ya da toplumsal hareketlilik fenomenleri), birlikler oluşturmayan birey sınıflarına (müze ziyaretçileri) vb. dayanan incelemelerin durumudur.

Diğer durumlarda, karmaşık global toplumların tersine, doğrudan gözlemlenebilir oldukları düşünülebilen doğal toplumsal birimlerin analiz edilmesi istenebilir.

Bu birimler William F. Whyte tarafından gözlemlenen gençlik grupları ya da Michel Crozier tarafından gözlemlenen tütün imalatı ve posta çeki servisi gibi şirket organları türünden sınırlı boyutta gruplar olabilirler.[57]

İşletmelere ya da işletme içindeki organik birimlere dayanan önemli incelemeler yirmili yılların sonunda artış gösterdi ve Harvard Üniversitesi çerçevesinde bu tür incelemeler gerçekleştirildi.

Bu alandaki klasik eserlerden biri Roethlisberger ve Dickson'ın *Management and the Worker*'ıdır (1939). Bu çalışma Elton Mayo'nun çalışmalarının çizgisindedir.[58] Mayo'nun çalışmalarının hareket noktası kendisine ve Harvard'daki meslektaşlarına bir tekstil firması tarafından yapılan danışmanlık talebiydi: Bu firmanın atölyelerinden biri diğer atölyelere göre çok yüksek bir işçi hareketliliğinden etkileniyordu. Sorumlular da bu fenomenin nedenlerini açıklayamadıklarını belirtiyorlardı.

Bundan çıkan inceleme, Roethlisberger ve Dickson'ın daha sonraki incelemeleri gibi, görevlerin ya-

(57) William F. Whyte, *Street Corner Society*, Chicago, Un. of Ch. Press, 1943; Michel Crozier, *Le Phénomène Bureaucratique*, Paris, Le Seuil, 1963.

(58) Elton Mayo, *The Human Problems of an Industrial Civilization*, 1933.

pısının yolaçtığı bireyler arası ilişkiler yapılaşmasının işçilerin morali ve randımanı üzerindeki etkisini gösterdi. Bu incelemeler bireysel davranışı içinde bulunduğu global durumlara göre analiz etme gerekliliğinin altını çizdi.

Bu çalışmaların yanısıra, P. Selznick, A. Gouldner ya da M. Crozier gibi çağdaş sosyologları birleştiren ve genellikle "organizasyonlar teorisi" denilen bir gelenekten sözetmek gerekir.[59] Burada "organizasyon" (bir işletmenin, bir hastanenin, bir hapishanenin organizasyonu) bir *sistem* olarak düşünülür. O halde orada gelişen etki ve tepkileri analiz etmek, çeşitli seviyeler arasındaki rollerin ve tutumların tamamlayıcılığını kavramak sözkonusudur. Bu çalışmalarla daha önce sözü geçen çalışmalar arasındaki fark bir vurgu farkıdır. Birinde vurgu bireyin toplumsal alanına yerleştirilmesi üzerindedir. Diğerinde sistem üzerinde. Bununla birlikte, "organizasyonlar teorisi" perspektifinin özellikle verimli olduğunun görüldüğünü ve işlevsel birimlerin sosyolojik analizinde bir formalizasyon başlangıcına katkıda bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Grup incelemelerinin ve işletmeler ya da başka "organizasyon" türleri üzerine çalışmaların dışında, bu başlık altında, en ünlüleri sınırlı boyutta yerleşim yerleriyle ilgili olan topluluk incelemelerinden sözedilebilir. Bu türün ilklerinden ve en ünlü klasiklerin biri kuşkusuz Robert Lynd'in *Middletown*'ıdır (1929). *Nouville* dışında Fransız topluluk incelemeleri arasında Bernot ve Blancard'ın *Village Français*'si, Edgar Morin'in yeni *Plodemet*'si sayılabilir.

Zaman zaman bu topluluk incelemeleri esas olarak tasviri bir karaktere sahiptir. Amaç, topluluk-

(59) I.G. March ve M.A. Simon, *Les Organisations*, Paris, Dunod, 1964.

taki davranışların, tutumların, ilişkilerin ve algılamaların mümkün olduğunca eksiksiz bir envanterini çıkarmaktır. Örneğin sözü edilen üç incelemenin durumu budur. Bu türden monografilerde etnolojinin arkaik toplumlar incelemesinde kullandıklarına benzer yöntemler kullanılır.

Diğer durumlarda, analiz özel bir toplumsal görünümü merkez alır. Bu örneğin Warner'in, temel olarak toplumsal tabakalaşmaya yönelik olan çalışmalarının durumudur:[60] Warner'ın esas amacı bireylerin, topluluklarının hiyerarşik bölümlenmesini nasıl algıladıklarını saptamaktı. Hollingshead'in *Elmtown's Youth*'unda (1949), toplumsal hareketlilik fenomenleri vurgulanmıştır. Bu kitabın çözmeye çalıştığı temel teorik problem, ortamın, sonucu alt sınıflardan gelen çocukların okuldaki ve daha sonraki toplumdaki başarı şanslarını çıkarsamak olan toplumsal bir akışkansılığa yolaçmasına aracılık eden mekanizmaları saptamaktır.

V. Kantitatif Metodoloji ve Kalitatif Metodoloji

Kantitatif anketler üzerine düşünme, sosyologların Durkheim'dan bugüne kadar -az çok bilinçli bir şekilde-, çeşitli düzeltmelere karşın, iyi kurulmuş mantıksal ilkeler bütününe dayanan yöntemler kullandıklarını ortaya koydu. Bu nedenle kantitatif anketlerin metodolojisini görece genel bir şekilde tasvir etmek mümkündür. Kuşkusuz bu genel metodoloji araştırmacıya dışarıdan dayatılan bir örnekler bütünü olarak düşünülmemelidir. Daha çok araştırmada etkili bir şekilde kullanılan yöntemler üzerine düşünmenin ürünüdür.

(60) Lloyd Warner ve Paul S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*, 1941.

Benzer bir düşünme çalışması kalitatif araştırmalar alanında henüz gerçekleştirilmedi. Bununla birlikte, kuşkusuz kantitatif anketlerinkine göre daha az birleşik ve birleştirilebilir olsa da, kalitatif araştırmaların da örtük bir mantığa tâbi olduğu ileri sürülebilir.

Bu metodolojik düşünme çalışmasının gerçekleştirilmesini beklerken, bu bölümün içerdikleri gibi kısa açıklamalarla yetinilmesi gerekiyor.

Nihayet, şu anki çerçevede ele alamayacağımız, örneğin R. Boudon tarafından yaklaşılan temel bir problemden sözetmek gerekiyor *(La Logique du Social):* Mikrososyolojik analizle makrososyolojik analiz arasındaki ilişki problemi.

SONUÇ

Sosyolojinin yöntemleri insan bilimlerinin çoğununkinden çeşitlidir. Belki de etnolojik *bir* yöntem vardır. Ancak sosyolojik *bir yöntem* yoktur ama sosyolojinin *yöntemleri* vardır.

Sosyoloji ilerledikçe, her metodolojik birleştirme çabasının başarısızlığa mahkum olduğu daha açık bir şekilde görünüyor. Kalitatif yöntemleri ayrıcalıklı kılmak ne kadar saçmaysa kantitatif yöntemleri ayrıcalıklı kılmak da o derece saçmadır. Sosyolojinin geniş kesimlerinin ve çok sayıda probleminin matematikten büyük yardımlar bekleyemeyecek durumda olduğunu görmemek kadar sosyolojide matematiğin önemini yadsımak da yanlıştır. Sosyoloğun her zaman toplumsal fenomenlerin somut bir tasvirine yönelmesi gerektiğini düşünmek kadar soyut modellere ulaşmayan her araştırmayı bir kenara atmak da anlamsızdır.

Zaman zaman sosyolojik üretimin karışıklığının bu disiplinin göreli gençliğinin bir işareti olduğu ileri sürüldü. Fakat çeşitlilik bugün kuşkusuz Durkheim'ın döneminde olduğundan daha fazladır ve sadece sosyolojik araştırmaların nicelik olarak artmasından kaynaklanmamaktadır. Ayrıca, bir disiplinin var ve etkili olması için bir birlik görünümü sergilemesi mi gerekir?

Toplumsal bilimlerle ilgilenen epistemologlar hemen her zaman toplumsal bilimlerin yöntemlerini ve sunuşlarını doğa bilimlerinin değerleriyle yargılama eğiliminde oldular. Fakat bu, kuşkusuz naif-

likten başka bir şey değildir. Kimse tarihin fiziğe benzeyebileceğini düşünmez. Peki sosyolojinin ne ona ne de öbürüne benzemeyeceği ve özgün bir bilgi modeli sunabileceği neden düşünülmüyor?

Kuşkusuz amacımız toplumsal olanın özgüllüğünün ya da toplumsal bilimlerde gözlemci-gözlenen ilişkisinin sosyoloğa özel yöntemler dayatacağını ileri süren zaman aşımına uğramış argümanlara geri dönmek değil. Çünkü çeşitli örneklerle sosyologların sık sık doğal bilimlerinkilerden farklı olmayan yöntemler kullandıklarını gördük.

Fakat sosyolojinin, fiilen, benimsediği konuların çeşitliliğinden vazgeçmeden yöntemlerini birleştirmeyi nasıl başarabileceğini göremiyoruz. Toplantılarda kararların oluşturulmasının analizi, politik sistemlerle ekonomik sistemler arasındaki ilişki sorunu, intiharın ya da hastalığın toplumsal nedenleri problemi, toplumsal kültürlüleşme ya da hareketlilik mekanizmaları problemleri, edebi ifade biçimlerini etkileyen tarihsel değişimlerin açıklanması, ahlâkın toplumsal belirleyenleri problemi su götürmez bir şekilde sosyolojinin alanına aittir. Ve doğaları ve etkililikleriyle farklı yöntemler gerektirirler. Kuşkusuz istatistiksel yöntemlerin kullanımı genel olarak titiz bir doğrulama olasılığına götürür. Fakat bu yöntemler benzersiz bir nesneye nasıl uygulanabilirler?

O halde sosyolojinin çeşitliliği gençliğinden değil konularının çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Belki de bu çeşitliliğin tanınmaya başlaması olgunluğa ulaşmış olmanın işaretidir; ve sadece sosyolojiyi değil bütün toplumsal bilimleri dil ya da yapısalcılık gibi ortak bir amblem altında birleştirme iddiasında olan ütopyalar zamanı geçmiş bir sistem anlayışının belirtisidir.

BİBLİYOGRAFYA

Blalock, Hubert M.; Blalock, Ann; *Metholodogy in Social Research*, New York, McGraw Hill, 1968.

Boudon, Raymond; Lazarsfeld, Paul; *Le Vocabulaire des Sciences Sociales et L'analyse Empirique de la Causalité*, Paris, Mouton, 1965 ve 1966.

Boudon, Raymond; Bourricaud, François; *Dictionnaire Critique de la Sociologie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1982.

Boudon, Raymond; *L'inégalité des Chances*, Paris, Colin, 1973.

Boudon, Raymond; *La Logique du Social*, Paris, Hachette, 1979.

Chazel, François; *L'analyse des Processus Sociaux*, Paris, Mouton, 1970.

Matalon, Benjamin; *Décrire, Expliquer, Prévoir*, Paris, A. Colin, 1988.

Mendras, Henri; *Eléments de Sociologie*, Paris, Colin, 1989.

Merton, Robert K.; *Eléments de Théorie et de Méthode Sociologique*, Paris, Plon, 1965.

Pawson, Ray; *A Measure for Measures*, Londra, Routledge, 1989.

Weber, Max; *Essais sur la Théorie de la Science*, Paris, Plon, 1965.

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

- ✓ P. BURNEY ***Aşk***
- ✓ G. BETTON ***Sinema Tarihi***
- ✓ H.MICHEL ***Faşizmler***
- ✓ M. SÖNMEZ ***Türkiye'de Gelir Eşitsizliği***
- ✓ J. MOURGEON ***İnsan Hakları***
- ✓ D. SIMONNET ***Çevrecilik***
- ✓ M. TUBIANA ***Kanser***
- ✓ N. BENSADON ***Kadın Hakları***
- ✓ J.F. DRUESNE ***Ortak Pazar***
- ✓ T. TİMUR ***Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş***
- ✓ B. ROSIER ***İktisadi Kriz Kuramları***
- ✓ R. PERNOUD ***Burjuvazi***
- ✓ H. ARVON ***Özyönetim***
- ✓ C. DAVID ***Hitler ve Nazizm***
- ✓ P. GAILLARD ***Gazetecilik***
- ✓ P. BENETON ***Muhafazakârlık***
- ✓ H. ARVON ***Anarşizm***
- ✓ T. PARLA ***Türkiye'de Anayasalar***
- ✓ D. BUICAN ***Darwin ve Darwinizm***
- ✓ J.M. COTTERET/C. EMERI ***Seçim Sistemleri***
- ✓ A.C. DECOUFLE ***Devrimler Sosyolojisi***
- ✓ M. REUCHLIN ***Psikoloji Tarihi***
- ✓ A. MATTELART ***Reklamcılık***
- ✓ L. GALLIEN ***Cinsiyet***
- ✓ J.P. HATON ***Yapay Zekâ***
- ✓ K. DINÇMEN ***Psikiyatri***
- ✓ P. LOROT ***Baltık Ülkeleri***
- ✓ P. FOULQUIE ***Varoluşçuluk***
- ✓ R. PIGNARRE ***Tiyatro Tarihi***
- ✓ J. CORRAZE ***Eşcinsellik***
- ✓ L. DOLLOT ***Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür***
- ✓ Y. DUPLESSIS ***Gerçeküstücülük***
- ✓ F. BALLE /G. EYMERY ***Yeni Medyalar***
- ✓ J. RUDEL ***Resim Teknikleri***
- ✓ T. ÇAVDAR ***İttihat ve Terakki***
- ✓ H. LEVY-BRUHL ***Hukuk Sosyolojisi***
- ✓ J. FOURASTIE ***2001 Uygarlığı***
- ✓ A. MORALI-DANINOS ***Cinsel İlişkiler Tarihi***
- ✓ S. SEZGİN ***Yönetimde Pazarlama***
- ✓ S. FUZEAU-BRAESCH ***Astroloji***
- ✓ B. GUERRIEN ***Neo-Klasik İktisat***
- ✓ J. FRECHES ***Kablolu TV***
- ✓ S. ERDİNE ***Ağrılar***
- ✓ R. BOUDON ***Sosyoloji Yöntemleri***

M. BOLL ***Matematik Tarihi***

ÖZKALE/SEZGİN/URAY/ÜLENGİN ***Pazarlama Stratejileri***

L.-V. THOMAS ***Ölüm***

F.de FONTETTE ***Irkçılık***

R. LANQUAR ***Turizm-Seyahat Sosyolojisi***

N. SAKAOĞLU ***Osmanlı Eğitim Tarihi***

A. MUCCHIELLI ***Zihniyetler***

R. FRYDMAN/S. TAYLOR ***Hamilelik***

P. BENETON ***Toplumsal Sınıflar***

A KREMER-MARIETTI ***Etik***

J.L. HAROUEL ***Şehircilik Tarihi***

L. BENOIST ***İşaretler, Semboller ve Mitoslar***

İ. ORTAYLI ***Osmanlı İdare Tarihi***

J.F. LYOTARD ***Fenomenoloji***

M. NORMAND ***Ölüm Cezası***

F. de FONTETTE ***Irkçılık***

D. HUISMAN ***Estetik***

Y. ÇAĞLAR ***Türkiye Ormanları ve Ormancılık***

R. BLANCHE ***Epistemoloji***

M.L. ROUQUETTE ***Yaratıcılık***

P. MANNONI ***Korku***

İ. METİN/F. ERASLAN ***Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları***

F. BAUD ***İnsan İlişkileri***

P. MORON ***İntihar***

R. PERRON ***Uyumsuz Çocuklar***

C. KAYSER ***Uyku ve Rüya***

M. BEYAZYÜREK ***Türkiye'de Uyuşturucu Bağımlılığı***

A. BOYER ***Siyonizmin Kökenleri***

R.J. DUPUY ***Uluslararası Hukuk***

R. DAVID ***Elektronik***

H. ÖZBAY/E. ÖZTÜRK KILIÇ ***Türkiye'de Ergenlik Sorunları***

L. MALSON/C. BELLEST ***Caz***

R. ESCARPIT ***Edebiyat Sosyolojisi***

O. REBOUL ***Retorik***

İ. ALTINSAY ***Türk Sineması***

J.G. LEROUX ***İlk Akdeniz Uygarlıkları***

B. ŞENATALAR ***Sağlık Ekonomisi***

P. RENOUVIN ***Birinci Dünya Savaşı***

P. POUPARD ***Dinler***

M. AND ***Türk Tiyatro Tarihi***

N. MARTINEZ ***Çingeneler***

J. PRINET/G. BLERY ***Fotoğraf***

N. FALAY ***Bütçe***

M. BONGRAND ***Politik Pazarlama***

M.İ. TUNAY ***Türkiye'de Bizans Sanatı***

M.ARKOUN ***Arap Düşüncesi***

ISBN 975-470-143-1